

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Цянь Кай
УДК 37.09

**ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-
ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність – 011 Освітні, педагогічні науки
Галузь знань – 01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних
досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають
посилання на відповідне джерело

Цянь Кай Цянь Кай
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:

Тернопільська Валентина Іванівна
доктор педагогічних наук,
професор

Київ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
1.1. Проблема формування гуманістичної культури студентів у науковій літературі	29
1.2. Сутність, зміст і структура гуманістичної культури студентів як інтегрованої якості особистості	44
1.3. Художньо-творча діяльність студентів як засіб формування гуманістичної культури	66
Висновок до першого розділу	85
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
2.1. Критерії, показники, рівні сформованості гуманістичної культури студентів	88
2.2. Діагностика рівнів сформованості гуманістичної культури студентів	
2.3. Обґрунтування технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності	98
2.4. Впровадження технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності	123
2.5. Аналіз результатів педагогічного експерименту	140
Висновок до другого розділу	166
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	191
ДОДАТКИ	212

АНОТАЦІЯ

Цянь Кай. Формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки». – Український державний університет імені Михайла Драгоманова. Київ, 2026.

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування сутності гуманістичної культури студентів та доведено дієвість технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності. Визначено та теоретично обґрунтовано поняття «гуманістична культура студентів» як інтегральне особистісне утворення студентів в сукупності гуманістичних норм, цінностей, способів поведінки, прийнятих у соціумі, що характеризується гуманістичною освіченістю, гуманістичною спрямованістю, гуманістичною поведінкою; охарактеризовано критерії та показники сформованості гуманістичної культури студентів: когнітивний (знання про гуманізм, гуманістичні цінності, гуманістичну культуру, механізми її прояву та усвідомлення їх значущості для особистісного й професійного розвитку; про загальнолюдську й національну культуру, художньо-творчу діяльність; про гуманістичну поведінку особистості); емоційно-ціннісний (гуманістичне ставлення до себе, ровесників, оточуючої дійсності; гуманістична установка на взаємодію, спілкування; розвинуті гуманістичні почуття; емпатія); діяльнісний (свідомо регульована художньо-творча діяльність, гуманна поведінка на основі морально-значущих норм; володіння гуманістичними вміннями й навичками, здатність втілювати їх у практичну діяльність, володіння гуманними якостями); надано характеристику рівням сформованості гуманістичної культури студентів: низький, достатній, високий; обґрунтовано

технологію формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності на основі положень аксіологічного, діяльнісного, компетентісного, середовищного підходів та педагогічні умови її реалізації (створення гуманістично орієнтованого освітнього середовища університету; включення студентів у соціально спрямовану художньо-творчу діяльність, орієнтовану на вирішення актуальних гуманістичних проблем сучасного суспільства; здійснення супроводу поетапного формування гуманістичної культури студентів на основі розвиваючого потенціалу художньо-творчої діяльності).

В освітній процес було упроваджено форми, методи формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності; окремі модулі та теми до вибіркового освітніх дисциплін, курс «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні»; розроблено програму й спроектовано дитячу студію «Світ, в якому я живу». Структура програми включає три основні тематики, що охоплюють різні аспекти життя людини і сприяють формуванню в учнів морально-духовних якостей, гуманного, естетичного ставлення до світу: «світ людей», «світ природи», «наш рукотворний світ». У процесі організації роботи у дитячій студії студенти засвоювали знання у сфері гуманістичного, естетичного виховання учнів, усвідомлювали професійно-етичні, професійно-естетичні норми, принципи, прийоми, засоби виховання, значущість виявлення гуманістичної культури у майбутній професійній діяльності.

Здійснено аналіз базових понять дослідження на теоретико-методологічних засадах категорій «гуманістична концепція», що відображає систему поглядів, згідно з якими особистість є найвищою цінністю та має право на існування, щастя, гідне життя тощо. Гуманізм є одним із важливих факторів розвитку людського суспільства, він належить індивіду і визначає співвідношення його власних інтересів, мотивів, поведінки з інтересами й поведінкою конкретної референтної

групи та суспільства в цілому. Формування гуманістичної культури особистості здійснюється в конкретному соціальному середовищі, в діях і вчинках, в особливостях відображення оточуючої дійсності. Гуманність в педагогічному аспекті визначається як прояв почуття моральності, моральна якість, а також як шлях всебічного гармонійного розвитку підростаючого покоління. Гуманізація особистості включає процес виховання гуманних почуттів, переконань і формування досвіду гуманної практичної поведінки особистості, в результаті чого формується її гуманістична культура.

Гуманістичне виховання розглянуто як спеціально організований процес цілеспрямованого розвитку підростаючої особистості, шляхом створення сприятливих умов для позитивної самореалізації вихованця у співпраці його з педагогами, батьками, членами колективу та у спілкуванні з природною, культурою, соціумом (І. Бех, Д. Пащенко).

Гуманістична функція виховання полягає в тому, щоб створити умови за яких особистість зможе максимально реалізувати весь свій потенціал здібностей у сучасній педагогічній ситуації (Н. Мойсеюк).

Теоретико-методичними засадами формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності стали положення теорії особистісно-орієнтованого виховання (І. Бех), конструктивна теорія (Г. Балл) розглядає формування гуманістичної культури як трансформацію суспільного й індивідуального буття; психолого-педагогічні теорії особистості та її розвитку у процесі діяльності (І. Бех, М. Боришевський, О. Вознюк, Г. Костюк, О. Кучерявий), становлення загальної культури особистості (І. Василенко, А. Гелен, М. Коул, К. Нельсон та інші).

Гуманістичну культуру особистості трактовано в аспекті гуманістичної освіченості, гуманістичної спрямованості, гуманістичного світогляду, гуманної поведінки (В. Білоусова, Л. Бобко, Г. Бондаренко). Гуманістична спрямованість професійної діяльності майбутнього

педагога характеризується спрямованістю на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей (І. Зазюн).

Наведено опис гуманістичних якостей, як складових гуманістичної культури особистості: допомога, повага, чуйність, непримиримість до антигуманізму (К. Гавриловець); доброзичливість, емпатія, терпимість, відповідальність, комунікабельність, комунікативна толерантність (А. Міняйлова); любов, безкорислива діяльність, терпимість, повага, чуйність (Л. Бобко). Формування у студентів гуманістичних якостей спирається на засвоєння ними змісту гуманістичних понять і принципів гуманізму (І. Бех, І. Бондаренко, А. Міняйлова). Гуманістичну культуру розглянуто як інтегральне особистісне утворення студента в сукупності гуманістичних норм, цінностей, способів поведінки, прийнятих у соціумі. Гуманістична культура характеризується гуманістичною освіченістю, гуманістичною позицією та гуманістичною поведінкою студента.

Художньо-творча діяльність як засіб формування гуманістичної культури студентів є вираженням їх активності й спрямовується певними мотивами для досягнення конкретної мети. Продуктом художньо-творчої діяльності виступають специфічні духовно-естетичні цінності (Л. Масол). Художньо-творчу діяльність розглянуто як складне інтегральне діяння особистості, що є діалектичною єдністю загального, притаманного всім видам активності, й особливого, характерного лише для художньо-творчої діяльності як специфічного виду (В. Моляко). Художньо-творча активність продукує художньо-творчу дію та поведінку особистості, де важливим виступає сам процес творчого пошуку, вияв власних умінь, спрямованих на самовираження через мистецьку діяльність та має активний характер і є результатом відповідного виховання (Г. Костюшко).

Художньо-творчу діяльність схарактеризовано як: соціальний процес пов'язаний із духовно-практичною діяльністю юнаків і дівчат,

що спонукає їх до перетворення змісту діяльності, її гуманістичної спрямованості в емоційно-образних формах та забезпечує естетичне сприйняття дійсності; реалізацію культурологічної функції та виявляється у здатності творити культуру; соціально-психологічне явище, що визначає емоційно-естетичну активність юнаків і дівчат; розвиток комплексної здатності особистості до створення продуктів художньо-творчої діяльності. Художньо-творча діяльність є особливим видом діяльності студентської молоді, в якій вона самовиражається, саморозвивається, що створює духовні цінності, які мають як об'єктивно-суспільну, так і суб'єктивно-особистісну значущість. Узагальнено, що формування гуманістичної культури об'єктивує власні творчі можливості особистості в процесі художньо-творчої діяльності та є емоційно-діяльнісним станом особистості, виявами якого виступають інтереси та прагнення до дій.

Позааудиторну роботу розглядаємо як діяльність суб'єктів освітнього процесу, який спрямований на підвищення гуманістичної культури студентів, розвиток морально-духовних якостей, що здійснюється у різних формах позааудиторної художньо-творчої діяльності та сприяє реалізації їх творчих здібностей, самоствердженню, самореалізації.

Обґрунтовано компоненти сформованості гуманістичної культури студентів та охарактеризовані однойменні критерії: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний. Здійснено характеристику критеріїв сформованості гуманістичної культури студентів та надано опис відповідних показників, які розглянуто як прояви-індикатори. Показниками сформованості гуманістичної культури студентів за когнітивним критерієм обрано: знання про гуманістичну культуру, механізми її прояву та усвідомлення їх значущості для особистісного й професійного розвитку; знання про загальнолюдську й національну культуру, художньо-творчу діяльність. Показниками емоційно-

ціннісного критерію стали: гуманістичне ставлення до себе, ровесників, оточуючої дійсності, гуманістична установка на спілкування, взаємодію, розвинуті гуманістичні почуття, емпатія. Як показники діяльнісного критерію були визначені: свідомо регульована художньо-творча діяльність, гуманна поведінка на основі морально-значущих норм, гуманістичні уміння й навички, здатність втілювати їх у практичну діяльність, володіння гуманними якостями.

Введено та визначено зміст поняття «рівень сформованості гуманістичної культури студентів». Під рівнями сформованості гуманістичної культури студентів представлено ступінь прояву, вираженість, силу, глибину, дієвість, самостійність у реалізації гуманістичних знань, умінь, вияві гуманної поведінки. Визначено три рівні сформованості гуманістичної культури студентів (низький, достатній, високий).

У дисертації подано опис педагогічної оцінки рівня сформованості гуманістичної культури студентів у трьох закладах вищої освіти України. Відповідно до визначених критеріїв та показників було застосовано комплекс діагностичних методик: метод незалежних експертних оцінок, анкетування, метод ранжування (адаптована шкала М. Рокича), методика рефлексивності, опитувальники, орієнтаційні анкети, методика виявлення рівня розвитку творчих здібностей (Х. Зіверт), методика рівня ефективності організації художньо-творчої діяльності для визначення рівня сформованості гуманістичної культури студентів.

Педагогічне оцінювання рівня сформованості гуманістичної культури студентів дозволило засвідчити, що низький рівень притаманний 27,8 % ЕГ і 26,5 % КГ респондентам. Достатній рівень сформованості гуманістичної культури продемонстрували 40,3 % респондентів ЕГ і 42,0 % КГ. Кількість учасників експерименту,

показники яких було оцінено на високому рівні 31,9 % опитаних ЕГ і 31,5 % КГ.

Виявлено основні проблеми та недоліки практики соціально-виховної роботи закладів вищої освіти за напрямком виховання гуманістичної культури студентів: не повною мірою актуалізується духовно-моральний потенціал художньо-творчої діяльності студентів; не співвіднесені між собою форми, методи, технології означеного процесу, а також внутрішній й зовнішній фактори, умови, що впливають на нього; недостатній рівень використання потенціалу позааудиторної роботи у формуванні гуманістичної культури студентів; несистемність, епізодичність форм соціально-виховної роботи практичного спрямування.

Узагальнення даних констатувального експерименту, виявлення рівнів сформованості гуманістичної культури студентів орієнтує на визначення цілей, конкретизацію завдань, обґрунтування технології для оптимізації формування означеного феномену.

Реалізація мети і завдань дослідження формування гуманістичної культури студентів здійснювалось через впровадження технології, яка включала три етапи: цільовий, змістовно-процесуальний, результативно-оцінювальний.

Розробка технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності, передбачала визначення сукупності наукових підходів, які обумовлюють вибір ефективних форм, методів і засобів виховання студентів: аксіологічний (який відіграє важливу роль у практичному і теоретичному засвоєнні студентом гуманістичних цінностей та визначенні цінності гуманістичної культури, художньо-творчої діяльності, окреслення напрямів гуманістичного розвитку); діяльнісний (для виявлення особливостей формування гуманістичної культури, принципів організації художньо-творчої діяльності позааудиторної

діяльності студентів); компетентісний (забезпечує використання набутих студентом гуманістичних умінь і навичок у відповідній практико-орієнтованій поведінці, гуманістичній взаємодії).

Технологія формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності ґрунтується на принципах: гуманістичності, цілісності, культуровідповідності, життєвої творчої самодіяльності, педагогічної компетентності.

Доведено, що формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності успішно здійснюватиметься за таких умов: створення гуманістично орієнтованого освітнього середовища університету; включення студентів у соціально-спрямовану художньо-творчу діяльність, орієнтовану на вирішення актуальних гуманістичних проблем сучасного суспільства; здійснення супроводу поетапного формування гуманістичної культури студентів на основі розвиваючого потенціалу художньо-творчої діяльності.

У процесі формувального етапу експерименту запроваджено технологію формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності.

Цільовий етап передбачав розвиток у студентів мотивації до формування гуманістичної культури. Він також включав вивчення індивідуального етичного досвіду студентів, діагностику і структурування їх суб'єктивного досвіду, діагностику індивідуальних особливостей. На цільовому етапі здійснюється мотивування художньо-творчої діяльності студентів у процесі позааудиторної роботи, усвідомлення значення гуманістичної культури для майбутньої професійної діяльності. З метою розвитку позитивної мотивації студентів до формування гуманістичної культури та поглиблення їх знань у процесі художньо-творчої діяльності ми запропонували форми

роботи, що передбачають ознайомлення із складовими гуманістичної культури особистості, механізмами її прояву, особливостями художньо-творчої діяльності: вивчення курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні», участь у гостьових лекціях із запрошеннями фахівців у режимі онлайн, онлайн-вебінарах з актуальних проблем соціально-морального розвитку особистості, розробці програми дитячої студії «Світ, в якому я живу», майстер-класи. Ефективними засобами формування гуманістичної культури визначено: створення портфоліо, індивідуальних програм особистісного зростання.

Другий етап (змістовно-процесуальний) є логічним продовженням цільового етапу та включає реалізацію таких цілей: підтримання позитивного ставлення до морально-духовного самовдосконалення; розвиток у студентів гуманістичних умінь і навичок; здатності застосовувати результати практичної діяльності в конкретних ситуаціях професійного спрямування. Основним інструментарієм технології виступали розробка та апробація курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні», проектна діяльність, участь у роботі театру «Діалог», клубах за інтересами, краєзнавчо-пошукових експедиціях, реалізації програми для дітей «Світ, в якому я живу», майстер-класах, тренінгах, клубі.

Результативно-оцінювальний етап є логічним продовженням попередніх етапів технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності. Метою етапу є вдосконалення та набуття студентами досвіду творчого використання гуманістичних знань, умінь і навичок у повсякденній життєдіяльності, оцінка, самооцінка та корекція. Завданнями етапу визначено: оцінювання рівня опанування студентами гуманістичними знаннями, уміннями і навичками, мотивація студентів до систематичної активної участі у художньо-творчій діяльності

університету; аналіз впливу курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні» на ефективність формування гуманістичної культури студентів.

Результати підсумкового зрізу з використанням методів статистичної обробки та порівняльного аналізу підтвердили позитивну динаміку в рівнях сформованості гуманістичної культури студентів. В результаті виявлено наявність суттєвої відмінності у рівнях сформованості гуманістичної культури студентів контрольних та експериментальних груп. Позитивна динаміка для учасників експериментальних груп відзначена в показниках високого рівня (когнітивний критерій +19,0%; емоційно-ціннісний + 8,8 %; діяльнісний + 16,5%). У контрольних групах ця тенденція виражена меншою мірою, суттєвих кількісних і якісних змін у рівнях сформованості естетичної культури студентів тут не відбулося.

Порівняння показників експериментального дослідження свідчить про наявність вираженої зміни рівнів гуманістичної культури в експериментальних групах і підтверджує ефективність запропонованої нами технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності.

Ключові слова: культура, гуманізм, гуманістична культура, гуманістична культура студента, гуманістичні якості, відповідальність, художньо-творча діяльність.

ABSTRACT

Qian Kai. Formation of humanistic culture among students of a pedagogical university in the process of artistic and creative activity. – A qualification research paper (manuscript).

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 011 Educational and Pedagogical Sciences. – Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov. Kyiv, 2026.

The dissertation provides a theoretical justification of the essence of humanistic culture among students and proves the effectiveness of the technology for forming humanistic culture among students of a pedagogical university in the process of artistic and creative activity. The concept of «humanistic culture of students» is defined and theoretically substantiated as an integral personal formation of students in the aggregate of humanistic norms, values, and behaviors accepted in society, characterized by humanistic education, humanistic orientation, and humanistic behavior. The criteria and indicators of the formation of humanistic culture among students are characterized: cognitive (knowledge of humanism, humanistic values, humanistic culture, mechanisms of its manifestation and awareness of their significance for personal and professional development; knowledge of universal and national culture, artistic and creative activity; humanistic behavior of the individual); emotional and value-based (humanistic attitude towards oneself, peers, and the surrounding reality; humanistic attitude towards interaction and communication; developed humanistic feelings; empathy); activity (consciously regulated artistic and creative activity, humane behavior based on morally significant norms; possession of humanistic skills and abilities, the ability to implement them in practical activity, possession of humane qualities); the levels of formation of students' humanistic culture are characterized as low, sufficient, and high; the technology for the formation of humanistic culture of students of a pedagogical university in the process of artistic and creative activity based on the provisions of axiological, activity-based, competence-based, and environmental approaches and the pedagogical conditions for its implementation (creation of a humanistic-oriented educational environment at the university; inclusion of students in socially oriented artistic and creative activities focused on solving the pressing humanistic problems of modern society; implementation of support for the phased formation of students'

humanistic culture based on the developmental potential of artistic and creative activities).

The educational process has introduced forms and methods for shaping students' humanistic culture through artistic and creative activities; individual modules and topics for elective educational disciplines, the course «Humanistic Culture of the Individual: Guidance in Social and Moral Improvement»; a program was developed and a children's studio «The World in Which I Live» was designed. The structure of the program includes three main themes covering various aspects of human life and contributing to the formation of moral and spiritual qualities in students, as well as a humane and aesthetic attitude towards the world: «the world of people», «the world of nature», and «our man-made world». In the process of organizing work in the children's studio, students acquired knowledge in the field of humanistic and aesthetic education of students, became aware of professional and ethical, professional and aesthetic norms, principles, methods, means of education, and the importance of revealing humanistic culture in their future professional activities.

An analysis of the basic concepts of the study was carried out on the theoretical and methodological basis of the categories of the «humanistic concept», which reflects a system of views according to which the individual is the highest value and has the right to existence, happiness, a dignified life, etc. Humanism is one of the important factors in the development of human society; it belongs to the individual and determines the relationship between his or her own interests, motives, and behavior and the interests and behavior of a specific reference group and society as a whole. The formation of a humanistic culture of the individual takes place in a specific social environment, in actions and deeds, in the peculiarities of reflecting the surrounding reality. Humanity in the pedagogical aspect is defined as a manifestation of a sense of morality, moral quality, as well as a path to the comprehensive harmonious development of the younger generation. The

humanization of the personality includes the process of fostering humane feelings and beliefs and forming the experience of humane practical behavior of the personality, as a result of which its humanistic culture is formed.

Humanistic education is viewed as a specially organized process of purposeful development of a growing personality by creating favorable conditions for positive self-realization of the student in cooperation with teachers, parents, members of the community, and in communication with nature, culture, and society (I. Bekh, D. Pashchenko).

The theoretical and methodological foundations for the formation of humanistic culture in students in the process of artistic and creative activity are based on the provisions of the theory of personality-oriented education (I. Bekh), constructive theory (G. Ball), which considers the formation of humanistic culture as a transformation of social and individual existence; psychological and pedagogical theories of personality and its development in the process of activity (I. Bekh, M. Boryshevsky, O. Voznyuk, G. Kostyuk, O. Kucheryavy), the formation of a general culture of personality (I. Vasilenko, A. Gelen, M. Cole, K. Nelson, and others).

Humanistic culture of personality is interpreted in terms of humanistic education, humanistic orientation, humanistic worldview, and humane behavior (V. Bilousova, L. Bobko, G. Bondarenko).

Artistic and creative activity is characterized as: a social process associated with the spiritual and practical activities of young men and women, which motivates them to transform the content of their activities and their humanistic orientation into emotional and imaginative forms and ensures an aesthetic perception of reality; the realization of a cultural function and manifests itself in the ability to create culture; a socio-psychological phenomenon that determines the emotional and aesthetic activity of young men and women; the development of a person's complex ability to create products of artistic and creative activity. Artistic and creative activity is a special type of activity for students, in which they express themselves,

develop themselves, and create spiritual values that have both objective social and subjective personal significance. In general, the formation of a humanistic culture objectifies the individual's own creative abilities in the process of artistic and creative activity and is an emotional and active state of the individual, manifested in interests and aspirations for action.

The components of the formation of humanistic culture in students are substantiated and the corresponding criteria are characterized: cognitive, emotional-value, and activity. The criteria for the formation of humanistic culture in students are characterized and the corresponding indicators, which are considered as manifestations-indicators, are described.

The concept of «level of development of students' humanistic culture» has been introduced and defined. The levels of development of students' humanistic culture represent the degree of manifestation, expression, strength, depth, effectiveness, and independence in the implementation of humanistic knowledge, skills, and humane behavior. Three levels of development of students' humanistic culture have been defined (low, sufficient, high).

The main problems and shortcomings of the practice of social and educational work in higher education institutions in the field of humanistic culture education of students have been identified: the spiritual and moral potential of students' artistic and creative activities is not fully realized; the forms, methods, and technologies of this process, as well as the internal and external factors and conditions that influence it, are not correlated with each other; the potential of extracurricular work in shaping students' humanistic culture is not sufficiently utilized; the forms of practical social and educational work are unsystematic and sporadic.

The generalization of the data of the ascertaining experiment and the identification of the levels of formation of students' humanistic culture are oriented towards defining goals, specifying tasks, and substantiating technologies for optimizing the formation of this phenomenon.

The goals and tasks of the study on the formation of students' humanistic culture were implemented through the introduction of a technology that included three stages: target, content-procedural, and result-evaluative.

The target stage involved developing students' motivation to form a humanistic culture. It also included studying students' individual ethical experiences, diagnosing and structuring their subjective experiences, and diagnosing individual characteristics. At the target stage, students are motivated to engage in artistic and creative activities in the process of extracurricular work and to realize the importance of humanistic culture for their future professional activities. In order to develop students' positive motivation to form a humanistic culture and deepen their knowledge in the process of artistic and creative activity, we proposed forms of work that involve familiarization with the components of a person's humanistic culture, the mechanisms of its manifestation, and the peculiarities of artistic and creative activity: studying the course «Humanistic Culture of the Person: a guide to social and moral improvement», participation in guest lectures with invited experts online, online webinars on current issues of social and moral development of the individual, development of a program for children «The world in which I live», master classes. The following have been identified as effective means of forming a humanistic culture: creating portfolios and individual personal growth programs.

The second stage (content and process) is a logical continuation of the target stage and includes the implementation of the following goals: maintaining a positive attitude towards moral and spiritual self-improvement; developing humanistic skills and abilities in students; the ability to apply the results of practical activities in specific professional situations. The main tools of the technology were the development and testing of the course «Humanistic Culture of Personality: Guidance in Social and Moral Improvement», project activities, participation in the work of the «Dialogue»

theater, interest clubs, local history and research expeditions, implementation of the program for children «The World in Which I Live», master classes, trainings, and clubs.

The results assessment stage is a logical continuation of the previous stages of the technology for forming a humanistic culture among students of a pedagogical university in the process of artistic and creative activity. The purpose of this stage is to improve and acquire experience in the creative use of humanistic knowledge, skills, and abilities in everyday life, as well as assessment, self-assessment, and correction. The tasks of this stage are: assessing the level of students' mastery of humanistic knowledge, abilities, and skills; motivating students to systematically and actively participate in the artistic and creative activities of the university; analyzing the impact of the course «Humanistic Culture of the Individual: Guidance in Social and Moral Improvement» on the effectiveness of the formation of students' humanistic culture.

A comparison of the experimental study results indicates a marked change in the levels of humanistic culture in the experimental groups and confirms the effectiveness of our proposed technology for shaping the humanistic culture of students at a pedagogical university in the process of artistic and creative activity.

Keywords: culture, humanism, humanistic culture, student humanistic culture, humanistic qualities, responsibility, artistic and creative activity.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Публікації в періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу

1. Qian Kai. Research of Artistic and Creative Activity as a Means of Forming the Humanistic Culture of Students. IntellectualArchive. Toronto, Canada. 2021. Vol. 10. №. 2. Pp. 146-152.

https://www.researchgate.net/publication/352533011_Research_of_Artistic_and_Creative_Activity_as_a_Means_of_Forming_the_Humanistic_Culture_of_Students

Публікації у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»

1. Цянь Кай, Капська А.Й. Гуманістична культура як інтегрована якість особистості студента. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2019. Вип. 26. С. 22-29.

<https://udu.edu.ua/nauka/naukovi-zbirnyky#seriia-11-sotsialni-nauky>

2 Цянь Кай. Характеристика змістових компонентів гуманістичної культури студентів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. Вип. 72. т.2. С. 147-150.

http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/72/part_2/31.pdf

3 Цянь Кай. Художньо-творча діяльність особистості: теоретичний аспект. Імідж педагога. 2020. №1(190). С. 108-110.

https://isp.pano.pl.ua/article/view/194110/pdf_17

4. Цянь Кай. Формування гуманістичної культури студентів засобами художньо-творчої діяльності. Інноваційна педагогіка. 2021. Вип. 42. С. 156-160.

<http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/42/31.pdf>

**Публікації, у яких додатково відображені результати дослідження
(статті в інших виданнях, матеріали конференції, тощо)**

1. Цянь Кай. Актуалізація проблеми гуманістичного виховання студентів вищої школи. Психолого-педагогічні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (1 березня 2019 р.). м. Київ, 2019. С. 99-102.

<http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/category/Social>

2. Цянь Кай. Теоретичні аспекти формування гуманістичної культури особистості в педагогічній теорії і практиці. Формування професійної компетентності сучасного фахівця в умовах євроінтеграції: зб.наук. пр. / за заг.ред. С.П. Архипової. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2019. С. 184-193.

3. Цянь Кай. До питання художньо-творчої діяльності студентів університету. Організація освітнього простору у закладі дошкільної освіти і школі: проблеми і перспективи: зб.наук. пр.: в 2-х ч. / за заг.ред. О.О. Максимової, М.А. Федорової. Житомир: ФОП Левковець Н.М., 2020. ч.2.С. 28-32.

<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi61/0046064.pdf>

4. Цянь Кай. Потенціал художньо-творчої діяльності у формуванні гуманістичної культури особистості. *Педагогічні науки: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень*: матер. II наук.-практ. конф. (27-28 березня 2020 р.). м. Полтава, Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 99-102.

<http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/ped/42march2020/23.pdf>

5. Цянь Кай. Стратегії формування гуманістичної культури студентів університету. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету*: звітно-наукова конференція викладачів, аспірантів і докторантів університету за підсумками наукових досліджень 2020 року. (м. Київ, 17-21 травня 2021 р.). Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021.

https://udu.edu.ua/images/podii_golovna/2021/May/2_5280480145163973876.pdf

6. Цянь Кай, Тернопільська В.І. Технологія формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності. Science and Information Technologies in The Modern World: 4th International Scientific and Practical Conference. (December 24-26, 2025. Athens, Greece). Athens, Greece, 2025. pp. 377-380.

<https://doi.org/10.70286/isu-24.12.2025>

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Зміна пріоритетів і ціннісних орієнтацій суспільства, сучасні вимоги до підготовки майбутніх фахівців зумовлюють необхідність розвитку у них ціннісної сфери, гуманістичної культури, морально-духовних якостей. Метою нової формації освіти є виховання особистості здатної до продуктивного діалогу з соціумом, природою. В якості цінностей освіти виступають «живі знання», які пов'язані з культурним досвідом, художньо-творчою діяльністю та індивідуальними здібностями особистості. Зважаючи на такий контекст, теорія і практика виховання розглядає різні точки зору щодо ролі художньої освіти у цьому процесі. Нині освіта в системі підготовки майбутніх педагогів має, з одного боку, забезпечити розмежування специфічних принципів, методів, які обґрунтовують ефективність професійної підготовки, а з іншого боку, на належному рівні сформувати основу їх творчого потенціалу, враховуючи вплив позааудиторної художньо-творчої діяльності на формування у них гуманістичної культури.

Спираючись на філософські, соціологічні й психологічні спостереження педагогічна наука досить активно шукає шляхи виховання гуманістичної культури студентської молоді. До того ж вона використовує надбання зарубіжної та вітчизняної педагогіки. На думку вчених, гуманістичні ідеї були закладені ще у творах Ф. Петрарки, Сократа, Сенеки, а пізніше у творах європейських педагогів: Яна Коменського, Г. Песталоцці, А. Дістервега, розвитку їхні ідеї набули в першій половині ХХ ст. (А. Макаренко, В. Сухомлинський). Утвердження парадигми гуманістичного виховання простежується у працях І. Беха, В. Білоусової, Г. Жирської, К. Журби, О. Кос, В. Лаппо, Ю. Сабадаш, В. Сухомлинського, В. Тернопільської, Г. Шевченко та ін. Художньо-творча діяльність як фактор формування особистості

досліджувалась О. Бованенко, В. Куценко, О. Комаровською, Б. Лейтесом, Л. Масол, Н. Миропольською, В. Ходуновою, Р. Хасті, П. Шкільною та ін.

Пріоритетні напрямки виховної роботи зі студентами університетів визначаються у працях І. Беха, Б. Бітінаса, Р. Вайноли, С. Вітвіцької, А. Іванченка, В. Лаппо, Л. Неїжпапи, Т. Осипової, Р. Сойчук, В. Тернопільської та інших. У дослідженнях К. Журби, В. Коваль, Н. Мирончук, М. Соловей, В. Тернопільської розкриваються особливості організації позааудиторної роботи університету як необхідної умови повноцінного духовно-морального, гуманістичного розвитку студентської молоді. О. Васіна, О. Генісаретський, О. Гурко, В. Комаровська, В. Ходунова акцентують увагу на позааудиторній творчій діяльності як потенціалі активного використання мистецтва для виховання особистості. Р. Вайнола, А. Капська, С. Карпенчук, М. Твердохліб та інші доводять, що при здійсненні виховної роботи у вищій школі найбільш ефективним є стимулювання соціальної активності студентів. Вище сказане доводить необхідність більш глибокого і всебічного розгляду потенціалу, можливостей художньої творчості та особливостей його використання у позааудиторній діяльності студентів університету задля формування у них гуманістичної культури.

Аналіз результатів наукових досліджень дозволяє стверджувати, що останнім часом педагогічна наука виокремлює низку змістовних компонентів гуманістичної культури особистості, зокрема, гуманістичні переконання, гуманістичну спрямованість, гуманістичні взаємини та гуманістичні якості. Проте, на нашу думку, недостатньо вивчені сутнісні аспекти гуманістичної культури, як узагальненої («збірної») ціннісної характеристики особистості. Зокрема, можливості використання позааудиторної художньо-творчої діяльності, яка впливає на формування гуманістичної культури студентів.

В українських університетах накопичений значний досвід морально-духовного виховання студентів, організації й використання педагогічного інструментарію, що чинить вплив на гуманізацію студента як соціально орієнтовану особистість. При цьому, така думка вимагає узагальнення та осмислення на основі єдиної концепції, теорії й методики реалізації ідеї гуманізації освітнього процесу при активному використанні потенціалу художньо-творчої діяльності.

Означені твердження дозволяють сформулювати основні протиріччя між:

- біопсихологічними особливостями студентів, які ініціюють прагнення до виявлення гуманістичної культури та відсутністю чітких уявлень про процеси самовдосконалення свого «Я» в художньо-творчій діяльності;

- орієнтованістю студентів університету на соціально значущу творчість відповідно до індивідуальних й особистісних особливостей та відсутністю педагогічного інструментарію щодо організації художньо-творчої діяльності у позааудиторній роботі університетів;

- наявністю досвіду організації соціально-орієнтованої художньої творчості студентів в діяльності університетів та недостатньою розробленістю технології організації художньо-творчої діяльності з чіткою спрямованістю на формування гуманістичної культури особистості.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична і практична розробленість визначили вибір теми дисертаційного дослідження: ***«Формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності».***

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до наукової теми кафедри соціальної роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (протокол №3 від 28.11.2018 р.).

Мета дослідження – обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити технологію формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз досліджуваної проблеми в науковому контексті, уточнити зміст основного категоріального апарату.
2. Виявити сутність і науково обґрунтувати особливості художньо-творчої діяльності щодо формування гуманістичної культури студентів.
3. Визначити критерії, показники та виявити рівні сформованості гуманістичної культури студентів.
4. Науково обґрунтувати та впровадити технологію формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності та перевірити її ефективність у дії.

Об'єкт дослідження – процес формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету.

Предмет дослідження – структура і зміст технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності.

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань було використано комплекс теоретичних та емпіричних **методів дослідження**: *теоретичні*: аналіз наукової літератури, порівняння, класифікація, узагальнення для з'ясування змісту базових понять дослідження; *порівняльно-історичний* метод зарубіжного та вітчизняного досвіду формування гуманістичної культури особистості; аналіз результатів вітчизняних та зарубіжних досліджень з метою визначення сутності гуманістичної культури особистості, художньо-

творчої діяльності; теоретичне моделювання, узагальнення та систематизація для концептуалізації основних положень дослідження; вивчення навчально-методичної документації; *емпіричні*: діагностичні (інтерв'ю, анкетування, тестування), обсерваційні (включене та опосередковане спостереження); статистичні (кількісна та якісна обробка даних); верифікація отриманої інформації шляхом зіставлення даних дослідження; педагогічний експеримент і моніторинг для вивчення стану досліджуваної проблеми, перевірки запропонованої технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що:

- *вперше*: визначено сутність поняття «гуманістична культура студента» як інтегроване особистісне утворення студентів педагогічного університету; теоретично обґрунтовано і розроблено технологію формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності (етапи – цільовий, змістовно-процесуальний, результативно-оцінювальний); визначено критерії (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний), показники та рівні (високий, достатній, низький) сформованості гуманістичної культури студентів.

- *уточнено*: сутність понять «гуманістичне виховання», «художньо-творча діяльність», «позааудиторна робота» в контексті формування гуманістичної культури студентів;

- *подальшого розвитку набули*: зміст та організаційні форми художньо-творчої позааудиторної діяльності, спрямовані на формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у розробленні та практичній реалізації технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі

художньо-творчої діяльності; розробці курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні» та програми дитячої студії «Світ, в якому я живу».

Теоретичні положення та практичні напрацювання, науково-методичні матеріали, що викладені в дисертації, можуть бути використані викладачами в освітньому процесі закладів вищої освіти, кураторами груп під час організації позааудиторної діяльності студентів, у змісті післядипломної підготовки та перепідготовки вчителів.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 01-47 від 10.12.2021 р.); УДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка № 68-21-755 від 11.11.2021 р.); Рівненського державного гуманітарного університету (довідка №01-12/13 від 12.09.2022 р.)

В науково-дослідній роботі упродовж усіх етапів експерименту брали участь 312 студентів, 16 викладачів.

Особистий внесок здобувача. У статті «Гуманістична культура як інтегрована якість особистості студента», опублікованій у співавторстві з А.Й. Капською, авторською є представлення аналізу наукових підходів щодо розуміння гуманістичної культури як цінності особистості. У статті «Шляхи оптимізації формування гуманістичної культури студентської молоді», опублікованій у співавторстві з В.І. Тернопільською, авторським є опис досвіду впровадження ефективних форм, методів, засобів формування гуманістичної культури студентів. У тезах до міжнародної науково-практичної конференції, «Технологія формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності» виданими у співпраці з В.І. Тернопільською, авторським є представлення технології формування гуманістичної культури студентів засобами художньо-творчої діяльності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження представлені на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Психолого-педагогічні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах» (Київ, 1.03.2019 р.), «Science and Information Technologies in The Modern World» (Athens, Greece, 24-26.12.2025 р.); *всеукраїнських* – «Формування професійної компетентності сучасного фахівця в умовах євроінтеграції» (Черкаси, 2019 р.), «Організація освітнього простору у закладі дошкільної освіти і школі: проблеми і перспективи» (Житомир, 2020 р.); *науково-практичних* – «Педагогічні науки: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень» (Полтава, 27-28.03.2020 р.), «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 17-21.05.2021 р.). Результати дисертаційного дослідження обговорювалися щороку на звітно-наукових конференціях професорсько–викладацького складу Українського державного університету імені Михайла Драгоманова та на засіданнях кафедри соціальної освіти та соціальної роботи Факультету соціології та соціальної політики (2018 – 2022, 2025 рр.)

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено в 11 наукових й науково–методичних працях. З них: 8 праць одноосібних і 3 у співавторстві. У тому числі: 1 публікація в періодичному науковому виданні іншої держави; 4 статті у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б», 6 тез доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотації, вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (201 найменування), з них 32 іноземною мовою та додатків. Загальний обсяг роботи становить 225 сторінок, із них: 192 сторінок основного тексту, 6–ти додатків, які складають 12 сторінок. Робота містить 14 таблиць та 18 рисунків.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Проблема формування гуманістичної культури студентів у науковій літературі

Сучасний етап розвитку вищої школи характеризується активним переходом від авторитарної педагогіки до особистісно-орієнтованої, яка сьогодні передбачає оновлення системи виховання студентів в університетах. Головним принципом даної системи виховання, одночасно з принципами інтеграції, диференціації, індивідуалізації та демократизації, виступає принцип гуманізації виховання. Останній можна розуміти як відображення позиції молодого покоління, яка презентується в його ставленні до людини, до спільноти. Така позиція матеріалізується і відображається у її вчинках, що утверджують людину як вищу цінність.

Сформувати таку людину – означає «навчити її жити серед людей за законами розуму, любові, довіри» [1, с.43]. Якщо виховання є постійним рухом до культури, щоденним відтворенням культури у всіх життєвих актах, то «метою виховання є формування особистості, яка була б спроможною практикувати самостійно свій варіант життя, гідний Людини» [2, с.5] . Ключовим рішенням такої позиції є принцип домінанти, якою є гуманізація виховання, оскільки гуманність – це якість майбутніх освічених, інтелігентних фахівців, які готуються до педагогічної діяльності.

Базовими і програмними документами гуманізації освітнього процесу, гуманістичного виховання, формування гуманістичної культури в системі освіти є Закон України «Про вищу освіту» (2014р). Концепція національного виховання студентської молоді (2012р),

Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015р), тощо.

У Концепції національного виховання молоді гуманістичне виховання піднято до рангу принципу. Це доводить, що гуманність має проходити наскрізною лінією через мету, завдання, функції, зміст діяльності освітнього процесу й управління ним.

Необхідність дослідження означених питань викликана морально-психологічною ситуацією в суспільстві, в розвитку якої пріоритетними останнім часом визначаються загальнолюдські цінності, серед яких гуманізм є своєрідним діючим ядром, що пов'язує навколо себе інші цінності.

Проблема гуманізму багатогранна, оскільки її повне всебічне вивчення є предметом уваги багатьох наук: філософської, педагогічної, соціальної, психологічної, що дозволяє розкрити багатогранність близьких понять, зміст яких в умовах вищої освіти пов'язується з вихованням студентів. При цьому найбільш складним у гуманістичному вихованні є вміння перевести цілі виховання в цілі діяльності студентів.

Безперечно, реалізація формули «мета виховання, мотиви студентів, гуманістична діяльність» потребує копіткої виховної роботи та врахування особливостей та якостей суб'єктів діяльності, зокрема, їх гуманістичних рис характеру. За такої умови педагог сприймає студента не як об'єкт перетворення, а як співавтора, співвиконавця основного процесу. Це положення матеріалізується з практики гуманістичного виховання вищої школи. Форми матеріалізації гуманістичного виховання – «це співдружність, співучасть, співпереживання, співтворчість, співуправління» [1, с.56].

Спираючись на сутність поняття «гуманізм» (людяний, людський), визнаний рядом дослідників, що людина є «мірилом всіх речей», враховуючи різні смислові значення даного поняття (назва епохи Відродження, назва суспільної думки; назва галузі теоретичного знання,

відображення моральних якостей людини – людяності, доброти, поваги, відображення особливого ставлення до людини як вищої цінності життя, назва практичної діяльності, спрямованої на досягнення, загальнолюдських ідеалів, фактор) виховання нової людини або його принципи як засіб виховання гуманних відносин ми приймаємо більш узагальнене поняття гуманізму – це духовність» [3].

На думку одного із дослідників даної проблеми Г. Балла, «духовність можна розглядати як інтегративну властивість особистості, яка проявляється в потребі жити, творити відповідно до ідеалів істини, добра і краси. Вона виступає як показник рівня людських відносин, почуттів, здатності до співпереживання, співчуття, милосердя [4, с.18]. Незаперечним є реальний факт, що духовність, гуманність людини виявляється, перш за все, в її культурі, вчинках. Якраз через конкретний вчинок перевіряються життєво-практичний потенціал культури, виявляється істина її культурного досвіду та рівень сформованості гуманістичної культури.

В умовах гуманізації та демократизації освіти повноцінний розвиток особистості неможливий без гармонізації всіх складових її духовного розвитку, без гуманізації особистості, без формування її гуманістичної культури. Тому не дивно, що прогресивні мислителі всіх часів і народів висували ідею формування гуманної людини, що потребувало виховання такої людини.

Провідною ідеєю епохи Відродження, яка вражала своєю новизною є формування уявлення про гармонійну, вільну, творчу, гуманну особистість. З'явилося чимало талановитих поетів, художників, архітекторів. Людина стала центром всієї системи цінностей, і їх головним носієм, концентруючи в собі етичні ідеали епохи [6, с.17]. Гуманізм передбачав розвиток в людини моральних якостей.

Аналіз філософських поглядів (Леонардо Бруні, П'єтро Верджеріо, Ф. Петрарка) свідчить, що мислителі епохи Відродження мріяли бачити

людину мудрою і добротворчою. Метою педагогічної діяльності вони визначали «формування гуманістичної особистості, тобто виховання людини, яка б втілювала в собі гуманістичні ідеали», що передбачало необхідність досягнення високої освіченості й моральності, своєрідного гуманістичного ідеалу, етичних норм поведінки високоосвіченої особистості та прагнення її до добродішних вчинків» [7, с.49].

Ми дотримуємось думки, що необхідною умовою становлення і розвитку гуманістичної культури особистості має бути загальнолюдська культура, в якій моральна культура і є істотним відображенням людської культури загалом.

Без сумніву, суспільно-моральні ідеї висувають нові вимоги до особистості, до її вчинків і діяльності, до моральних якостей та моральних відносин. У працях сучасних вчених досить чітко простежується думка про «гуманізацію самих основ морального життя, протиставлення добра і зла» [7, с.132].

Ідеї гуманістичного виховання поглиблювались пізніше у теоретичних положеннях Ж.-Ж. Руссо, який наполягав на теорії «природного виховання», що і підтверджувало його думки про гуманізм у педагогіці: «Люди, будьте людяними! – Це ваш перший обов'язок» [8, с.77].

Особливо яскраві сторінки в теорії гуманістичного виховання внесли Г. Песталоцці [9], А. Дістервег [10], котрі проголошували метою морального виховання розвиток у дітей любові і поваги до людей, а завдання школи бачили у вихованні гуманних і свідомих громадян.

Значний внесок в розвиток гуманізації педагогіки вніс представник німецької філософії І. Кант, який приділяв велику увагу вихованню людини, акцентував увагу на особистості як вищій цінності, її духовному розвитку, фізичному вихованню. Визначаючи загальні цілі виховання, він виокремлював загальну культуру, яка буває фізичною і моральною, як окрему культуру [11, с. 162].

Незаперечною є роль революціонерів-демократів у гуманізації виховання [12, с.27]. Вони виступали захисниками справедливої школи без насилля над особистістю, без бюрократів, водночас вимагаючи від педагога глибокої поваги прав і гідності вихованця, надаючи йому свободи і самостійності при розумному управлінні.

Гуманізм як філософська категорія не міг не вплинути на процес виховання особистості, розвиток педагогічних ідей гуманістичного виховання. Починаючи від Я. Коменського, дидактика якого базувалась на гуманістичній філософії, на культурі епохи Відродження, саме виховання розглядалось як найважливіша умова налагодження справедливих і дружніх відносин між людьми та народами. Головну мету виховання людини він вбачав не лише в оволодінні знаннями, але й у вихованні моральних якостей [13, с. 169].

Розглядаючи педагогічні позиції вчених і представників прогресивного розвитку суспільства, можна з певністю сказати, що вони орієнтували суспільство, громаду на розвиток гуманізму, духовної сутності молодого покоління. Зокрема, В. Ратніков зосереджує увагу на «центрації проблеми людини», основою якої є свобода і гуманізм [14]. Означену концепцію розширює і уточнює С. Федоренко [15], який вбачав в людині зосередження епіцентру культури, гуманізму, вищої духовної цінності. Автор, спираючись на ці положення доводив, що основою метою виховання є людина культури, а «людина культури – це гуманна особистість».

Нам імпонує позиція В. Ратнікова, який переконливо стверджує, що «гуманність – це вершина моральності, оскільки в ній любов до людей, всього живого поєднується з милосердям, добротою, здатністю надати допомогу, розумінням цінності й невідворотності кожної людини, недоторканністю людського життя, прагненням до миру, злагоди, добросусідства, уміннями проявити терпимість і доброзичливість до всіх людей» [14].

Це дозволяє говорити про те, що гуманізм може утверджуватись, виходячи із розуміння людини і людяності, що супроводжується зміною етичного ідеалу, світогляду, а отже, й духовної культури. Все зазначене спонукало до посилення «гуманістичного мислення» і ціннісних орієнтацій особистості. А відтак різні обставини життя ставлять перед людиною таку різноманітність можливих рішень, які в проєктуванні своїх взаємовідносин з людьми потребують особистої ініціативи, здатності до моральної творчості, до активних пошуків нового. Стійким орієнтиром у таких пошуках є гуманістичний світогляд [4].

Не можна не відзначити, що розвиток гуманістичної спрямованості у педагогічній науці, її переконливе впровадження у практику мали значний вплив на культурне життя країни, що спрягло підвищенню певного рівня навчання і виховання молодого покоління.

Початок ХХ ст. характеризується створенням об'єктивних умов для розвитку гуманістичної культури, яка базується на ідеях і теоріях визначних педагогів, митців, письменників. Вже на початку століття на арену гуманістичної педагогіки вийшли такі педагоги, як Є. Адамс, а пізніше А. Макаренко. Зокрема, Є. Адамс [16] вважав, що джерелом правильного виховання можуть бути лише ідеї гуманізму і любові до людини, за наявності особистісного підходу, сприйняття її як самоцінності індивідуума.

У свою чергу, А. Макаренко [17] також доводив, що самоцінність вихованця залежить від розвитку духовно багатой особистості, творчої індивідуальності. При цьому основою вихованості, духовності людини є її освіта з відповідним змістом, орієнтованим на загальнолюдські цінності, світову і національну культуру. Це дозволяє говорити про поступове утвердження нового гуманізму, який передбачає виявлення сформованих «справедливості й альтруїзму, бережливості і щедрості, співчуття і відповідальності, прагнення до нового та поваги до сьогоденішнього і минулого людини» [18].

Повертаючись до психолого-педагогічних досліджень стосовно формування гуманістичної культури, ми дійшли думки про необхідність з'ясування особливостей у теоретичних і методичних працях означеної проблеми. Так, починаючи з початку ХХ ст. особлива увага зосередилась Є. Адамсом на трудовому вихованні як на засобі виховання гуманізму. Подібною думки дотримувався А. Макаренко [17]. При цьому слід зазначити, що основою гуманістичної виховної системи А. Макаренко вважав любов до кожного вихованця. Орієнтуючись на методику колективного виховання, педагог гуманістичні ідеї втілював через « ... увагу до окремої людини, її успіхів і невдач, її труднощів та особливостей її прагнень» [17].

Для багатьох теоретиків педагогіки у цей період є характерним прояв інтересу до ідеї стимулювання різних видів діяльності підростаючої особистості, що особливо є цінним. Гуманістична концепція орієнтує методи виховання і навчання на підвищенні в людині, яка зростає, – Людини [6, с.122]. Привертає увагу установка науковців, педагогів на творчий розвиток підростаючої особистості, зокрема, активна участь у художньо-творчій діяльності, яка включає різні види діяльності (театральна діяльність, літературна, хореографія, образотворче мистецтво тощо).

Вище сказане дозволяє зробити припущення, що завдання формування гуманістичної особистості доцільно здійснювати шляхом формування гуманістичної культури особистості як її інтегративної характеристики.

Активним продовжувачем ідей створення педагогічних умов для творчої діяльності вихованців – виступав В. Сухомлинський. Ця ідея виразно відображена у його твердженні: «Творчість – це приховані ниточки, які єднають серця. Щоб людина благотворно впливала на людину, утверджуйте у духовному житті колективу й особистості творчість» [19].

Аналізуючи творчу спадщину В. Сухомлинського, ми бачили, що він переконливо обґрунтував теорію гуманізації виховного процесу, в якому має формуватися гуманістична культура особистості. Цю теорію педагог назвав «азбукою виховання людяності» [20, с.196]. Заслугою творчої діяльності В. Сухомлинського, як видатного представника гуманістичної педагогіки, є те, що він на перше місце ставить особистість вихованця, для якого головними і святими мають бути загальнолюдські цінності, накопичені й збережені людством [21].

Розглядаючи умови реалізації гуманістичного виховання, концепції якого були розроблені А. Макаренком, а пізніше В. Сухомлинським, ми не змогли обійти питання розвитку гуманістичної культури. Адже становлення людини як до «мети суспільного розвитку немислима без досягнення високого рівня соціальної культури, тобто культури ставлення до інших людей, до самого себе як суспільної істоти. Наявність гуманістичної культури – це не лише потреба розвитку суспільства, але й значуща цінність для розвитку самої особистості» [22, с. 36]. Тому можна сказати, що формування такої культури можна розглядати «як високий рівень всебічного розвитку особистості, подолання егоїзму, розуміння змісту людської діяльності, уміння будувати свою поведінку на основі гуманних цілей і цінностей». Отже, формування гуманістичної культури слід розглядати як міру всебічного розвитку суспільної істоти, здатної жити і діяти в ім'я високих ідеалів.

Вивчаючи проблему формування гуманістичної культури особистості в педагогіці, ми в даному аспекті розглядаємо гуманізм як «вчення про гуманістичний виховний ідеал». Таке розуміння значення педагогічного аспекту гуманізму помітно співпадає з етичним аспектом [4, с. 28]. При цьому В. Сухомлинський свого часу назвав необхідні умови становлення гуманістичної культури особистості: «Зло починається з елементарної неграмотності, з того, що людина на певному етапі свого розвитку не пізнала азбуки людської культури... ми

прагнемо утверджувати в свідомості й почуттях кожної дитини важливий моральний ідеал: моя особиста гідність полягає в тому, щоб робити людям добро і не робити зла... в цьому суть морального виховання особистості, яку ми готуємо до повноцінного, гуманного, багатого духовністю життя» [20].

Утвердження парадигми гуманістичного виховання, а через нього гуманістичної культури, простежується у працях педагогів – новаторів на початку ХХІ ст.: І. Беха, В. Лаппо, Л. Масол, Г. Шевченко.. Вивчення й аналіз теорії і практики формування гуманістичної культури дозволяє розкрити можливості збагачення свідомості молоді прикладами високого гуманізму, пізнання морально – ціннісного досвіду життєтворчості людства.

На засадах культуротворчих концепцій художньо-творчої діяльності (М. Генік, В. Салко, В. Драченко та ін.), які стверджують, що здатність людини у художньо-творчій діяльності не лише пізнавати, відображати об'єктивну реальність, а й продуктивно діяти в системі педагогічно орієнтованої культури, впливати на всі сфери духовного буття людини. Відтак необхідно проаналізувати основні компоненти гуманістичної культури і механізми її формування засобами художньо-творчої діяльності. Своєю чергою вітчизняна модель гуманістичної культури почала набирати сили на початку ХХІ ст. У даному аспекті гуманістична культура вводиться до системи координат значущих якостей особистості й передбачає свідоме відтворення нею набутих знань, уявлень, учинків та стилю поведінки у спілкуванні завдяки її включенню у художньо-творчу діяльність як у педагогічний процес.

Сучасна епоха сприяла підвищенню статусу вищої школи, який характеризується створенням нової парадигми виховання, що враховує провідні тенденції творчості педагогів-гуманістів й визначає домінуючими серед інших: 1) підвищення самооцінки студентів, шляхом досягнення успіхів в різноманітних видах діяльності; 2) надання права

студентам обирати напрям і форму художньо-творчої діяльності; 3) формування навичок організації позааудиторної художньо-творчої діяльності як засобу прояву гуманістичної культури.

Визначаючи концептуальні основи виховання в нових соціально-політичних і соціально-економічних умовах, Р. Піхманець окреслив якості гуманної особистості: « виховання в гуманної особистості – милосердя, доброти, здатності до співпереживання, співчуття, альтруїзму, терпимості, доброзичливості, готовності надати допомогу іншій людині, прагнення до миру, добросусідства, розуміння цінності людського життя» [23].

Помітну роль для характеристики гуманістичної культури особистості має теорія залежності між моральною поведінкою і свідомістю (І. Бех, М. Боришевський). Аналіз результатів досліджень засвідчує, що компонентами гуманістичної культури особистості виступають гуманні відносини, гуманістичні переконання, гуманістична спрямованість, гуманістичні якості. Саме розуміння цих компонентів дозволяє зрозуміти сутність гуманістичної культури.

Сьогодні в теорії та практиці педагогіки наявний чималий арсенал досліджень, які сприяють розкриттю наукових основ гуманізації особистості (С. Білоусова, В. Лаппо, Л. Малютенко); праці С. Карпенчук, Н. Стельмах, В. Тернопільської, Л. Шевченко присвячені методиці вивчення у вихованців уявлень про гуманістичні якості, рівень володіння гуманістичною культурою. Бачиться особливо суттєвим, розуміння гуманізму як моральної якості особистості. А це потребує пошуків форм, методів, засобів, технологій за допомогою яких можна успішно здійснювати формування гуманістичного світогляду, гуманних якостей, гуманістичної культури студентів.

У працях вчених розкривається значна залежність між компонентами гуманістичної культури, яка є по суті результатом виховного процесу; між гуманістичною спрямованістю особистості

студента і комплексом певних гуманістичних якостей з врахуванням особливостей, притаманних кожному з них. Без сумніву, сформованість гуманістичної культури залежить від розвитку мотивації їх особистості; гуманістичні мотиви можуть бути як домінуючими, так і поза зв'язками з іншими мотивами. В такому разі спрямованість особистості набуває гуманістичного характеру з проявами позитивного ставлення, чуйності, прагнення допомогти іншим, бути корисним.

Визначаючи концептуальні основи гуманізації освітнього процесу, ми серед базових компонентів виокремлюємо: моральність, гуманістичний потенціал, гуманістичну орієнтацію у студентів, гуманізацію взаємин, які можна охарактеризувати як складові гуманістичної культури особистості. Розуміння гуманізму як суспільного явища проявляється в людяності, турботі про людську гідність, повазі до особистості... увазі, чутливості, привітності, тактовності, звичці не проходити повз фактів, що потребують втручання, не залишати людей у біді [24]. Таке широке розуміння поняття гуманізму може стосуватися кожної освіченої інтелігентної людини. Проте нам імпонує визначення М. Вейта, який розглядає дане поняття «як вищий рівень гуманних почуттів, усвідомленості навичок гуманної поведінки» [25, с.18].

Нас, у першу чергу, цікавить проблема формування гуманістичної культури на фундаменті гуманістичного світогляду, в якому відображаються цінності, які на думку Л. Булатової [26], не можна просто засвоїти, читаючи книжки. Гуманістичний світогляд ми розглядаємо як особистісні погляди й переконання, пережиті й глибоко усвідомлені. Вони виявляються в духовності, ціннісних орієнтаціях молоді, власному «Я», творчому ставленні до світу, до людей, до свого місця у суспільстві. Це має бути світогляд самостійний, особистісний, притаманний конкретному індивідууму, на основі якого живе і творить людина.

Доречно зазначити, що розвиток гуманних почуттів у студентів посилює їх позитивні орієнтації на ровесників, змінює ставлення до оточуючого світу. У студентському віці змінюється спрямованість особистості, зокрема, у зв'язку зі зміною статусу, соціальної ролі студента відбувається інтенсивний розвиток моральних уявлень, моральної свідомості, моральних якостей, гуманістичної культури.

Таким чином, вікові психологічні і фізіологічні особливості студентів дозволяють стверджувати, що саме студентський вік (17-20 років) є сприятливим для формування гуманістичної культури особистості як інтегральної характеристики їх особистості.

Слід зауважити, що гуманістична культура студентської молоді розглядається як результат перенесення соціальних, зовнішніх вимог загальнолюдської моралі в мотиви їх гуманної поведінки, установки, потреби. Цей процес може відбуватися лише завдяки їх індивідуальній діяльності, яка активізує формування гуманістичної культури.

Привертає увагу той факт, що наразі наявна чимала кількість досліджень, в яких розкриваються сутнісні характеристики особистості через гуманні відносини, гуманну поведінку, гуманні якості. До того ж слід врахувати органічний рух педагогічного процесу в даному аспекті: від гуманістичної спрямованості через інтерес особистості до гуманістичних установок до гуманістичних переконань та, відповідно, до гуманістичних вчинків.

Орієнтуючись на потребу у формуванні в молоді гуманістичної культури, нам важливо домогтися єдності гуманістичних знань, переживань і практичних дій. Виходячи із позицій багатофакторної гуманізації особистості, ми спираємось на твердження К. Гавриловця [27], який виокремлює моральні якості, які визначають змістовний аспект гуманності, а зазначені вище різними авторами складові виконують роль «будівельного матеріалу». Отже, можна говорити про взаємозв'язок цих складових як компонентів гуманістичної ідеології, на

яких будується гуманістична культура особистості. Гуманізація освітнього процесу передбачає адекватну стратегію виховної діяльності вищої школи щодо створення умов для формування гуманістично орієнтованого студента, який свої знання, уміння може трансформувати у майбутній педагогічній діяльності.

У зв'язку з розширенням соціальних і виховних можливостей у процесі формування гуманістичної культури студентів, саме позааудиторна робота стає спрямовуючим і організуючим центром всієї гуманістично спрямованої роботи в умовах педагогічного університету. З огляду на це, система виховної роботи вибудовується з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на особистість студента, де виховний процес здійснюється на основі гуманістичної ідеології.

В основі осмислення феномена гуманістичне виховання в контексті нових соціальних відносин, потреб практики, необхідності вирішення суперечностей ідеологічних позицій ми враховуємо певні передумови, серед яких:

1) теоретичні положення вітчизняної і зарубіжної педагогіки, психології про становлення гуманістично спрямованої студентської молоді (І. Бех, М. Генік, В. Демиденко, І. Зазюн, В. Киричук, Г. Костюк, В. Лозова, В. Тернопільська та інші);

2) теорії виховання як цілісного педагогічного процесу (І. Бех, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші);

3) досвід реалізації гуманістичної ідеології в різних освітньо-виховних установах (І. Бех, К. Дубич, К. Журба, В. Лаппо, О. Пономаренко, О. Семашко, В. Тернопільська та інші).

Аналіз наукових джерел дозволяє висловити думку про те, що різні аспекти гуманістичного виховання й гуманістичної культури передбачають формування моральних цінностей, морально-духовної якостей. Такий підхід, на думку С. Карпенчук, не орієнтується на

монодисциплінарність у вихованні, а передбачає опору на інтерактивну цілісну концепцію людини, яка передбачає установку зв'язків у структурі діяльності вихованців [28]. Це сприяє зміцненню необхідної наукової бази гуманістичної ідеології виховання, всіх її галузей, які стосуються студентів.

Гуманізм, як доведено вище, є одним із важливих факторів розвитку людського суспільства, він належить індивідууму і визначає співвідношення його власних інтересів, мотивів і поведінки з інтересами й поведінкою конкретної референтної групи та суспільства в цілому. На думку вчених, гуманізм загалом і гуманістична культура, зокрема є досить складним і багатогранним явищем. Формування гуманістичної культури особистості відбувається в конкретному соціальному середовищі, в діях і вчинках, в особливостях відображення навколишньої дійсності [29].

Зважаючи на те, що у студентів поступово розширюється коло знань і розвиток творчого мислення, відповідно, зростає можливість самопізнання напрямів та особливостей формування гуманістичної культури, а відтак і її самовиховання кожною особистістю. Адже виходячи із твердження Г. Сковороди про те, що «всякий має свій ум голова» [30], можна припустити, що гуманістичне виховання здійснюється під впливом різних факторів, людей, соціальних явищ, громадських організацій. Проте в кожному випадку має відбуватися усвідомлений вибір кожним студентом цих факторів. Цей процес забезпечується низкою обставин: наявністю ситуацій морального вибору, зміною соціальної ролі особистості, використанням на практиці набутих гуманістичних знань і моральних переконань, які можуть формуватись і реалізовуватись у поведінці студента.

Зокрема, Х. Хекхаузен [31] указує, що саме адекватний рівень гуманістичної мотивації може формувати гуманістичну поведінку. У свою чергу, формування мотивації гуманістичної поведінки пов'язане з

усвідомленням дотримання етичних норм, відповідності очікуванням суспільства. Показником такого розвитку виступає не лише бажання особистості дотримуватись етичних норм, а й спосіб її відносин з іншими людьми, що загалом відображається у гуманістичній спрямованості.

До речі, М. Боришевський [32] вивчаючи механізми розвитку гуманістичної особистості студента як особливої цінності майбутнього педагога, акцентує увагу на гуманістичному розвитку особистості студента, що забезпечується комплексним розвитком, реалізацією в професійній підготовці його особистісного потенціалу, особливо тих властивостей, які поєднують ціннісний та етично-моральний потенціали.

Свого часу Н. Хамітов [33] пропонував 26 спеціальних методів духовно-морального розвитку особистості окремої людини і суспільства. Оскільки виховання і перевиховання молодого людини це надзвичайно складний процес, і засоби впливу на перевиховання не дають розвитку відразу, то на думку вченого, засоби повинні підтримуватись відповідними змінами в культурі, освіті, соціальних системах, що включають людей і групи людей, котрі мають змінюватись.

На практиці кожний із методів можна розглядати окремо, проте значно частіше вони використовуються в різних комбінаціях один з одним. Таке поєднання дозволяє педагогам-практикам більш активно включити їх у процес формування гуманістичної культури. Вважаємо за доцільне звернути увагу на окремі із них: а) людина повинна прагнути досягнути такого стану, який сприяє доброму і доброзичливому ставленню до інших людей; б) практика підтверджує раціональність використання засобів позитивного і негативного підсилення; в) будь-яке послаблення ворожості між людьми чи групами є кроками до альтруїзації й моральності; г) будь-яке незвичайне творче досягнення, в певній галузі викликає усвідомлене чи не усвідомлене наслідування; д) мистецтво слугує моральному розвитку тощо.

Таке бачення активного впливу різних методів на особистість підтверджує думку психологів проте, що високий рівень гуманістичної спрямованості, а через неї – гуманістичної культури – це якісна особливість системи гуманістичного виховання [34].

Розвиток гуманної особистості детермінується поєднанням здібностей і активності особистості та специфіки її діяльності в результаті включення у виховний, педагогічно орієнтований процес. Вивчаючи моральну сферу студентів як суб'єктів освітньої діяльності, науковці виявили, що гуманістичний аспект є однією із характеристик суб'єкта освітньої діяльності. Означена характеристика має структурний характер і включає в себе різні феномени самоконтролю, соціальної поведінки [24].

Дані ознаки є передумовою формування високого рівня людяності як інтегрованого параметра гуманістичного розвитку особистості студента. При цьому на практиці спостерігається суперечливе ставлення студентів як до їхньої власної моральної сфери, так і до того, які орієнтири моральної сфери притаманні саме їм. З одного боку, студенти в переважній більшості відзначають у собі наявність таких позитивних морально-етичних, гуманних якостей, як ввічливість, відповідальність, совість, толерантність при оцінці вчинків інших. З іншого – заперечують наявність у собі таких якостей, як-от: хамство, цинізм марнославство. При об'єктивній характеристиці цих же студентів спостерігаються такі негативні характеристики в їх поведінці, як нетерпимість до вчинків інших, недостатність прояву ввічливості, скромності, доброзичливості до людей, прояв грубощів і хамства.

На думку вітчизняних педагогів і теоретиків [35], в основі формування особистості студентів педагогічних університетів має робитися акцент на гуманізації всього виховного процесу. Вибір акцентів у вихованні – це вибір основ гуманістичної культури. Складові, які підтверджують цей вибір адекватно відображають зміст діяльності

педагога. Зміст процесу формування гуманістичної культури студента обумовлено змістом гуманістичної спрямованості діяльності педагога, який формує орієнтацію на добро, відповідальність, обов'язок, совість як результат діяльності людини.

Враховуючи різноаспектні підходи до гуманістичного виховання – диференційований, діалогічний, діяльнісний (О. Дубасенюк, С. Карпенчук, М. Яремчук та інші), особистісний підхід (І. Бех, Г. Костюк, М. Боришевський та інші), ми виявили, що й дотепер тривають пошуки оновлення форм і змісту виховання студентської молоді в аспекті формування у неї гуманістичної культури.

Для процесу виховання гуманістичної культури майбутнього вчителя необхідно зосередити увагу на діяльнісному та особистісному підходах. Діяльнісний підхід досить переконливо розкрито у працях Н. Волкової, К. Дрейна. Н. Волкова виховання розкриває через призму соціальний процесу, як цілеспрямовану діяльність, як спеціально орієнтовану виховну роботу [36]. У свою чергу К. Дрейн зазначає, що реальною базою виховання особистості є «сукупність її суспільних за своєю природою відносин певного досвіду, а відносини реалізуються у її діяльності, точніше сукупності багатогранних діяльностей» [37].

Вище зазначене, перегукується з позицією І. Зазюна, котрий підкреслював, що «розширення поля культури особистості вбачається саме в ідеях гуманізації, гармонізації, гуманітаризації, поглиблення культурної складової» [38].

Так, вчені розглядають людину як епіцентр культури, вищу духовну цінність. Адже молода людина засвоює духовну сутність, стає частиною людства, пізнаючи його культуру й одночасно створюючи її, тому лише через культуру відбувається природне входження людини в соціальне життя, в якому гуманістична культура є одним із багатогранних відображень гуманістичної вихованості особистості. За таких умов можна говорити, що людина культури – це гуманна

особистість. Гуманізм – це вершина моральності, «оскільки в ній любов до людей, до всього живого поєднується з милосердям, добротою, спроможністю до співпереживання, альтруїзмом, розумінням цінностей і неповторності кожної людини, умінням проявляти терпіння і доброзичливість до всіх людей» [39].

До останнього часу історія соціального розвитку не ставила так гостро питання про розвиток кожної людини та включення її у процес створення нових форм співжиття. Сьогодні гуманізм утверджується виходячи із визнаного розуміння майбутнього людини і людства, і відповідно, він пропагує, добро і справедливість. Інтеріоризація таких загальнолюдських цінностей допомагає молодому поколінню усвідомлювати свою єдність і цілісність. Такими загальнолюдськими цінностями, «що характеризують гуманістичну особистість будь-якого суспільства, є: доброта, милосердя, готовність до допомоги тому, хто попав у біду, совість, мужність, справедливість, гідність» [40]. Володіючи такими якостями, людина, яку пов'язують як окрему істоту з усім людством, «сучасні умови досить наполегливо вимагають того, щоб подібні якості були притаманні більшості жителів нашої землі» [38]. Саме тому ми розглядаємо студентство як активну істоту, яка засвоює досвід і одночасно формує в собі гуманну поведінку шляхом власної активної діяльності. Разом з тим, у процесі виконання ролі студента досить часто спостерігаються розрив між його прагненням виявляти високі моральні якості гуманіста, гуманістичну культуру та поведінкою у щоденній життєдіяльності.

Для студентства є характерним також розвиток рефлексії й абстрактного мислення, що є по суті базою для формування гуманістичної свідомості. Такий підхід передбачає розгляд формування гуманістичної культури особистості у позааудиторній, художньо-творчій діяльності з погляду «зовнішніх соціальних сил» і погляд на її зміни з

позиції внутрішніх факторів як наявних в даний момент спонукальних сил і операційних можливостей, її потреб і здібностей» [35].

Варто зазначити, що гуманізація освіти передбачає не лише оволодіння студентами новими знаннями, а й розвиток загальної культури, самоствердження особистісного «Я», утвердження людської гідності, етичного ставлення до себе, до інших людей, до праці. Це дозволяє стверджувати, що структура гуманізму, як ядро гуманістичної культури особистості, передбачає розвиток гуманістичного світогляду, гуманних якостей і гуманної поведінки.

Таким чином, на підставі теоретичного аналізу філософської, психологічної і педагогічної літератури можна зробити висновок про те, що формування гуманістичної культури потребує включення студента у цілеспрямовану аудиторну, позааудиторну, художньо-творчу діяльність. Сьогодні психологічна й педагогічна наука диктує зміни гуманістичних ідеалів, світогляду на основі внутрішньої духовної культури як загальнолюдських цінностей. Тому природно, що наразі очевидно є необхідність того, щоб моральні та культурні цінності зайняли гідне місце у змісті виховної діяльності педагогічного університету. Відтак гуманістична культура студента презентується в усвідомленні й розвитку його гуманістичних прагнень (знаннєвий аспект), гуманних якостей та гуманній поведінці.

1.2. Сутність, зміст і структура гуманістичної культури студентів як інтегрованої якості особистості

Як філософський світогляд гуманізм почав формуватись в XIV столітті. Відправною точкою гуманістичного антропоцентризму стає Людина. В цей період гуманізм проявляється як напрям у філософії,

етиці, мистецтві й водночас виступає як напрям суспільної думки, для якого притаманні захист гідності людини, її прав, підтримка всебічного розвитку людини та вимога олюднювати суспільні відносини.

Завдяки зусиллям видатних мислителів почала формуватися нова система моральних цінностей, добропорядності, благородства, возвеличення почуття любові. Епоха Відродження сприяла утвердженню безмежної могутності людини, її необмежених можливостей. На думку вчених, «гуманіст став одним із ключових досягнень європейської культури, що свідчило про можливість розвитку творчих сил людини, зберігаючи особистість як комплекс суспільних відносин. Адже гармонії в суспільстві можна досягнути завдяки освіті і моральному вихованню особистості» [42].

Гуманізм, закладений філософами Відродження мав досить сильний вплив на педагогічні ідеї Я. Коменського. Його світогляд відзначався гуманізмом, оптимізмом, життєрадістю, оскільки він людину бачив як найдосконаліше і найпрекрасніше творіння [43]. При цьому він розглядав питання виховання і навчання в нерозривній єдності, тому вся його діяльність була присвячена проблемам виховання й освіти, корекції суспільства з метою розвитку взаєморозуміння і співробітництва між людьми.

Епоха Просвітництва відкрила цілу галерею визначних педагогів (І.Герберт, А.Дістервег, Р.Оуен, Ф.Фребель), положення яких базувалися на ідеях моральності: внутрішньої свободи, досконалості, доброзичливості, права і справедливості [44].

Значними кроками вперед в утвердженні гуманістичного виховання, формування гуманістичної культури стала перебудова в Україні середньої і вищої школи, широка просвітницька діяльність, видання науково-популярної літератури, доступність публічних лекцій і виступів у різному середовищі.

Зокрема, М. Пирогов, педагогіку якого визнавали гуманною і прогресивною, закликав розвивати у молодого покоління любов до істини та формувати тверду волю, громадянську гідність, людські якості. Він виводив виховну справу за межі професійної гідності, наділяючи її соціальною спрямованістю. Дух гуманізму, розуміння ідеальної людини та загальнолюдської освіти, відображений у працях вченого, став орієнтиром для прогресивних педагогів [45].

Ідеї гуманістичного виховання, як зазначалося вище, свого часу продовжував С. Шацький, А. Макаренко, В. Сухомлинський. При цьому привертає увагу позиція В. Сухомлинського, який обґрунтував моральну теорію гуманістичного виховання, в основі якої лежить «ідея служіння людям», яку він називає «азбукою виховання людяності» [20]. Пізніше він використовує термін «гуманістична культура» виховання, яке на нашу думку, є досить широким поняттям, оскільки гуманізація людини є процесом формування гуманної людини, що найбільш повноцінно проявляється у її гуманістичній культурі. Адже лише культурна сутність людини є системоутворюючим компонентом її цілісності. Ця думка конкретизована у дослідженні А. Комбс: «Людина культури – гуманна (гуманістична) особистість. Гуманність – це вершина моральності, оскільки в ній любов до людей, всього живого поєднується з милосердям, добротою, здатністю до співпереживання, альтруїзмом, готовністю надати допомогу, розумінням цінності і неповторності кожної людини, недоторканності людського життя, прагненням до миру, злагоди, добросусідства, умінням проявляти терплячість і доброзичливість до всіх людей незалежно від становища в суспільстві та її особистих властивостей». Причому гуманність розглядається як сукупність переконань, почуттів і форм поведінки [46]. А відтак завдання гуманізації особистості доцільно вирішувати шляхом формування гуманістичної культури як її інтегративної ознаки.

Ми цілком погоджуємось з позиціями дослідників [41], які глобальний гуманізм розуміють як утвердження на першому місці цінності людини, а вищим критерієм оцінки суспільного життя і прогресу суспільних відносин є благо людини. Сутність етичного аспекту гуманізму розкриває ставлення людей, що базуються на переконаннях, які підтверджують, що людина є найвищою цінністю в світі, які пройняті любов'ю до людини, повагою до її гідності, турботою про її благо і розвиток у неї високих моральних якостей.

Якщо говорити про становлення людини як самоцілі суспільного розвитку, то це неможливо «без досягнення високої соціальної культури самої особистості, тобто культури її ставлення до інших людей, до самої себе як суспільної одиниці. Слід наголосити, на тому, що наявність гуманістичної культури – це не лише потреба суспільства, але й надзвичайно важлива цінність для розвитку самої особистості». Формування такої культури передбачає високий рівень морального розвитку особистості, подолання егоїзму, розуміння вищого аспекту людської діяльності в активному служінні прогресивним ідеалам та умінні вибудовувати свою поведінку на основі гуманних цілей і цінностей [47, с. 36].

Безперечно, що у побудові своїх взаємовідносин з людьми необхідна особиста ініціатива, здатність до моральної творчості, активний пошук нового. Базовим орієнтиром у цьому пошуку є гуманістичний світогляд, який дозволяє людині в найскладніших умовах поважати іншу особистість, бути справедливим, щирим у помислах і вчинках. Відтак, можна припустити, що неповторність індивідуальних умов морального розвитку особистості підпорядковується реальним умовам, загальним закономірностям, зокрема – соціальним, які передбачають включення особистості, яка формується у світ моральних вимог, суспільних моральних цінностей, в систему обов'язкового.

Доречно зробити акцент на тому факті, що гуманізм в історії педагогіки розглядається як певний напрям в науці і практиці. Як зазначає Г. Балл, в широкому значенні педагогічний аспект проблеми гуманізму представляє собою вчення про гуманістичний виховний ідеал, та у вузькому значенні гуманізм розглядається як моральна якість людини. В цьому плані педагогічний аспект гуманізму в основному співпадає з етичним аспектом. Суть першого полягає в тому, що він ставить питання виховання істинної любові до людей, поваги людської гідності, формування гуманістичних переконань і взаємовідносин представників молодшого покоління суспільства [4].

На разі, в теорії та практиці педагогіки є досить чимала кількість матеріалу, яка сприяє розкриттю наукових основ про сенс гуманізму (А. Бездухова, Л. Бобко, М. Генік, А. Крамаренко, Н. Клименюк, О. Лисенко, Д. Пащенко, О. Сухомлинська, О. Тепла тощо). Зокрема вчені розглядають поняття «гуманність» в педагогічного аспекті «як прояв почуття моральності і як моральну якість, а також як шлях всебічного гармонійного розвитку підростаючого покоління. Водночас він називає конкретні ознаки гуманізму: прояв людяності у ставленні до інших людей, увага, привітність, чуйність, тактовність у взаємовідносинах людей, нетерпимість до аморальних вчинків, брехні, грубощів і зверхності» [48].

У працях Л. Бобко, А. Крамаренко, Ж. Сверенко розкриваються особливості формування гуманістичних якостей та критерії прояву гуманістичної вихованості. На думку авторів, гуманізація особистості складається із процесу виховання гуманних почуттів, переконань і формування досвіду практичної поведінки, в результаті чого формується її гуманістична культура. Окремі дослідники даної проблеми акцентують увагу на засобах формування гуманістичного світогляду, етичному аспекті гуманізму та гуманістичної спрямованості у процесі професійної підготовки студентів.

Відштовхуючись від змісту слова «гуманізм» можна простежити, неоднозначність у трактуванні, що несе в собі смисл від латинського «humanus» - «людина». Дане поняття пов'язане зі словом «гуманність», яке в академічному словнику української мови зафіксоване і як «прогресивний рух епохи Відродження», і як «ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності» [49]. «Гуманність» – це якість людини: «людяний у своїх діях і ставленні до інших людей». На думку Н. Клименюк, гуманність відображає «єдність чуттєвого, свідомого і діяльного, включаючи культуру почуттів, культуру етичного мислення і культуру поведінки [3]. При цьому ми розглядаємо гуманізм як прояв світогляду, позицію людини, а гуманність – як якість особистості.

Можна погодитись із твердженням вчених [50], що «формування гуманності відбувається на основі повсякденного доброзичливого ставлення людини до тих, хто її оточує. В міру того, як у процесі міжособистісного спілкування таке ставлення набуває глибокої усвідомленості, сталості, вона перетворюється у якість особистості».

У контексті нашого дослідження поняття – «гуманізм» «гуманність» лежать в основі становлення гуманістичної культури яку можна розглядати як вихованість особистості в гуманістичному дусі. У цьому плані з такою позицією перегукується думка Д. Пащенко, котрий розглядає гуманізацію процесу і гуманістичне виховання як «спеціально сформований процес цілеспрямованого розвитку дитини (студента), на основі організації необхідних сприятливих умов, що сприяє формуванню позитивної самореалізації здобувача освіти у процесі налагодження комунікації з членами колективу, батьками, педагогами і спілкуванні з природою, соціумом і культурою» [35]. На нашу думку, остання складова гуманістичного виховання «спілування з культурою» в принципі розширює межі цього процесу, що потребує визначення структури змісту гуманістичної культури особистості.

Аналіз наукових досліджень (К. Гавриловець, Г. Гоалула, Л. Бобко, Г. Бонадаренко, Н. Клименюк, А. Міняйлова, Т. Осипова та ін.) дозволив окреслити складові гуманістичної культури особистості: гуманістична освіченість, гуманістичний світогляд, гуманістична поведінка.

Без сумніву, що в основі усіх трьох складових лежать знання, які відображають сутність гуманістичного виховання, орієнтованих на формування гуманістичної культури здобувача освіти. Знаннєвий аспект гуманістичної освіченості включає перелік необхідних для досягнення особистістю системи знань про сутність добра і зла, справедливості і мораль, гуманізм і гуманність, духовність і свободу, загальнолюдську й національну культуру свого народу.

Оволодіваючи означеними знаннями, особистість має змогу здійснювати аналіз поведінки та вчинків інших, оцінювати позиції у різних ситуаціях інших. Це дозволяє студентам оцінювати загальнолюдські цінності (повага до інших, любов, свобода, порядність, гідність), що спонукає їх використовувати набуті знання у певних діях у процесі реалізації і задоволенні власних потреб чи потреб оточення або ж передавати ці знання іншим членам суспільства. Це дозволяє ствержувати, що гуманістична освіченість є передумовою у задоволенні особистістю своїх потреб і найближчого оточення в людяності. Гуманістична освіченість передбачає опановування студентом складниками теорії гуманізму, гуманності, нормами й принципами гуманістичної поведінки у соціумі. Окреслені знання про гуманізм, гуманістичні цінності і поведінку виступають основою гуманістичної культури, у якій розкривається «самоцінність людського життя, любові, щастя, свобода, совість, честь, обов'язок, відповідальність, порядність та гідність». У цьому випадку ми схильні до наведеного у філософському енциклопедичному словнику переліку елементів гуманізму. За яким визначається «цінність людини як особистості, її право на свободу,

щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, а благо виступає критерієм оцінки соціальних інституцій, й водночас визнання принципу рівності, справедливості людяності як норми відносин між людьми» [51].

Аналіз виховної практики засвідчив, що здобуті знання про сутність поняття «гуманізм» мають можливість відтворити у здобувачів освіти необхідний емоційний стан у якому віддзеркалюються ті характеристики, що до цього моменту не спостерігалися, зокрема: моральне задоволення / незадоволення, відчуття сорому, провини, самоповаги, докори сумління..

Повноцінними показниками сприйняття й осягнення гуманістичних знань виступають гуманні почуття, у яких проявляється ставлення особистості до себе, оточуючих, світу. У даному випадку гуманні почуття нарощують пізнавальні зусилля студента, його готовність до здійснення діяльності, підсилюють активізацію зусиль щодо її здійснення. Разом з тим, гуманні почуття забезпечують підсилення вже сформованих моральних ідей, поглядів, думок, й відповідно «підштовхують» до їх втілення. Безперечно, разом з гуманними почуттями, які вже об'єктивно вмотивовані здійснюється стимулювання й підсилення тих гуманних почуттів, які виступають у якості суб'єктивних переживань студента та у єдності дозволяють йому виявляти потребу в гуманному ставленні до оточуючих, а також норми вияву гуманістичної моралі.

Окреслені суб'єктивні та об'єктивні складові елементи гуманних дій виступають ядро, основою мотивів та потреб гуманістичного виховання, а й, відтак – формування гуманістичної культури у студентів. Саме, знаннева основа гуманістичної культури передбачає наявність знань щодо сутності та теоретичних аспекти гуманістичної художньо-творчої діяльності. У процесі такої діяльності здійснюється поступове формування умінь, навичок та якостей, що спрямовані на досягнення високого рівня сформованості гуманістичної культури. З огляду на

зазначене, гуманістична освіченість, що є знаннєвою основою гуманістичної культури, дозволяє спрогнозувати гуманістичне виховання студентів, сформувати їх гуманістичний світогляд, визначення ними власного місця у житті, соціумі, державі.

Важливою складовою у формуванні знаннєвої складової гуманістичної освіченості виступають знання щодо теоретичного наповнення та характерних особливостей гуманістичного виховання студентів, наявність у них знань та умінь окреслювати завдання та напрями їх досягнення, що, у кінцевому результаті сприяють формуванню в особистості гуманістичного світогляду.

Як наслідок у процесі сприйняття інформації щодо складових гуманістичної культури й розвитку почуттів відбувається розвиток й формування гуманістичних переконань, гуманістичної свідомості, що згодом можуть поглиблюватись лише у діяльності.

Слід зазначити, що гуманістичні переконання, як суттєві складові гуманістичної культури студента є певним «сплавом морально розвинених почуттів і знань, переконань і волі, моральних відносин і вчинків, а від глибини цих психічних проявів формується в людини стійка її віра в необхідність та можливість гуманізації всього суспільства» [52]. Варто зауважити, що у процесі такого засвоєння гуманізму молоддю людиною мова може йти про можливість формування гуманістичного ідеалу, як уявлення «можливого» в майбутньому.

Цікавим у практиці є той факт, що у працях педагогів звертається увага на формування гуманістичного ідеалу молодої людини завдяки реалізації функцій гуманістичного виховання. Зокрема, Н. Мойсеюк стверджує, що «гуманістична функція виховання полягає в тому, щоб створити умови за яких особистість зможе максимально реалізувати весь свій потенціал здібностей у сучасній педагогічній ситуації» [53]. Реалізуючи свій потенціал студент усвідомлено спрямовує його на

утвердження власного гуманістичного ідеалу. При цьому ми спираємось на положення філософів [52], які розглядають ідеал як специфічне відображення дійсності у вигляді цілей, завдань, уявлення про майбутнє.

Педагоги гуманістичний ідеал розглядають з різних позицій: як сукупність уявлень про моральні цілі або як духовну потребу у високих цілях і достойному зразку, як стрижневий елемент моральної свідомості особистості [42]. Це дозволяє допускати думку про те, що гуманістичний ідеал має «виконувати» свою функцію: він сприяє створенню і розширенню морально-етичних прагнень і виступає одночасно критерієм вчинків вихованців в різних ситуаціях, на основі чого ми дотримуємося думки, що головною складовою гуманістичного ідеалу виступають гуманні відносини.

Проблемі формування гуманних відносин в останні роки приділяється значна увага, оскільки саме у гуманних відносинах проявляється повага до іншої людини, емоційне сприйняття іншого, реакція на радість і горе іншої людини. З огляду на це, гуманні відносини містять позитивну зорієнтованість на інших, орієнтацію на позитив іншої людини, отримання значного задоволення від особистого прояву піклування про оточуючих, активну підтримку в оточуючих віри у спроможність досягнення ними встановленої мети й удосконалення себе як особистості [54].

Ми погоджуємось з визначенням Л. Кочана, яке використовуємо в нашому дослідженні: «спрямованість – це основний стрижень особистості, її найважливіша індивідуальна характеристика» [55].

Проте у контексті нашого дослідження нас цікавить не лише особистісні (суб'єктивні) ознаки прояву гуманної спрямованості, а й об'єктивні, які відображають особливості педагогічного профілю. В даному разі ми вважаємо за доцільне прийняти психологічну характеристику майбутніх фахівців, розроблену В. Лозницею [56], яка підсилює різноактивні прояви педагога у відносинах з різними людьми:

психологічні, інтелектуальні та соціальні. Хоча при цьому, на нашу думку, даному переліку бракує таких гуманних якостей, як чесність, доброта, милосердя, щирість. Тобто, автор доводить, що гуманна спрямованість фахівця і гуманістична спрямованість особистості не можуть проявлятися окремо. Адже гуманістична спрямованість повноцінно реалізується в діяльності за умови поєднання професійних і конкретних особистісних якостей.

Якщо гуманістична спрямованість професійної діяльності майбутнього фахівця, як стверджує І. Зязюн, це в основному спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків [38], то В. Козаков доводить, що «спрямованість особистості характеризується її проблемами, пориваннями, бажаннями, інтересами, нахилами, ідеалами, переконаннями та мораллю» [57]. Сутність гуманістичної спрямованості особистості в такому разі полягає тому, що вона дає відповіді на питання не стільки про те, чому вона цього хоче, стільки про те, чому вона цього не хоче, що загалом і визначає її поведінку, діяльність.

Виходячи із того, що гуманістична спрямованість передбачає формування і прояв цілей та завдань у діяльності, то, природно постає питання про гуманні потреби особистості, які реалізуються у процесі досягнення цілей. Оскільки потреби особистості стимулюють початок відносин і дій, реалізації інтересів й орієнтацій у цих діях, то слід наголосити на тому, що на їх основі формуються переконання, що і як потрібно реалізувати, тобто переконання переходять у потреби конкретної особистості. До них можна віднести: потребу в гуманістичному ставленні до оточення, в оволодінні позитивними якостями, гуманними вчинками, справами для задоволення інших людей, потребою у пізнанні навколишньої дійсності; засвоєнням морального досвіду і норм поведінки з ближнім оточенням,

ровесниками, педагогами; потребою бути корисними для інших і долати в собі егоїзм, жорстокість; потребу робити людям добро, приносити радість словом і ділом, отримувати радість і задоволення від власних вчинків [58].

У педагогічних дослідженнях ХХ ст. В. Білоусової, В. Драченко, В. Костіва, Г. Шевченко та інших розкривається взаємозв'язок між складовими гуманістичної спрямованості особистості, гуманістичними якостями, мотивами гуманних вчинків та проявами позитивного ставлення, доброчинності й бажанням допомогти іншим та бути корисним.

В останні роки педагогічний аспект гуманізму поступово почав розкриватися ширше і глибше. Актуалізація даного напрямку й прояв інтересу педагогів до нового пояснюється кількома причинами. Як свідчать наукові доробки, в педагогіці постала потреба в узагальненні, осмисленні, трансформації даних умінь, досвіду, посиленні моральних аспектів практичної роботи, необхідності зміни позицій вихованців у виховній роботі. Здійснюючи пошуки концептуальних засад формування у студентів педуніверситету гуманістичної культури, ми окреслили, перш за все, основні складові гуманної особистості, які було визначено в кінці ХХ ст. [59]. Причому головною ідеєю для посилення формування гуманістичної культури педагоги утверджують ідею розвитку гуманістичного потенціалу особистості [60], який вбирає в себе вміння керуватися принципами справедливості, вирішувати конфлікти, виступати посередником, підтримувати тактовні стосунки, проявляти чесність, доброту, щирість. Тому можна говорити про певне узагальнене розуміння поняття «гуманістична культура»: цяк сукупність знань, усвідомлення гуманістичних якостей та прояв гуманістичних якостей у дії (поведінковий аспект).

Розуміння сутності гуманістичної культури як поняття і як процесу (формування гуманістичної культури в принципі є

двостороннім процесом) підтверджує думку Г. Балл [4], що аргументує процес гуманізації, що втілюється в гуманістичній культурі особистості, й стверджує, що «гуманістична культура» є інтегративною характеристикою особистості, яка базується на гуманістичному світогляді (що характеризує певний рівень її гуманістичних потреб та інтересів, свідомості, мислення і діяльності). Загалом можна сказати, що гуманістична культура має включати гуманістичну освіченість (знаннєвий аспект), гуманістичну позицію (усвідомлене сприйняття її сутності) та гуманну поведінку (практичний аспект прояву гуманістичної культури).

Розглядаючи сутність гуманістичної культури, доцільно звернутися, до характеристики позиції студента, з точки зору його мотивації в конкретній ситуації. Гуманна позиція виступає як результат оволодіння знаннями про гуманізм, гуманістичну культуру. Як доречно стверджує автор [61] гуманістична позиція являє собою специфічне комплексне відтворення особистого світогляду особистості, її моральної орієнтованості, комунікації у діях студента особистих інтересів й інтересів оточуючих. З огляду на вищезазначене, гуманна позиція визначає характер поведінки особистості, ставлення студента до оточуючих, а також прояв ним поведінки у той чи іншій ситуації. Відповідно, відбувається перебудова та переорієнтованість отриманих знань студентом, розширення його світосприйняття, нарощення та становлення його гуманістичної позиції, яка віддзеркалюється у гуманістичній поведінці особистості.

Перехід до гуманної поведінки передбачає, на нашу думку, наявність гуманістичного ідеалу особистості, гуманних відносин з людьми, непримиренність до зла, жорстокого ставлення до всього живого. Безперечно, ми вважаємо, що гуманна поведінка особистості – це діяльнісний (практичний аспект) гуманістичної культури, при цьому вона може мати досить різноманітні прояви залежно від сформованості

ідеалу, мотиву, цілі, позиції особистості. Проте не можна обійти такого факту, що стосується гуманної поведінки, це цілеспрямована позитивна дія особистості – для себе чи для інших, вміння чути себе й інших, проявляти делікатність навіть у запереченнях, підтримувати справедливу й аргументовану поведінку ровесника. Саме за таких умов гуманна поведінка проявляється через вчинки і дії, у яких найбільш повноцінно відображається ставлення студента до оточуючих, а також налагодження комунікації з іншими.

Формування гуманної позиції відбувається поступово у процесі становлення поведінки студента. З огляду на це, гуманна позиція являє собою комплексний показник, що містить в своїй основі освіченість, зокрема наявність знань про гуманність, гуманні вчинки, а також виступає певним специфічним емоційно-вольовим знаком для втілення гуманістичної поведінки, яка уособлює собою підсумковий етап у процесі формування гуманістичної культури студента.

Дослідники даної проблеми (І. Бех, А. Міняйлова, К. Журба) визначають попередником гуманної поведінки прояв гуманної позиції, яка свідчить про сформованість у студентів етичного мотиву і наявність засвоєного ним культурного досвіду. Прояв гуманної поведінки засвідчує момент засвоєння студентом і його вибір соціально-моральної норми, яка поступово може перейти у моральну свідомість гуманної особистості, який відображається в гуманній позиції. Як доводять вчені (В. Білоусова, Л. Бобко, Н. Клименюк, Т. Поніманська та ін.), процес формування навичок гуманної поведінки можна розглядати як вищий рівень морального розвитку особистості. Автори доводять поступове накопичення навичок гуманної поведінки в певній ситуації, які поступово стають нормою для студента: бажання проявляти інтерес у вирішенні добрих справ, вчитися піклуватися, співпереживати, управляти своїм ставленням тощо.

Окреслюючи власний погляд на особливості гуманної поведінки не слід забувати про досить важливу характерну особливість – вираження в гуманній поведінці власних гуманістичних якостей, що вистпають як найбільш ґрунтовні та розгорнуті характеристики гуманної поведінки та гуманістичної свідомості студента. Відповідно гуманістичні характеристики визначають відповідний перелік якостей, що окреслюють різнобічність особистісних якостей особистості. Серед таких варто виокремити: взаєморозуміння, доброзичливість, співпереживання, емпатію, взаємодопомогу, уміння прийти на допомогу людям. З огляду на це, вчені досліджуючи гуманістичні якості, окреслюють їх різні, як за кількістю, так і за ознаками: доброзичливість, емпатія, терпимість, відповідальність, комунікабельність та комунікативна толерантність (А. Міняйлова); допомога, повага, чутливість, обережність, непримиренність до антигуманізму (К. Гавриловець); любов, безкорислива діяльність, терпимість, повага, чутливість (Л. Бобко). Визначені вченими гуманістичні якості студента представляють собою комплекс знань, мотивів, способів поведінки у взаємозв'язку із сукупністю гуманістичних проявів: уваги, турботи, непримиренності до антигуманних вчинків. У цьому аспекті, Л.Бобко зазначає, що необхідно розмежувати якості, які відображають як фахові (знання своєї спеціальності, професійна компетентність), так і особистісні (доброта, любов, гуманність, справедливість, принциповість, честь, совість, порядність)» [62].

У даному дослідженні нами визначено мету – здійснити аналіз сутності та характерних особливостей формування та прояву особистісних якостей студентів педагогічних університетів, майбутніх педагогів, які готуються до педагогічної діяльності, виховання гуманістичної особистості у закладах освіти: школі, в інтернатних закладах, в будинку сімейного типу, в коледжах і вищих навчальних закладах. Саме тому слід говорити про необхідність послуговуватися

гуманістичною культурою педагогами в процесі здійснення практичної професійної діяльності, що актуалізує формування гуманістичної культури у студентів педагогічного університету в контексті художньо-творчої позанавчальної діяльності. Отже, у процесі аналізу наукової літератури ми намагалися розкрити особливості формування гуманістичної культури студентської молоді, визначити складові та їх взаємозв'язок, охарактеризувати їх значення та функції в освітньому процесі який зорієнтований на його гуманізацію.

Гуманістична культура студентів передбачає розвиток у них гуманних якостей, які, утворюючи непросту структуру, в процесі розвитку можуть ставати специфічним мотиватором для формування іншої гуманістичної якості. У свою чергу, гуманістична культура особистості найбільш повноцінно виявляється в поведінці, у ставленні до інших.

Таким чином, на основі аналізу гуманістичної культури особистості та результатів теоретичного дослідження означеної проблеми нами були окреслені компоненти гуманістичної культури студентів: гуманістична освіченість (когнітивний аспект), гуманістична усвідомлена позиція (переконання), гуманна поведінка (діяльнісний аспект).Рухаючись за логікою розгортання змісту складових гуманістичної культури ми коротко окреслили їх змістове наповнення, оскільки саме цей факт дозволяє виявити суттєві ознаки суб'єктів виховання.

Гуманістична освіченість відображає знаннєвий аспект гуманістичної культури особистості , зокрема, здатність і готовність студентів оволодівати інформацією про гуманістичну культуру, бажання осмислювати сутність гуманізму, гуманності та особливостей, можливостей їх прояву у практичній діяльності.

Гуманна позиція (переконання) студента є певним орієнтиром у взаємодії з різними людьми, гуманістичному ставленні до себе й до

інших. Вона виявляється в наявності гуманістичної спрямованості й гуманної мотивації, принциповості у думках і діях, впевненості у своїх гуманних рішеннях. Позиція є якістю особистості, яка може бути постійною, а може також під впливом внутрішніх або зовнішніх факторів змінюватись. При цьому, вона супроводжується зміною поведінки особистості.

Загалом можна сказати, що гуманна поведінка особистості передбачає прояв людяності у ставленні до інших, уміння дотримуватись гуманної позиції, «керуватися у своїй діяльності принципами гуманізму, проявляти активну життєву позицію відносно прояву зла, антигуманізму у світі, що її оточує», [4]. При цьому гуманістичний підхід до вибору діяльності, усвідомлення гуманістичної мети і засобів діяльності, утвердження гуманності в житті, вияв відповідальності за прийняття рішень, здатність здійснювати самоаналіз і самооцінку поведінки [4] – це можливість відображати в поведінці гуманістичні якості та гуманістичну культуру студентом.

Окреслений діяльнісний компонент гуманістичної культури – поведінка є типовим показником сформованості чи несформованості гуманістичної культури особистості, адже безпосередньо у поведінці студента здійснюється практичне втілення отриманих знань та сформованої гуманної позиції. Гуманна поведінка вимагає від студента, який є суб'єктом виховного процесу здійснювати моніторинг та аналіз мотивів власної поведінки, особистого знаннєвого ресурсу, принциповості у певних життєвих ситуаціях. Оскільки, чим частіше студенти визначаються із характером власних потреб, гуманної позиції у ставленні до інших, тим більше підсилюються, перетворюються прагнення, ідеали, які, у кінцевому рахунку, окреслюють природу їх гуманної поведінки.

У свою чергу, варто звернути увагу на дослідження цієї проблеми (Ш. Амонашвілі, І. Бех, Г. Бондаренко, А. Міняйлова та ін.) щодо того,

що формування в здобувачів освіти гуманних якостей у більшості випадків базується на опануванні студентами сутності гуманістичних понять й принципів гуманізму. З огляду на це, виявлення студентом в практиці гуманної поведінки буде тим більше, чим сильніше у них розвинені гуманні якості. Все це свідчить про те, що «без урахування внутрішньої позиції і внутрішніх спонукальних сил неможливо ні оцінювати якості, які формуються, ні створити систему їх розвитку» [5].

Зважаючи на отримані результати суджень й поглядів науковців щодо потреби у трансформації загальнолюдської культури в особистісну гуманістичну культуру студента, ми розуміємо, що об'єктивний характер вимог, які ставляться до характерних особливостей загальнолюдської культури визначається суб'єктивно кожним здобувачем освіти. Це досить часто призводить до оволодіння гуманістичною культурою чи достатньо активно, чи, навпаки, досить повільно. Зазначене можна пояснити присутністю певної нерівномірності сформованості особистісного рівня гуманістичної культури.

Варто зазначити на багатогранності процесу формування гуманістичної культури студентів який передбачає послуговувння результатами дослідження різних наукових підходів: функціональний підхід, орієнтує на формування окремих гуманних якостей особистості, а інтегративний підхід орієнтує на виявлення стрижня гуманного змісту особистості [63]. Отже, гуманістична спрямованість як узагальнений підхід відображає і вбирає (синтезує) всі можливі елементи гуманістичної культури (стійкість знань, позиції, соціальні утворення, світогляд, судження й оцінку тощо). При цьому гуманні якості особистості розглядаються як результат та узагальнене відображення стійких відносин особистості з іншими людьми , її діяльності й поведінки [4]. Означені два підходи доцільно розглядати через призму реальної гуманної поведінки в реальній практичній діяльності студентів: у вчинках, у самокорекції, у зміні позиції. Таким

чином, основними складовими гуманістичної культури, що вбирають в себе низку рядоположних показників, можна віднести: гуманістична освіченість (когнітивний компонент), усвідомлена гуманна позиція, впевненість (емоційно-ціннісний компонент), гуманна поведінка (діяльнісний компонент). Кожна із цих складових визначається певними показниками, рівнями їх вияву й сформованості. Зазначені три складові по суті дають змогу стверджувати, що структура гуманістичної культури студента визначається якраз через означені складові та їх показники.

Аналізуючи науково-педагогічні дослідження стосовно структуризації гуманістичної культури особистості, ми підійшли до необхідності визначення компонентів гуманістичної культури особистості. У нашому дослідженні ми спиралися на певні позиції Л. Бобко, що стосувалися питання якостей гуманної особистості; положення Г. Костюка стосовно діяльнісного аспекту і поведінки гуманної особистості; необхідність сформованості знань про сутність та особливості гуманістичної культури, уміння і навички їх використання в освітньому процесі (Д. Пащенко, М. Бойко, А.Міняйлова та ін.).

Формування гуманістичної освіченості, гуманістичної культури не може здійснюватися без базової філософсько-гуманітарної освіти, освітнього середовища, в якому формуються гуманістичні знання, уміння, навички, гуманістичний світогляд. Знання та усвідомлення сутності гуманізму, гуманності, гуманістичної культури – це складний і поетапний процес розвитку особистості, що ґрунтуються на наявності внутрішніх мотивів та потреби у формуванні гуманістичної культури, досягненні її значущості для майбутньої професійної діяльності.

1.3. Художньо-творча діяльність студентів як засіб формування гуманістичної культури

Гуманістичну культуру розуміємо як інтегральне особистісне утворення здобувача освіти, що містить гуманістичні норми, цінності, способи поведінки, які прийняті у суспільстві. Гуманістична культура визначається гуманістичною освіченістю, гуманістичною позицією й гуманістичною поведінкою особистості.

Художньо-творча діяльність є засобом формування гуманістичної культури добувачів освіти, вираженням їх активності й спрямовується певними мотивами для досягнення конкретної мети. Вона є складним усвідомленим поліструктурним утворенням. Продуктом художньо-творчої діяльності виступають специфічні духовно-естетичні цінності (твори мистецтва). На думку дослідників, розуміння специфіки художньо-творчої діяльності [66] лежить в структурі людської психіки, яка здатна до художньо-образного відтворення реальності. Естетика називає цю здатність людської психіки образним мисленням, творчою фантазією, емоційним самовираженням, художньо-образним відображенням об'єктивної реальності, її духовно-практичним освоєнням. Всі механізми людської психіки діють спільно, нероздільно, знаходячись в синкретичному єдинстві, відрізняючись один від одного тільки в теоретичному аналізі. Своєю чергою, виходячи поза межі реального світу уяви, людина в процесі художньо-творчої діяльності зберігає вірність реальності, оскільки така діяльність організовує поведінку людини за її законами. І перший із цих законів [66] – різнобічність реального життя, яке пов'язує в одну систему працю, пізнання, спілкування й ціннісні орієнтації людини. У даному аспекті художньо-творча діяльність моделює цю систему, зокрема, виступає як особлива, специфічна форма практичної діяльності, особлива форма спілкування людей, особлива форма пізнання та особлива форма

ціннісних орієнтацій особистості. Ця єдність і трактується як художність.

Художність є духовно-матеріальною сутністю, що виявляється в художній творчості індивіда, матеріалізується в продуктах його творчості. Художньо-творча діяльність об'єднує всі види людської діяльності, в ній інтегруються і поєднуються енергії пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної, перетворювальної та діяльності спілкування. Отже, специфіка художньо-творчої діяльності виражається саме в художньо-образному освоєнні дійсності індивідом та дозволяє зрозуміти єдність пізнання, творчості й самовираження.

На нашу думку, поєднання слів «художня», «творча» та «діяльність» породжує важке невизначене значення й містить неточне переконання. З огляду на це, застосування окресленої дефініції включає міжгалузеві й міждисциплінарні межі. Відповідно, у загальному розумінні це поняття визначається як характерна індивідуальна особливість студента, стан, який поєднаний з творчістю й здійснюється у процесі діяльності. Основне визначення дефініції «художньо-творча діяльність» містить такі складники: «творчість», «діяльність», «процес», «вид діяльності», «форма діяльності». Різні аспекти терміну відбиваються в поняттях «творчий розвиток», «творча активність», «творче мислення», «творча діяльність» та інші.

Отже, поняття «художньо-творча діяльність» має різнопланові характеристики та ознаки. Тому вважаємо доцільним зупинитися на більш детальному дослідженні означеного поняття та його визначенні.

У філософських наукових дослідженнях значення поняття творчості окреслюється як таке, яке характерне живій істоті й репрезентується у певних механізмах ефективного розвитку людини. Відносно людини, розвиток визначається «як характеристика якісних змін об'єктів, поява нових форм буття, інновацій та нововведень, пов'язаних із перетворенням внутрішніх і зовнішніх зв'язків цих

об'єктів і явищ та переходом їх до нових станів, які ніколи не повторюють з абсолютною точністю ті стани, що вже здійснилися» [67]. Відзначаємо також, що поняття “творчість” використовувалося ще давньогрецькими філософами (Епікур, Гольбах, Гегель, Гельвецій, Дідро, Лейбніц), яких об'єднувала спільна думка що творчість і діяльність перебувають у співвідношенні одне до одного, як родове до видового [68]. Окреслений процес міцно комунікує із якісними і кількісними трансформаціями особистості, починаючи із народження і протягом всього життя [69].

В аспекті вищенаведеної проблеми набувають значення праці представників психоаналітичної теорії творчості особистості (З. Фрейд, К. Юнг) [70; 71]; гуманістичної теорії (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм) [72; 73; 74]; психометричного підходу теорії творчості (Дж. Гілфорд і Е. Торренс) [75; 76]; системно-структурного та діяльнісного підходів (М. Галів, М. Дроздова, О. Цокур, О. Туриніна, Р. Касавець) [77-82] та інших.

Провідна ідея визначення терміна «творчість» належить З. Фрейду. Представник психоаналітичної теорії особистості З. Фрейд вважав, що творчість є фантастичним задоволенням неусвідомлених бажань. Несвідоме має свої засоби вираження. Механізм художніх дій повністю нагадує механізм дії фантазії, що спонукає до сильних переживань. На думку автора, мистецтво для людини – несвідома терапія, що впливає як на митця, так і на глядача. Головною метою, основним призначенням художньої творчості є катарсис. З. Фрейд акцентує увагу на однакових проявах фантазування і гри, пояснюючи це тим, що саме під час гри дитина фантазує, а фантазуючи, створює нові образи, або відтворює вже знайомі у грі [70]. Як доречно стверджував З. Фрейд, мотивація містить психічну енергію потреби, яка зорієнтована безпосередньо на діяльність. Відповідно, як зазначав дослідник, у процесі потреб виникають певні образи, які виступають підсвідомими

інстинктами. В свою чергу інстинкти є кінцевою причиною будь-якої активності [70]. Отже, активність у цьому контексті виступає підсвідомою потребою особистості й утворюється під час створення образу. Відповідно, чим емоційніше сприйняття та яскравіший образ, тим більшою виступає потреба у процесі його відновлення.

Специфічне визначення у художньо-творчій діяльності сутності несвідомого окреслено К. Юнгом. За вченим, художній твір являє собою «естетичний вияв психічної цілісності – свідомого «Я»» [71]. Дослідник у свої працях окреслює архетип як «психічний аналог інстинкту», тобто посередній етап між певним образом та інстинктом особистості. В свою чергу, З. Фрейд вбачає у символах саме лікувальну функцію, а не захисну. Саме символи, за вченим, зорієнтовані на інтеграцію; а їх діяльність - на природний розвиток індивіда

Прихильники гуманістичного підходу цілком доцільно стверджують, що особистість постійно саморозвивається та самоудосконалюється. Творчість, на думку гуманістів, потрібна для розвитку особистості. За А. Маслоу, творчість впливає, передусім на саму особистість, здатну до творчого акту та дій. Спираючись на особливості старшого дошкільного віку, автор звертає увагу на важливість художньо-творчої діяльності, адже саме вона формує особистість, допомагає долати труднощі, приймати рішення та бути самостійним. А. Маслоу вважає, що «творчість самоактуалізованої особистості наближена до творчості дитини, не зіпсованої впливом культури, що має особливий спосіб світосприйняття, особливий спосіб взаємодії з реальністю» [72]. Творчість, на думку А. Маслоу, є головним аспектом будь-якої діяльності, що містить перцептивний, когнітивний, вольовий та афективний напрями. Допомогти розвивати їх слушно за допомогою співпраці, взаємоповаги та взаємодопомоги з боку дорослих. Автор вважає, що здібності до творчості закладені з дитинства і є

універсальною функцією особистості, що призводить до всіх проявів самовираження [72].

К. Роджерс визначає творчу діяльність як природну особливість, притаманну людині. Творчий процес, за К. Роджерсом, полягає у «створенні нового продукту. З одного боку, цей процес можливий завдяки унікальності індивіда, з іншого – завдяки подіям, емоціям та внутрішньому стану особистості та необхідним матеріалам». Автор погоджується з представниками гуманістичної теорії, що творча діяльність є необхідним елементом процесу самоактуалізації особистості [73].

Представник гуманістичної теорії Е. Фромм вважає, що творча діяльність – це здатність людини «використовувати власні природні сили і реалізовувати закладені в ній потенційні можливості». На думку вченого, ознакою творчості є «оригінальність, спонтанність, творче самосприймання, а умовою творчості – розвиток власного «Я». Саме ті якості особистості, що є «результатом творчої активності і базуються на спонтанних проявах, надають особистості основу її цілісності» [74]. Учений вважав, що особистість може бути автономною та унікальною. Досягнення вільного стану вимагає від неї прояву спонтанної активності. На думку дослідника, така невимушена активність притаманна дітям, що, в основному, так діють у залежності від власної внутрішньої природи [74; 83].

У процесі аналізу наукових праць щодо проблеми творчості, Дж. Гілфорд і Е. Торренс окреслюють творчість як особистісну характеристику, яка проявляється в можливості людини віднаходити нові своєрідні напрями щодо реалізації та виконання певних завдань. Вчені визначили загальні характерні особливості творчості, серед яких: «оригінальність – здатність нестандартно розв'язати проблему; семантична гнучкість – словесна гнучкість мислення, мовленнєва

творчість; образна адаптивна гнучкість – здатність виділяти функції об'єкта, щоб побачити в ньому нові можливості» [76].

З огляду на вищезазначене, можна стверджувати, що творчість виступає особливим видом діяльності, що призводить до задоволення індивіда. Відповідно, для творчої людини вміння творити являє собою одну із специфічних мотиваційних потреб будь-якої із здійсненої нею діяльності. В умовах дослідження теоретичних аспектів проблеми можна стверджувати, що праці Дж. Гілфорда, Е. Торренса, А. Маслоу, К. Роджерса, Е. Фромма, З. Фрейда та К. Юнга [70-76] базуються на вивченні джерел розвитку творчої діяльності й окреслюють інтереси, потреби, мотиви діяльності індивіда. Саме потреба виступає ядром формування творчого інтересу та відповідної мотивації до здійснення творчої діяльності, а також вона спроможна бути основою збудження діяльності. Основним показником творчої діяльності є індивідуальність та неповторність дій у реалізації образу «Я».

Категорія «творча діяльність» з позиції діяльнісного підходу у працях (М. Галів, М. Дроздова, О. Цокур, О. Туриніна, Р. Касавець) [77-82] розглядається як об'єктивні наявні ставлення індивіда, що виникають під час комунікації особистості із соціальним оточенням у процесі здійснення нею певної діяльності. Однак, якщо це не стосується діяльності особистість втрачає зміст та спроможність подальшого розвитку.

Зокрема, на думку М. Дроздової, самореалізація можлива тільки в результаті постійної багаторазової практики у вигляді діяльності. Разом з тим, підкреслює автор, що найбільш цінним та продуктивним вираженням для суб'єкта є творче самовираження у процесі творчої діяльності [78].

У працях вчених виокремлюється чотири ознаки творчості: «1) штучність – створення культури; 2) доцільність, що полягає у прагненні до певної мети, розв'язанні якогось завдання (користь, краса,

істина тощо); 3) раптовість, оскільки творчість відрізняється від методичного мислення, вона інтуїтивна за своєю природою; 4) цілісність – творчий продукт має ідею, а всі частини твору об'єднуються в певну цілісність» [85].

Поняття творчість, на думку В. Рибалки, необхідно розрізняти «як відкриття для інших» і творчість «як відкриття для себе». Важливим для становлення особистості є саме друге трактування, коли суб'єктивна новизна продуктів творчості є головною метою [86]. В. Рибалка вважає, що основу активності складають художні знання, переживання, оцінки, переконання, дії, які актуалізуються у зв'язку з проявом деяких інших видів соціальної активності [86]. Отже, розвиток художньо-творчої активності можливий за реалізації внутрішнього прагнення. Підсилюють бажання художні знання та вміння, що реалізуються під час творчої діяльності.

У педагогічній літературі «творча діяльність» визначається як діяльність, що дає нові, вперше створювані оригінальні продукти, що мають суспільне значення. Учені також виокремлюють такі характерні ознаки творчості, як новизну, оригінальність і унікальність. При цьому характерною межею творчості є соціальна значущість результату діяльності, можливість особистості самовиражатися.

Отже, художньо-творча діяльність виявляється в потребі, готовності особистості до самостійної діяльності, здатності створювати оригінальні продукти та нестандартно розв'язувати завдання.

Художньо-творчу діяльність як пізнавально-орієнтовану діяльність та як єдність мотиваційних і спонукальних компонентів особистості в художньо-творчому процесі досліджували В. Лихвар, І. Лихвар, Г. Костюшко, І. Демченко, М. Пічкур, Т. Близнюк [87-92]. Розглянемо узагальнені висновки фахівців детальніше.

Так, процес розвитку художньо-творчої діяльності пов'язаний із процесом розвитку інших творчих якостей особистості та

взаємообумовлений ними. У змісті діяльності виявляються мотиви, що спонукать особистість й зорієнтовані на розпізнання й осягнення творів мистецтва, здобуття й нагромадження знань, умінь та навичок у сфері образотворчого мистецтва, на прояв бажання здійснювати самостійну художньо-творчу діяльність, емоційний аналіз її підсумків. Ефективність розвитку художньо-творчої діяльності особистості знаходиться у прямому взаємозв'язку із рівня прояву ктивності особистості в різних видах діяльності, її самостійності, системі засобів активізації [87].

У роботах О. Матвєєвої виокремлюємо співвідношення і взаємозв'язок колірних і графічних елементів образу, що впливають на характер художньо-творчої діяльності дітей, особливо в умовах варіативного використання колірних і графічних засобів зображення. О. Матвєєва дійшла висновку, що в образотворчій діяльності дітей ця ознака є домінуючою. Дослідниця виявила показники творчої діяльності в процесі образотворчої діяльності, які мають узагальнений характер: самостійність, емоційність, виразність [91]. Отже, емоційність, самостійність та виразність під час створення образу є вирішальними у процесі художньо-творчої активності.

Художньо-творчу діяльність як «складну інтегральну якість особистості, що є діалектичною єдністю загального, притаманного всім видам активності, і особливого, характерного лише для художньо-творчої діяльності як її специфічного виду», трактує В. Лихвар. Автор наголошує, що художньо-творча діяльність є також «мірою діяльності особистості, її інтелектуального і художнього розвитку у галузі художньої творчості». Художньо-творча діяльність характеризується «як психічний стан суб'єкта, що пізнає, виражає ставлення до процесу творчості і формується в продуктивній діяльності» [88]. Погоджуємося з думкою, що емоційний стан особистості під час художньо-творчої

діяльності є вирішальним, розвиток гуманістичної культури є мірою вираження особистості.

Художньо-творчу діяльність як процес, що передбачає творчу самостійність та художню ініціативність, визначає Г. Костюшко. Вчений зауважує, що «художньо-творча активність продукує художньо-творчу дію та поведінку особистості, де важливим є не кінцевий результат, а сам процес творчого пошуку, вияв власних умінь, спрямованих на самовираження через мистецьку діяльність, що має активний характер і є результатом відповідного виховання» [89].

Художньо-творча активність, за Ш. Сулеймановою, полягає в пошуку нового, у вияві самостійності при виборі задуму і його втіленні в художніх образах, у якості творчого перетворення зразків, оригінальності способів і результатів цієї діяльності. Художньо-творча активність характеризується наявністю розвиненої уяви, зорової пам'яті, творчих здібностей, виявленні естетичних відчуттів, смаків, застосуванні специфічних для образотворчого мистецтва знань, умінь, навичок. На думку авторки, художньо-творчої активність – інтегральна якість особистості, що розвиває в процесі художньої діяльності уяву, зорову пам'ять, творчі здібності та інші якості особистості, тобто сприяє розвитку її естетичної культури в цілому [92].

Творча активність, на думку дослідників, передусім характеризує творчий діяльний стан особистості [78; 80; 94-96]. За допомогою зовнішнього стимулювання, яке підсилює мотив до дії та формує кінцеву мету творчої діяльності, формується гуманістична культура особистості.

Художньо-творча діяльність характеризується такими ознаками: 1) вона є соціальним процесом, пов'язаним із духовно-практичною діяльністю юнаків і дівчат, спонукає їх до перетворення змісту діяльності, її гуманістичної спрямованості в емоційно-образних формах та забезпечує естетичне сприйняття дійсності; 2) забезпечує реалізацію

культурологічної функції та виявляється у їх здатності творити культуру; 3) є соціально-психологічним явищем, що визначає емоційно-естетичну активність юнаків і дівчат; 4) розвиває комплексну здатність їх особистості до створення продуктів художньо-творчої діяльності (здатність до художньо-образного освоєння світу, в якому поєднуються об'єкти і суб'єкти, ставлення до них; здатність до створення художньої реальності: наочної, предметно-імітаційної, що викликають співпереживання й співчуття суб'єкта). Зазначимо, що художньо-творча діяльність є особливим видом діяльності студентської молоді в якій вона, самовиражаючись, саморозвиваючись, створює духовні цінності, які мають як об'єктивно-суспільну так і суб'єктивно-особистісну значущість.

Художньо-творча діяльність студентів зумовлена специфічністю суб'єктів і умов, в яких вона відбувається та здійснюється в умовах освітнього процесу університету, коли провідною є навчально-професійна діяльність. Так, процес навчання і процес художньо-творчої діяльності взаємопов'язані (навчання є підґрунтям для художньо-творчої діяльності студентів, а художньо-творча діяльність є необхідною умовою ефективності процесу навчання та сприяє розвитку мотивації навчання, формує і розвиває емоційно-образну сферу, творчий потенціал студентів, особистісні новоутворення, гуманістичну культуру). Наголосимо, що художньо-творча діяльність, перш за все, є позааудиторною, не регламентується і не спрямовується, а має добровільний характер, здійснюється за власним вибором студента, планується із врахуванням його індивідуальних інтересів, схильностей і здібностей. Художньо-творча діяльність студентів може бути також як автономною (не пов'язаною із навчальним процесом і залежною від нього, так і відбуватися безпосередньо у процесі навчання, який визначає її характер і зміст). Активна участь студентів у такій діяльності сприяє розвитку у них творчого потенціалу, гуманістичної культури.

Слід зауважити, що формування у студентів художньо-творчого потенціалу переважно базується на розкритті здатності реалізувати здійснювати художньо-творчу діяльність, яка закладена у них та безпосередньо яка тісно поєднана із емоційним і знаннєвим компонентами, а також із загальною культурою студентаі. У процесі впливу чинників освітнього середовища відбувається виникнення потреби художньо-творчого трактування здобутих знань. Відповідно, формування художньо-творчої здатності студентів безпосередньо базується на організації у педагогічному закладі вищої освіти атмосфери позитиву, відкритості й творчості, що зорієнтована на формування в особистості прояву ктивності щодо осягнення нового, самостійності, а також використання здобутих знань у практичній діяльності. Необхідною умовою для активізації художньо-творчої здатності студентів під час їх професійної підготовки є інтелект, рівень знань, уява та емоції.

З огляду на це, саме в сучасних умовах підготовки майбутніх фахівців проблемне навчання являє собою один із ефективних засобів вияву ними інтелектуальних творчих здатностей, творчої активності у процесі здійснення самостійної діяльності, а також уміння й впевненості провадити творчу діяльність. Безперечно, проблемне навчання визначається спонуканням студентів до розв'язання будь-яких художньо-творчих проблем. До таких можна віднести також ділові ігри, науково-дослідну роботу, контекстне навчання. Варто зазначити, що як свідчать дослідження, розвиток художньо-творчої активності студентів передбачає впровадження відповідних технологічних засобів. З цього приводу науковці в контексті такого засобу виокремлюють імітаційну (моделюючу) технологію, що базується на моделюванні в освітньому просторі різних ситуацій майбутньої професійної діяльності. Ефективність та педагогічна значущість моделюючої технології для формування художньо-творчої активності особистості в процесі

здобуття професійної мистецької освіти базується на: зменшенні узгодженості між професійною діяльністю й професійною освітою; налаштуванні на бачення можливостей майбутньої професійно-мистецької діяльності, визначає соновний зміст прогностичності освіти. Результативним у цьому контексті являються методи імітаційної технології, впровадження яких визначається найбільш ефективним у процесі мистецько-творчої освіти та активізації зусиль та можливостей студентів. Серед таких можна назвати , дискусійний клуб, мозковий штурм, кейс-метод, формування портфоліо творчих робіт тощо.

Здійснене дослідження наукових праць дозволяє нам зробити узагальнюючі висновки й визначити характерні особливості художньо-творчої діяльності особистості. Згідно з проаналізованими джерелами, підґрунтям художньо-творчої діяльності є потреби внутрішнього висвітлення власних емоцій та переживань під час творчої діяльності. Творчість особистості розглядається дослідниками відповідно до трьох аспектів: як сукупність якостей особистості, в яких виявляється внутрішнє емоційне ставлення суб'єкта до світу і до самого себе, його спосіб самовираження (Дж. Гілфорд [76], А. Маслоу [72], В. Моляко [95], Е. Торренс [75], К. Роджерс [73], Е. Фромм [74], З. Фрейд [70] та К. Юнг [71] та інші), і як діяльність певного характеру, яка є проявом вищого ступеня активності (В. Моляко [95], О. Музика [95] та інші). Отже, гуманістична культура формується у взаємодії особистості з навколишнім середовищем, художньо-творчій діяльності та виступає відображенням цієї взаємодії. Єдність цих двох аспектів знаходить відображення в наукових поглядах про взаємозв'язок творчості та діяльності, а тому розглядається як інтегративна якість особистості (В. Моляко [97], Ш. Сулейманова [92] та інші).

Дотримуємося думки про те, що художньо-творча діяльність є особливим станом готовності та здатності до свідомої діяльності (А. Богуш) [97]; діяльнісним станом, спрямованим на отримання на

накопичення знань, умінь та навичок [87]; діяльнісним станом, пов'язаним зі збереженням інтересу та процесу виразності під час художньо-творчої діяльності (М. Коновальчук) [98]; діяльнісним станом, що відтворюється в умовах варіативного використання засобів зображення (О. Матвєєва) [91].

З'ясовано, що формування гуманістичної культури у процесі художньо-творчої діяльності залежить від самої особистості, від її потреб та мотивів. Художньо-творча діяльність особистості зорієнтована на мету, повинна мати чітку спрямованість, а також урахувати індивідуальну спрямованість особистості. Зважаючи на сказане вище, слід зробити певні узагальнення: формування гуманістичної культури об'єктивує власні творчі можливості особистості в процесі художньо-творчої діяльності; є емоційно-діяльнісним станом особистості, виявами якого є інтерес та прагнення до дій; застосування специфічних для засобів живопису знань, умінь, навичок; прояву самостійності, індивідуальності, емоційного та виразного втілення в художніх образах.

На думку вчених [99; 100], «основною метою виховання у закладі вищої освіти є формування гармонійно та всебічно розвиненої особистості, підготовленої до ініціативної соціальної та професійної діяльності в сучасному суспільстві, особистості, здатної сприймати й примножувати його цінності». Мета виховання визначає його зміст, методи й засоби, оптимальна дія яких має забезпечити очікуваний результат. Досягнення мети виховання передбачає вирішення таких «завдань»:

- забезпечення умов для самореалізації особистості студента відповідно до його здібностей, власних і суспільних потреб та інтересів;
- формування у студентів основ загальнолюдської й народної моралі, культури поведінки, готовності будувати своє життя за принципами гуманізму;

- виховання любові до рідної землі, родини, свого народу, Батьківщини, формування національної свідомості, готовності до творчої праці на благо людей, подвигу в ім'я процвітання держави;

- виховання поваги до Конституції, законів України, державних символів, формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;

- розвиток естетичних потреб, почуттів, художніх здібностей студентів, їх готовності будувати власне життя за законами краси; – розвиток у студентів потреби в здоровому способі життя, формування відповідального ставлення до власного здоров'я як найбільшої життєвої цінності;

- виховання у студентів свідомого ставлення до своїх професійних обов'язків як вищої цінності людини й суспільства, формування готовності до праці в умовах ринкової економіки, розвиток діловитості, підприємливості» [99; 100].

Як бачимо, у процесі включення студентів у різні види позааудиторної діяльності відбувається формування гуманістичної культури засвоєння ними певного досвіду, необхідних фахівцеві якостей, які виявляються у взаємодії з іншими людьми та навколишнім світом.

Водночас врахування у процесі позааудиторної діяльності фундаментальних принципів виховання сприяють гармонійному і всебічному розвитку майбутнього педагога, формуванню у нього гуманістичної культури. До таких вчені відносять: «науковості (побудова освіти і виховання на сучасних досягненнях психолого-педагогічної науки); природовідповідності (врахування в роботі психологічних, фізіологічних, індивідуальних характеристик сучасного здобувача освіти, різносторонньої єдиної природи особистості); культуровідповідності (органічний зв'язок виховної роботи з історією народу, його ментальністю, мовою, культурними традиціями, звичаями,

обрядами, народним мистецтвом, ремеслами і промислами; забезпечення духовної єдності, наступності та спадкоємності поколінь); принцип пріоритету діяльнісного підходу (застосування відповідних цільових програм, технологій виховання, які посилюють духовний пошук індивіда й його творчу діяльність); гуманізації (визнає особистість вищою цінністю, що забезпечує розміщення особистості у центр уваги виховної роботи, визначити умови для її творчого розвитку, розвитку чуйності, милосердя, людяності); демократизму (співробітництво, співтворчість педагогів та студентів, повага до суверенітету студента); єдності освіти та виховання (відбувається під час організації освітнього процесу й за його межами впродовж усього терміну навчання та передбачає те, що освітня діяльність має перебувати у щільному взаємозв'язку, доповнюючи й збагачуючи одна одну); диференціації та індивідуалізації виховного процесу (врахування особистісних характеристик здобувача освіти, мотивація його до прояву активності й визначення творчої особливості кожного студента); послідовності, систематичності (забезпечення плановості, постійності, забезпечення новацій і спадкоємності, ускладнення завдань, урізноманітнення напрямів, форм, методів виховної роботи у закладі вищої освіти)» [102].

У Педагогічному енциклопедичному словнику однією з форм організації вільного часу молоді людини визначено «позааудиторну роботу як складову частину освітнього процесу вищої школи, завдання якої полягає в тому, щоб створити сприятливі умови для прояву її творчих здібностей через організацію реальних справ, що доступні для студентів та мають конкретний результат» [101].

У працях вчених поняття «позааудиторна робота» окреслюється як «цілісність виховної діяльності, яка забезпечує систематичність, послідовність, цілеспрямованість, взаємозв'язок педагогічного керівництва з ідеями, починаннями й самодіяльністю здобувачів освіти» [103-106]. З огляду на це, різниця між аудиторною та позааудиторною

роботою прослідковується в орієнтації позааудиторної роботи на виконання завдань освітнього процесу у вільний час або поза межами аудиторії. Окрім того ці види однакові лише в тому, що вони здійснюються у вільний від занять час, однак вони зовсім різні за змістом.

Безперечно, основним завданням позааудиторної роботи є вплив, який зорієнтований на опанування студентами певного досвіду, а також потрібних студенту ознак та властивостей культури професійної діяльності.

Варто зазначити, що організація позааудиторної роботи у закладі вищої освіти включає специфічне завдання, вирішення якого зобов'язує до пошуку й впровадження у діяльність нових методик та форм впливу на особистість, а також здійснення традиційних видів роботи й збереження здобутків минулого. Організована у будь-якій формі позааудиторна робота надає можливість розвертатися будь-якому виду діяльності здобувачів освіти, надати певні умови для формування культури професійної діяльності студентів, їх морально-духовного розвитку.

Характеризуючи позааудиторну діяльність у закладах вищої освіти, О. Притуляк, В. Тернопільська підкреслюють, що специфіка позааудиторної діяльності полягає в тому, що вона здійснюється у вільний від навчання час і визначається власним вибором студентів того чи іншого виду занять [108; 163]. Окреслена діяльність формує середовище для самореалізації, самовизначення, самоствердження студентів. Ефективність позааудиторної роботи визначається тим, що вона базується на принципах врахування потреб й бажань студентів, а також добровільності, а не на примусі.

Відтак, О. Язвінська зазначає, що позааудиторна робота активізує соціально-суспільну діяльність студентів, сприяє прямому впливу

наставника (викладача) на майбутнього молодого фахівця своєю культурою поведінки та спілкування, інтелектом [107].

Варто зазначити, що розрізняють професійну й соціально спрямовану позааудиторну роботу. Професійна позааудиторна робота включає прийняття участі у студентському науковому товаристві, конференціях, дослідницьких проектах, наукових гуртках. Вона передбачає фаховий характер, тобто пов'язує студентів зі споріднених, схожих спеціальностей, зодов'язує їх прикладати значні зусилля, обов'язково відбувається під наглядом куратора, викладача й спрямована на розвиток у студентів культури професійної діяльності. Соціально спрямована позааудиторна робота передбачає виховний, загальний характер та пов'язує студентів із різних спеціальностей. Для прикладу, така робота може включати екскурсії, відвідування виставок та музеїв, театральні й танцювальні гуртки, спортивні секції та ін. З огляду на це, таку роботу слід зорієнтовувати на результативну організацію самостійної роботи студентів, найбільш повну мотивацію їх культурних й пізнавальних потреб, мотивів, інтересів у процесі формування культури професійної діяльності, розвитку їх професійних якостей.

На думку Л. Онучак, позааудиторна діяльність залежить від рівня її організації, в основі якої покладено принцип активності й самостійності студентів [109].

Вчені розглядають систему позааудиторної роботи як сукупність виховних впливів, що забезпечують цілеспрямованість, послідовність, систематичність, сполучення педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю студентів [111]. Відмінність позааудиторної роботи від позанавчальної в тому, що перша спрямована на розв'язання завдань освітнього процесу за межами аудиторії у вільний час і в інших формах. Вони за змістом не співпадають, а спільним є реалізація їх у вільний від навчальних занять час.

Позааудиторна робота, за Л. Задворняк, виявляється у «постійно розширюваному життєвому просторі студентської молоді, у якому з педагогічною підтримкою вона переходить від соціальної ролі учнів до ролі фахівців та пізнає обставини й самого себе в порівнянні з іншими, визначає орієнтири власних дій у теперішньому й майбутньому» [113]. Зазначене дає змогу організувати умови для формування результативної міжособистісної комунікації у суспільстві, адже, як засвідчує досвід, процес комунікації у студентському просторі здійснюється ефективно саме за межами навчальної аудиторії.

С. Вітвицька розмежовує поняття «позааудиторна робота» і «позааудиторна діяльність». Вона стверджує, що позааудиторна робота характерна лише для адміністративно-прикладної педагогіки. А в умовах особистісно орієнтованого виховання мова повинна йти про організацію позааудиторної діяльності студентів [114]. Такий підхід дозволяє визначити позааудиторну діяльність як педагогічно доцільну організацію вільного часу, що забезпечує не лише набуття студентами спеціальних професійних знань, а й гуманістичної культури.

Як ми попередньо зазначали, позааудиторна робота не регламентується навчальними планами та програмами, здійснюється у позанавчальний час та включає форми, методи, засоби, що відповідають творчим здібностям, бажанням майбутніх педагогів та виконується як самостійно, так і під керівництвом викладача.

М. Соловей, В. Демчук окреслюють позааудиторну діяльність як «складову частину освітнього процесу закладу вищої освіти, завдання якої є організація такого соціокультурного простору, у якому особистість розвивається й здобуває соціальний досвід, отримує допомогу в соціальній самоідентифікації та самореалізації природних задатків» [116]. Дослідники стверджують, що «виховання діє як система життєдіяльності студентів й проступається у аудиторній (освітній процес – виховуюче навчання) й позааудиторній роботі (виховний

процес – організація умов для раціональної самоорганізації студентської діяльності, культури праці й дозвілля)» [116]. А. Алексюк виховання у закладі освіти окреслює як формування соціальних та соціально-педагогічних взаємин між викладачами й студентами [115]. Таким чином можна зробити висновок, що виховний процес та позааудиторну роботу уподібнюють.

Варто також зауважити, що з-поміж специфічних особливостей позааудиторної роботи здобувачів освіти виокремлюють наступні:

1) позааудиторна робота відноситься до сфери вільного часу та відбувається у позааудиторний час;

2) від навчальної роботи позааудиторна робота відрізняється за принципами її організації й здійснення та змістом. Позааудиторна робота не ігнорує характерні особливості здобувачів освіти порівняно з навчальною діяльністю, яка повністю регламентована навчальними програмами й планами та визначається нормативністю;

3) позааудиторну роботу утворено певний соціокультурний простір, у якому організовано відповідні умови для втілення природних задатків й можливостей студентів, їх соціальної самоідентифікації та саморозвитку [118].

У процесі наукового дослідження нами уточнено дефініцію «позааудиторна робота» як діяльність суб'єктів освітнього процесу, що зорієнтований на активізацію гуманістичної культури здобувачів освіти, формування їх духовних та моральних якостей, яка реалізується в безлічі форм позааудиторної художньо-творчої роботи. Така організація освітнього процесу педагогічного університету спрямована на оволодіння студентами професійними знаннями, вміннями й навичками, гуманістичною культурою й допомагає їх самореалізації, самоствердженню, втіленню природних задатків й можливостей.

Висновки до першого розділу

Аналіз ступеню дослідженості проблеми у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі засвідчив, що проблема формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету ще не знайшла свого розкриття в контексті завдань педагогічної теорії і практики. Тому виникла потреба в обґрунтуванні та конкретизації її змісту, а також науковому пошуку шляхів, які б забезпечували необхідний рівень її формування.

Зміст поняття «гуманістична культура» визначається як інтегральне особистісне утворення студента у взаємодії гуманістичних норм, цінностей, способів поведінки, прийнятих у соціумі. Гуманістична культура відзначається гуманістичною поведінкою та гуманістичною освіченістю студента.

Досить важливим складовим елементом у процесі формування гуманістичної освіченості виступають знання про зміст та специфічність гуманістичного виховання, уміння встановлювати завдання і напрями їх вирішення, що інтенсифікують формування гуманістичного світогляду особистості.

Гуманна позиція є результатом опанування знаннями про гуманізм, гуманістичну культуру індивіда. Гуманістична позиція являє собою відображення світогляду, моральної орієнтації особистості та виявляється в поєднанні в її діях особистих інтересів й інтересів оточуючих. Гуманна позиція визначає характер поведінки здобувача освіти, його відношення до себе, до людей. В гуманістичній поведінці студента здійснюється практичне впровадження отриманих знань, осмисленої гуманної позиції, об'єднуються індивідуальні гуманні якості. Гуманна поведінка примушує здобувача освіти як суб'єкта виховного процесу розглядати, діагностувати та оцінювати особисті знання, учинки, мотиви діяльності, особисту позицію у певних життєвих випадках.

Визначено роль і значення позааудиторної роботи університету у формуванні гуманістичної культури студентів. Саме завдяки їй відбувається гармонізація внутрішніх і зовнішніх факторів формування естетичної естетичної компетентності студентів, створюються сприятливі умови для задоволення тих потреб, які в процесі аудиторної роботи не можуть повністю задовольнитися. У дослідженні уточнено поняття «позааудиторна робота» – це система, що поєднує в собі мету, зміст, функції, методи і організаційно-педагогічні форми, спрямовані на розвиток гуманізму, активності, самодіяльності, толерантності, взаємодії студентів на принципах співробітництва та співтворчості.

Художньо-творча діяльність як засіб формування гуманістичної культури студентів є вираженням їх активності й спрямовується певними мотивами. Художньо-творча діяльність характеризується такими ознаками 1) вона є соціальним процесом, пов'язаним із духовно-практичною діяльністю юнаків і дівчат, спонукає їх до перетворення змісту діяльності, її гуманістичної спрямованості в емоційно-образних формах та забезпечує естетичне сприйняття дійсності; 2) забезпечує реалізацію культурологічної функції та виявляється у їх здатності творити культуру; 3) є соціально-психологічним явищем, що визначає емоційно-естетичну активність юнаків і дівчат; 4) розвиває комплексну здатність їх особистості до створення продуктів художньо-творчої діяльності (здатність до художньо-образного освоєння світу, в якому поєднуються об'єкти і суб'єкти, ставлення до них; здатність до створення художньої реальності: наочної, предметно-імітаційної, що викликають співпереживання й співчуття суб'єкта). Зазначимо, що художньо-творча діяльність є особливим видом діяльності студентської молоді в якій вона, самовиражаючись, саморозвиваючись, створює духовні цінності, які мають як об'єктивно-суспільну так і суб'єктивно-особистісну значущість.

Художньо-творча діяльність студентів зумовлена специфічністю суб'єктів і умов, в яких вона відбувається та здійснюється в умовах освітнього процесу університету, коли провідною є навчально-професійна діяльність. Так, процес навчання і процес художньо-творчої діяльності взаємопов'язані (навчання є підґрунтям для художньо-творчої діяльності студентів, а художньо-творча діяльність є необхідною умовою ефективності процесу навчання та сприяє розвитку мотивації навчання, формує і розвиває емоційно-образну сферу, творчий потенціал студентів, особистісні новоутворення, гуманістичну культуру). Наголосимо, що художньо-творча діяльність, перш за все, є позааудиторною, не регламентується і не спрямовується, а має добровільний характер, здійснюється за власним вибором студента, планується із врахуванням його індивідуальних інтересів, схильностей і здібностей. Художньо-творча діяльність студентської молоді може здійснюватись безпосередньо в освітньому процесі, який визначає як її характер і зміст, так і бути пов'язаною із цим процесом й залежати від нього. Активна художньо-творча діяльність студентів сприяє розвитку їх творчих здібностей, морально-духовних якостей, гуманістичної культури.

РОЗДІЛ II.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Критерії, показники, рівні сформованості гуманістичної культури студентів

Завдання нашого дослідження передбачали визначення критеріального апарату дослідження та показників сформованості гуманістичної культури студентів.

Опрацювання джерельної бази засвідчує, що у науковій літературі критерій подається як ознака, на основі якої відбувається оцінювання: «критерій – засіб для судження, ознака на основі якої робиться оцінка, визначення або класифікація чого-небудь», «мірило судження та оцінки», «основна ознака, за якою одне рішення обирається із багатьох можливих» [119]. Окрім цього критерій розкривається як властивість, яка виступає підґрунтям для оцінювання певного явища, що втілює в собі ряд простих показників. При цьому показники включають властивості ознаки, які можна як спостерігати, так і виміряти. Критерій окреслюється Г. Товканець як «ідеальний зразок, еталон, що відтворює вищий, найдосконаліший рівень сформованості певного утворення, порівняно з яким можна встановити ступінь відповідності й наближення його реального рівня до норми, до ідеалу» [120]. Виділення чітких критеріїв є однією з вимог щодо методології педагогічних досліджень. Зазначимо, що методологічні засади педагогічних досліджень передбачають виділення чітких критеріїв.

У такому контексті цінною є наукова позиція І. Беха, за якою «критерієм вихованості людини можуть бути ступінь її сходження й повнота оволодіння загальнолюдськими, національними,

гуманістичними морально-духовними цінностями, що становлять основу відповідних учинків, а також рівень та ієрархію якостей особистості, набутих нею в процесі виховання» [121].

Базуючись на поглядах вчених, цілком слушним є припущення, що головним критерієм сформованості гуманістичної культури студента можна вважати ідеальний рівень, який прийнятий у соціумі до морально-духовного розвитку молоді. Означений рівень продукується у реальних гуманістично-значущих взаєминах студентів. При цьому стрижневим є співвідношення якісних і кількісних аспектів її розвитку у юнацькому віці. Саме тому акцентуємо увагу на використанні достатньої кількості показників, що відображають рівень сформованості гуманістичної культури студентської молоді. Опрацювання наукової літератури а вивчення практики дозволяє розглядати гуманістичну культуру як «інтегральне особистісне утворення студента в сукупності гуманістичних норм, цінностей, способів поведінки, прийнятих у соціумі. Гуманістична культура характеризується гуманістичною освіченістю, гуманістичною позицією та гуманістичною поведінкою студента» [189, С. 147-151].

Також наголосимо, що гуманістична культура є категорією, що ґрунтується на певній цілісності її змістових компонентів через інтеграцію системи критеріїв нижчого рівня узагальнення. Кожний з них представлений показниками, що у своїй сутності й відображають саме поняття «гуманістична культура». Оцінка рівнів сформованості гуманістичної культури студентів передбачала визначення змістовних характеристик: когнітивного, емоційно-ціннісного, діяльнісного компонентів. Вказані компоненти через показники – індикатори іізначають кількісні та якісні характеристики особистості студента та відображають наявність, широту, дієвість вияву ними гуманістичної культури.

Зокрема, «когнітивний компонент гуманістичної культури ґрунтується на наявності в студентів знань про гуманістичні цінності, гуманістичну поведінку особистості, усвідомлення їх значущості для особистісного й професійного розвитку. Зокрема, гуманістична освіченість (знаннявий аспект) передбачає необхідність засвоєння студентами системи понять про гуманізм і гуманність, загальнолюдську й національну культуру свого народу, духовність і свободу, знання про сутність добра і зла, справедливість і мораль. Відповідно означені знання допомагають студенту оцінити власні вчинки та вчинки інших людей. Гуманістична освіченість передбачає оволодіння особистістю елементами теорії гуманізму, гуманності, знання основних принципів і норм гуманістичної поведінки. Означені знання гуманізму, гуманістичних цінностей і поведінки є ядром гуманістичної культури, в якій проявляється самоцінність людського життя, любові, щастя, свободи, совісті, честь, обов'язок, відповідальність, порядність та гідність особистості» [189, С. 147-151]. У цьому разі ми спираємось на такий перелік складників гуманізму на основі визначення, поданого у філософському енциклопедичному словнику [122], в якому цінність людини як особистості акумулюється в її праві на свободу, щастя, розвиток, прояві своїх здібностей, а благо людини є критерієм оцінки соціальних інститутів і водночас визнанням принципу рівності, справедливості людяності як норми відносин між людьми.

Зважаючи на реальну виховну практику у ЗВО, можна стверджувати, що засвоєні студентами знання про сутнісні характеристики гуманізму, актуалізують у вихованців певні емоційні почуття та спонукають до вияву ними таких почуттів, як: докір совісті, відчуття провини, сорому, самоповаги. Ми виходимо з того, що усвідомлення гуманістичних знань є гуманні почуття, в яких виявляється ставлення людини до самої себе, інших, світу. У цьому разі почуття посилюють пізнавальні зусилля особистості, її підготовку до

діяльності, активність в її виконанні. Водночас гуманні почуття сприяють зміцненню уже закладених (чи зароджених, але ще не зрілих) моральних переконань, моральної позиції та здатність особистості до їх реалізації. При цьому, поряд з об'єктивно вмотивованими гуманними почуттями посилюються гуманні почуття, які є суб'єктивними переживанням особистості, – співчуття, любов, співпереживання, що в сукупності дає змогу їй виражати норми гуманістичної моралі й потребу в гуманному ставленні до людей [157].

Встановлено, що емоції, почуття, поведінки є рушієм і мотивами формування гуманістичної культури студентської молоді. Так, знаннєвий аспект гуманістичної культури передбачає наявність знань про сутність гуманістичної, художньо-творчої діяльності особистості. Знання є підґрунтям гуманістичних умінь та якостей студентів.

Слід зауважити, що гуманістична освіченість як складова гуманістичної культури сприяє формуванню гуманістичного світогляду юнаків і дівчат, усвідомленню ними свого місця в житті, соціуму й у країні.

Також у формуванні знаннєвого блоку гуманістичної культури майбутнього педагога є знання про сутність і особливості гуманістичного виховання підростаючої особистості, уміння визначати цілі й шляхи виховання, що сприяє розвитку гуманістичної свідомості, гуманістичних цінностей студентів.

Відтак засвоєння гуманістичних знань та особливості розвитку гуманістичних почуттів сприяють формуванню гуманістичної свідомості, потреби у вияві гуманістичних вчинків. Своєю чергою, здобуті знання шліфуються у діяльності, зокрема й художньо-творчій.

Варто звернути увагу на те, що гуманістичні переконання як елемент гуманістичної культури особистості є своєрідним «сплавом морально розвинених почуттів і знань, переконань і волі, моральних відносин і вчинків, а від глибини цих психічних проявів формується в

людини стійка віра в необхідність і можливість гуманізації всього суспільства» [123]. Бачиться особливо суттєвим у цьому контексті формування гуманістичного ідеалу молоді як складника гуманістичної культури.

Показниками сформованості гуманістичної культури студентів за когнітивним критерієм нами визначаються:

«1) знання про гуманізм, гуманістичні цінності, гуманістичну культуру, механізми її прояву та усвідомлення їх значущості для особистісного й професійного розвитку;

2) знання про загальнолюдську й національну культуру, художньо-творчу діяльність;

3) володіння знаннями про моральні якості, гуманістичну поведінку особистості;

4) рефлексія» [189, С. 147-151].

Критерієм виступає повнота, глибина осмислення, міцність знань студентів про гуманістичну культуру та усвідомлення необхідності оволодіння ними.

Емоційно-ціннісний компонент гуманістичної культури студентів виявляється «в мірі гуманістичного ставлення до себе, ровесників, оточуючої дійсності та є орієнтиром в їх особистісному і професійному зростанні. Він передбачає також гуманістичну установку на взаємодію, розвинуту емпатію, емоційну саморегуляцію» [189, С. 147-151].

Відтак гуманістична культура презентує багатотворну зорієнтованість на іншу людину й відповідну безкорисливу турботу про неї, отримання задоволення від такої турботи та постійне самовдосконалення своєї особистості [124].

Означений компонент ефективно розвивається в процесі утвердження гуманістичної позиції студента, а гуманістична позиція є результатом засвоєння та усвідомлення знань про гуманізм, гуманістичну культуру. Так вчений А. Чхаїдзе, гуманістичну позицію

розглядає як «своєрідне комплексне відображення власного світогляду, моральної орієнтації, поєднання в діях особистості власних інтересів та інтересів інших людей» [125]. На нашу думку, гуманістична позиція диктує певні вчинки та ставлення до людей. Завдяки гуманістичній позиції відбувається привласнення набутих знань, розширення світогляду, що відповідним чином екстрополується в гуманних вчинках юнаків і дівчат.

Гуманістичну культуру ми розглядаємо як «особистісне утворення студента, що відбивається у його переконаннях, потребах, почуттях, мотивах, взаєминах. Так, емоційно-ціннісний компонент виражається в усвідомленні студентом своїх потреб, мотивів поведінки, ціннісних орієнтацій. Означений компонент є комплексом мотивів, що спонукають молодих людей до взаємодії, виявлення гуманістичної культури» [189, С. 147-151]. Емоційно-ціннісний компонент репрезентується у мотивах, що орієнтують юнаків і дівчат до виявлення гуманних вчинків, гуманістичної культури у взаєминах.

Критерієм визначення емоційно-ціннісного компонента гуманістичної культури є «спрямованість, стійкість, дієвість мотивів. Він характеризує розвиток ціннісно-орієнтаційної свідомості й визначення на цій основі кола особистісно-значущих гуманістичних мотивів, цінностей. Показником визначаємо:

- 1) гуманістичне ставлення до себе, ровесників, оточуючої дійсності;
- 2) гуманістичну установку на взаємодію, спілкування;
- 3) розвинуті гуманістичні почуття;
- 4) розвинута емпатія» [189, С. 147-151].

Діяльнісний компонент гуманістичної культури студентів розкриває виявлення ними складових когнітивного та емоційно-ціннісного компонентів у їхніх вчинках, діях. У цьому разі варто зазначити про гуманну позицію, що формується у посякденній та

спеціально організованій діяльності. Зазначимо на гуманній позиції як комплексному показнику, який «інтегрує в собі освіченість (знання про гуманність, гуманні вчинки) і є водночас своєрідним емоційно-вольовим сигналом до здійснення гуманістичної поведінки, яка своєю чергою є заключним акордом у вияві гуманістичної культури студентом» [189, С. 147-151].

Своєю чергою діяльнісний аспект гуманної поведінки акумулюється у прояві гуманістичних якостей, які є характерними ознаками сформованості гуманістичної свідомості та діяння особистості. Серед них виокремлюємо взаєморозуміння, доброзичливість, співпереживання, емпатію, взаємодопомогу, уміння прийти на допомогу людям. У педагогічній площині представлені кількісні та якісні гуманістичні якості: «допомога, повага, чуйність, обережність, непримиренність до антигуманізму (К. Гавриловець); доброзичливість, емпатія, терпимість, відповідальність, комунікабельність та комунікативна толерантність (А. Міняйлова); любов, безкорислива діяльність, терпимість, повага, чутливість (Л. Бобко). Зазначені гуманістичні якості особистості – це єдність знань, мотивів, способів поведінки з врахуванням комплексу гуманістичних проявів: увага, запобігання неприємностей, турбота, непримиренність до антигуманних вчинків» [62]. Зокрема, вчені розмежовують як «фахові (знання й уміння своєї спеціалізації, професійну компетентність), так і особистісні (доброта, любов, гуманність, справедливість, принциповість, честь, совість, порядність) якості» [62].

У цьому дослідженні ми ставимо за мету аналіз змісту, особливостей формування і прояву особистісних якостей студентів педагогічного університету, котрі готуються до педагогічної діяльності, виховання гуманістичної особистості в різних соціально-виховних інституціях: школі, інтернатному закладі, будинку сімейного типу, коледжі і вищому навчальному закладі. Тому варто наголосити, що саме

усвідомлення студентом необхідності виявляти гуманістичні якості у практичній діяльності дає нам змогу говорити про формування гуманістичної культури в період навчання в університеті в умовах творчої позанавчальної діяльності.

В результаті наукового аналізу ми спроектували етапи формування гуманістичної культури, окреслили її складники та їх взаємопідпорядкованість, а також визначили роль і функції кожного з них у процесі художньо-творчої, позааудиторної діяльності, спрямованої на гуманізацію освітнього процесу у ЗВО.

Як зазначали попередньо, гуманістична культура студентів як інтегральне утворення репрезентується в вияві ними гуманних якостей. Відтак доцільним є об'єднання особистісних гуманістичних якостей в окремі блоки. «Гуманістичні якості особистості можуть переплітатися, створюючи складну структуру, домінувати або виступати своєрідним підсилювачем для формування іншої гуманістичної якості. Скажімо, знаннясвй аспект (освіченість) не можна повноцінно «спрощувати» на користь процесу гуманізації особистості, оскільки він потребує реального відображення в «гуманній позиції», «гуманних діях» [192].

На наше переконання, гуманна поведінка студента передбачає позитивне ставлення до оточуючих, виявлення активної життєвої позиції щодо прояву зла, антигуманізму в повсякденній життєдіяльності.

Діяльнісний компонент гуманістичної культури, що виявляється у поведінці – є, по суті, «узагальненим показником сформованості гуманістичної культури, оскільки саме в поведінці особистості відбувається практична реалізація набутих знань, умінь і навичок, сформованої гуманної позиції, інтегруються особистісні гуманні якості. Гуманна поведінка змушує студента як суб'єкта виховного процесу аналізувати й оцінювати власний знаннясвй ресурс, мотиви вибору конкретної поведінки, спрямованість різноаспектних дій і вчинків, принциповість власної позиції в тих чи інших життєвих обставинах. Це

спонукає студентів до підсилення тих особистісних гуманних якостей, які у процесі формування гуманістичної культури могли бути своєрідним фоном для розвитку домінуючих якостей. Так, якщо первинна потреба студентів щодо участі в художньо-творчій діяльності давала їм змогу долучитися до певного виду позааудиторної діяльності, то з часом, розширивши власне інформаційне поле про гуманістичну культуру, вони уточнюють власні гуманні позиції, відбирають засоби гуманного впливу на інших людей. Адже, чим більше уточнюється характер потреб, тим більше поглиблюються, трансформуються ідеали, переконання, що свою чергою визначають характер гуманної поведінки» [192].

Водночас не можна обійти думку інших дослідників цієї проблеми (І. Бех, В. Білоусова, Г. Бондаренко, А. Міняйлова та ін.), що формування у студентів гуманних якостей в основному спирається на засвоєння ними змісту гуманістичних понять і принципів гуманізму. А отже, прояв особистістю гуманної поведінки в практичних ситуаціях є тим активнішим, чим більше розвинені в неї гуманні якості. А це доводить, що «без урахування внутрішньої позиції і внутрішніх спонукальних сил неможливо ні оцінювати якості, які формуються, ні створювати систему їх розвитку» [123].

Виходячи з результатів міркування і положення різних дослідників стосовно «необхідності перетворення загальнолюдської культури на індивідуальну гуманістичну культуру особистості, ми стверджуємо, що об'єктивний характер вимог до загальнолюдської культури сприймається кожним вихованцем суб'єктивно, що веде іноді до усвідомлення гуманістичної культури або досить динамічно, або ж досить уповільнено» [192]. Це пояснюється наявністю певної нерівномірності сформованості індивідуального рівня гуманістичної культури, тому можна говорити про особливості, неповторність у виборі

змісту форм, методів, прийомів художньо-творчої діяльності та характер прояву гуманістичної культури особистості.

Показниками сформованості гуманістичної культури студентів за діяльнісним критерієм виокремимо такі:

- 1) свідомо регульована художньо-творча діяльність, гуманна поведінка на основі морально-значущих норм;
- 2) володіння гуманістичними вміннями й навичками, здатністю втілювати їх у практичну діяльність;
- 3) володіння гуманними якостями (доброзичливість, відповідальність, емпатія, справедливість).

Показники всіх критеріїв реалізуються за допомогою індикаторів, визначених відповідно до наступних характеристик: ступінь прояву, вираженість, сила, глибина, дієвість, самостійність у реалізації гуманістичних знань, умінь, вияві гуманної поведінки.

Для визначення рівня сформованості гуманістичної культури студентів пропонуємо використовувати традиційну шкалу, за якою рівні її сформованості мають оцінюватися як високий, достатній, низький та покласти трьохступеневий аналіз компонентів (емоційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний).

Високий рівень сформованості гуманістичної культури визначається тоді, коли студенти мають глибокі знання про гуманізм, гуманістичну культуру особистості, механізми її прояву та усвідомлення її значущості для особистісного і професійного розвитку, проявляючи при цьому активність у розширенні й поповненні знань. Студентам властива гуманістична установка на спілкування, взаємодію, розвинуті гуманістичні почуття. Вони беруть активну участь у художньо-творчій діяльності, виявляють художньо-творчі вміння й навички. У них розвинуті гуманістичні якості (доброзичливість, відповідальність, емпатія, справедливість).

Достатній рівень сформованості гуманістичної культури характеризується достатньо глибокими уявленнями студентів про гуманізм, гуманістичну культуру особистості, механізми її прояву та усвідомлення її значущості для особистісного й професійного розвитку. Студентам із названим рівнем сформованості властива гуманістична установка на взаємодію, спілкування, художньо-творчу діяльність, хоча іноді їх поведінка мотивується бажанням завоювати гарне ставлення оточуючих чи за умови стимулювання з боку викладача. Вони виявляють гуманістичні почуття у своїй поведінці. Характерною особливістю студентів із зазначеним рівнем сформованості є їх ситуативність у бажанні долучатись до художньо-творчої діяльності. Таке бажання реалізується, в основному, під патронатом викладача.

Низький рівень сформованості є рівнем фрагментарних знань щодо гуманізму, гуманістичної культури особистості. Гуманістична культура немає адекватного особистісного сенсу, не мотивується внутрішньо потребою, а студент проявляє її, оскільки так діють одногрупники та вимагають викладачі. Гуманістична поведінка, участь у художньо-творчій є ситуативною, залежить від інтересів, потреб, вимог та від впливу значущих для студента людей.

2.2. Діагностика рівнів сформованості гуманістичної культури студентів

На констатувальному етапі експерименту визначено склад контрольних та експериментальних груп. До складу експериментальної групи увійшли 158 студентів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Рівненського державного гуманітарного університету.

До складу контрольної групи увійшли 154 студенти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Рівненського державного гуманітарного університету. Всього у формуальному експерименті було задіяно 312 студентів та 16 викладачів.

Узагальнені дані про критерії, показники та діагностичні методики оцінки рівнів сформованості гуманістичної культури студентів подано у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

**Критерії, показники та діагностичні методики оцінки рівнів
сформованості гуманістичної культури студентів**

Критерій	Показники	Діагностичні методики
Когнітивний	1) знання про гуманізм, гуманістичні цінності, гуманістичну культуру, механізми її прояву та усвідомлення їх значущості для особистісного й професійного розвитку; 2) знання про загальнолюдську й національну культуру, художньо-творчу діяльність; 3) володіння знаннями про моральні якості, гуманістичну поведінку особистості; 4) рефлексія.	Авторське анкетування Адаптована методика рефлексивності (А. Карпова, В. Пономарьова)
Емоційно-ціннісний	1) гуманістичне ставлення до себе, ровесників, оточуючої дійсності; 2) гуманістичну установку на взаємодію, спілкування; 3) розвинуті гуманістичні почуття; 4) розвинута емпатія.	Авторське анкетування Адаптований тест М. Рокича «Ціннісні орієнтації» «Орієнтаційна анкета» Б. Басса Тест на визначення рівня самооцінки Опитувальник «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості»

Діяльнісний	1) свідомо регульована художньо-творча діяльність, гуманна поведінка на основі морально-значущих норм; 2) володіння гуманістичними вміннями й навичками, здатністю втілювати їх у практичну діяльність; 3) володіння гуманними якостями (доброзичливість, відповідальність, емпатія, справедливість).	Авторське анкетування Метод узагальнення незалежних характеристик Методика виявлення рівня розвитку творчих здібностей (Х. Зіверт) Методика «Рівень ефективності організації процесу художньо-творчої діяльності» (В. Безпалько)
-------------	---	---

Для з'ясування рівня сформованості когнітивного критерію гуманістичної культури студентам пропонувалося розкрити зміст поняття «гуманістична культура», «художньо-творча діяльність», вичленити основні поведінкові характеристики цих понять, дати оцінку власного рівня знань. Дослідження визначення студентами основних поведінкових характеристик гуманістичної культури особистості наведено на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Визначення студентами основних поведінкових характеристик гуманістичної культури особистості (у %)

Так, гуманістичну культуру студенти окреслюють як знання про сутність добра і зла, праведливості – 16,2 % опитаних ЕГ, 14,8 % КГ;

знання про моральні норми поведінки людини – 11,5 % опитаних ЕГ, 9,8 % КГ; позитивне ставлення до інших – 18,5 % опитаних ЕГ, 21,3 % КГ; доброзичливість, терплячість, відповідальність, повага до інших – 20,8 % опитаних ЕГ, 23,8 % КГ; прояв у вчинках моральних якостей – 10,0 % опитаних ЕГ, 9,8 % КГ; гуманістична установка на спілкування, взаємодію – 9,2% опитаних ЕГ, 8,2 % КГ. Насторожує той факт, що жодним із студентів не були названі такі складові гуманістичної культури, як емпатійність, морально-духовні якості.

Щодо значення художньо-творчої діяльності для власного розвитку, то студенти досить високо оцінюють її роль у системі професійної підготовки у ЗВО та особистісному розвитку. 85,9% студентів ЕГ та 86,2 % КГ вважають, що художньо-творча діяльність є обов'язковою умовою особистісного та професійного вдосконалення і що цей процес у ЗВО має бути спеціально організованим.

Основна маса студентів 86,9% ЕГ, 82,2 % КГ позитивно оцінюють роль факультету в організації процесу художньо-творчої діяльності. Звертають увагу студенти на те, що об'єднання у творчих колективах студентів різних курсів та факультетів, а також спільні творчі переживання та публічна презентація на сцені: «об'єднує», «допомагає спілкуватися», «відчути, що тебе підтримують, розуміють», «реалізувати себе як творчу особистість». Художньо-творча діяльність важлива для розвитку особистості; «допомагає зрозуміти, що ти потрібен, що ти творча людина»; «допомагає у виході із критичних ситуацій»; «дуже допомагає у спілкуванні»; «ніколи не уявляла, що заняття художньо-творчою діяльністю настільки важливі, доки стала займатися»; «так, потрібна, тому що вона сприяє самовираженню». Студенти диференційовано підходять до занять залежно від індивідуальних схильностей та здібностей, а також від ступеня їхньої підготовленості до конкретних видів художньо-творчої діяльності. Одних влаштовують заняття у творчих колективах, інші охоче займаються організацією

власного творчого колективу. Виходячи їх змісту відповідей студентів на запитання: «Які вимоги до даної форми художньо-творчої діяльності спеціалізації ви пред'являєте?» - ми розділили на такі групи: 1) вимоги до змісту, форм, методів; 2) характер проходження процесу художньо-творчої діяльності. Студенти зазначають, що зміст повинен нести нову інформацію з проблеми художньо-творчої діяльності, знайомити зі станом і ступенем розробленості проблеми.

Необхідно, щоб зміст занять носив розвиваючий характер і давало поштовх для самостійної роботи з самоорганізації художньо-творчої діяльності. Акцнтують увагу студенти на особистості викладачів. Їм імпонують взаємини викладачів зі студентами, які мають відкритий, доброзичливий, поважний характер, уміння побачити творчу особистість у студенті, підтримати будь-яку ініціативу тощо.

Підкреслимо, що показники рівнів сформованості для кожного критерію гуманістичної культури ми визначали як середній показник шляхом поділу суми коефіцієнтів на їх кількість за кожним рівнем. Таким чином, у результаті діагностичного вивчення встановлено, що високий рівень сформованості за когнітивним критерієм спостерігається у 20,8 % студентів ЕГ і 22,2 % КГ, достатній рівень – 56,1 % ЕГ і 56,9 % КГ студентів, низький – 23,1 % ЕГ, 20,9 % КГ студентів.

Варто підкреслити, що емоційно-ціннісний компонент виявляється у ставленні юнаків і дівчат до гуманістичної культури як особистісної цінності та характеризує змістовий бік їх спрямованості. У проведеному нами дослідженні внаслідок спостереження за поведінкою і взаєминами студентів, аналізу їхніх висловлювань та ранжування відповідей за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича було конкретизовано типи їх ціннісних орієнтацій Додаток В (рис. 2.2).

Зазначимо, що система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості й складає основу її ставлення до оточуючого світу, до інших людей, самого себе, основу світогляду і ядро

мотивації життєвої активності. Перше місце у списку значущих термінальних цінностей для 25,3 % респондентів займає здоров'я (фізичне і психічне). Друге місце (18,1 % студентів) займає розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення).

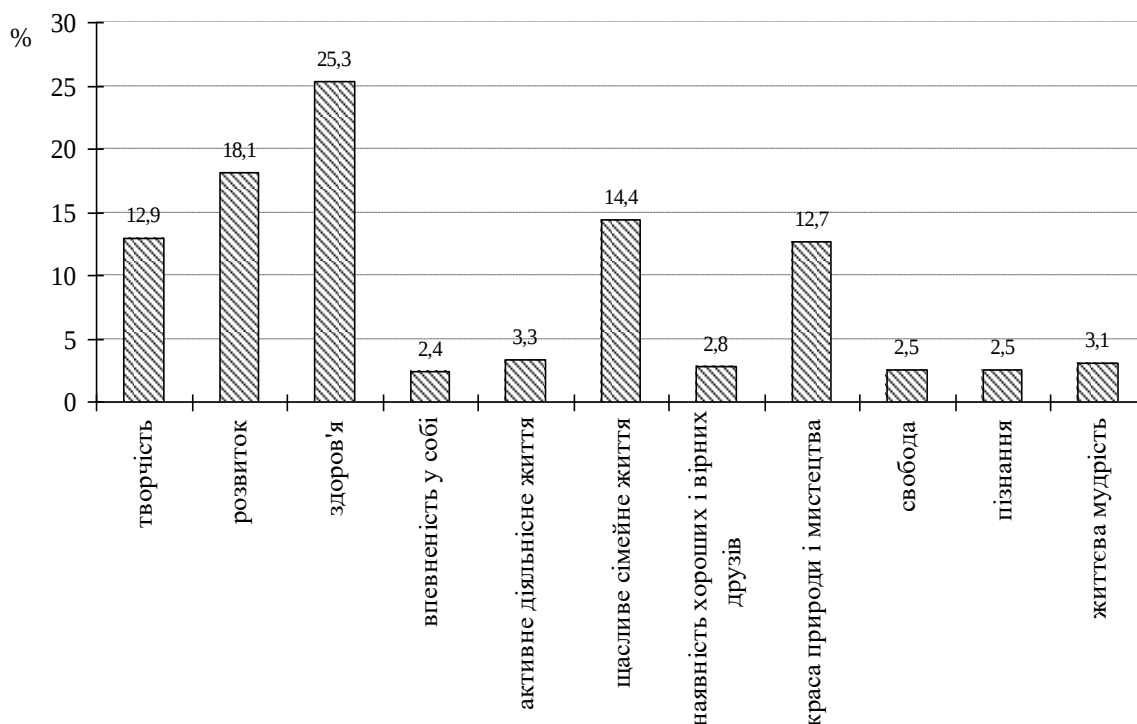

Рис. 2.2 Ціннісні орієнтації студентів (термінальні цінності)

На третьому місці перебуває цінність – щасливе сімейне життя, ця цінність стала значущою для 14,4 % опитаних. Четверте місце творчість (можливість творчої діяльності) обрали 12,9 % респондентів. Такий вибір можна пояснити майбутньою професійною діяльністю студентів, оскільки вона передбачає елементи художньо-творчої діяльності.

На п'ятому місці стоїть цінність «краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)» – 12,7 % опитаних, що також можна пояснити зв'язком із майбутньою професійною діяльністю. Шосте рангове місце за бажанням у студентів розділили такі цінності, як: «активне діяльнє життя» (повнота та емоційна насиченість життя); «життєва мудрість» (зрілість суджень та здоровий глузд, що

досягається життєвим досвідом); «наявність хороших і вірних друзів»; «пізнання» (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток); «свобода» (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках); «впевненість у собі» (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів). Ці цінності стали значущими для 16,6% опитаних.

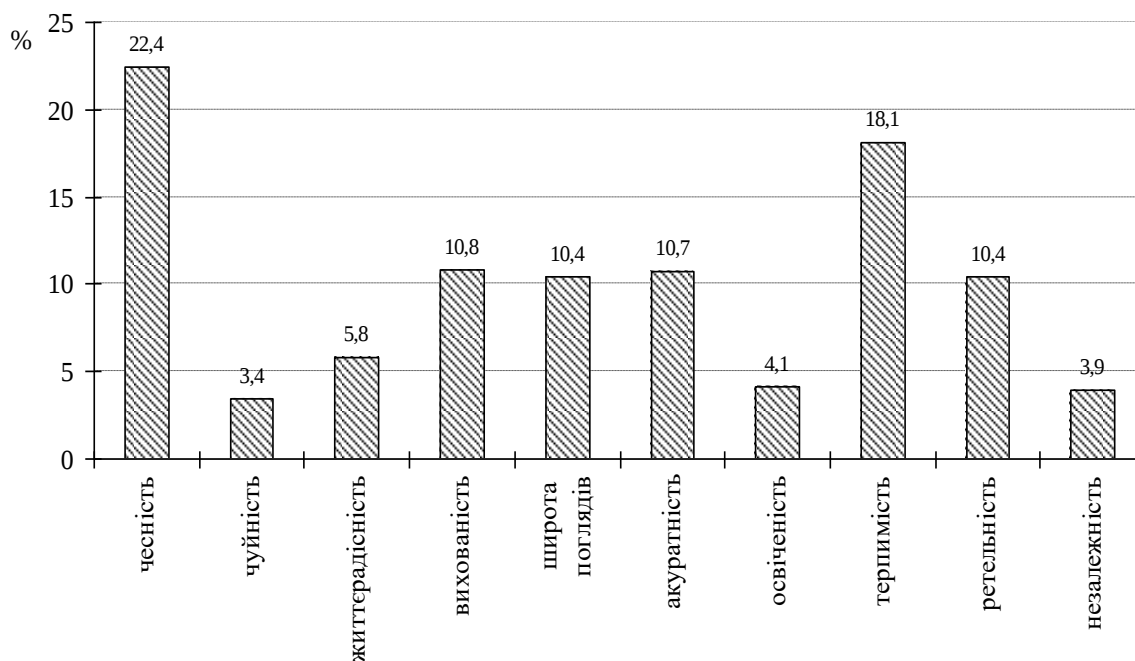

Рис. 2.3 Ціннісні орієнтації студентів (інструментальні цінності)

З ієрархії інструментальних цінностей (рис. 2.3) студенти надали перевагу «чесність» (правдивість, щирість) стала значущою для 22,4 % респондентів. Цінність «терпимість» (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки) має друге місце і виявилася значущою для 18,1 % досліджуваних. Ці цінності є складовими гуманістичної культури особистості. На третьому місці перебуває така цінність, як: «вихованість» (гарні манери) – 10,8%. На четвертому місці – «акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах» – 10,7%. «Ретельність» (дисциплінованість); «широта поглядів» (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші думки,

звичаї) займає п'яту рангову позицію (10,4 % опитаних). На шостому місці перебуває така цінність, як: «життєрадісність» (почуття гумору), вона стала значущою для 5,8% респондентів. Найменш значимими для студентів є «незалежність» (здатність діяти самостійно, рішуче); «освіченість» (широта знань, висока загальна культура); «чуйність» (дбайливість). Результати дослідження показали, що прагнення до саморозвитку, постійного духовного вдосконалення, творчості, є одними із головних цілей для студентів педагогічного університету.

За допомогою методики «Орієнтаційна анкета» Б. Басса, адаптованої І. Пейсаховим (Додаток Д), ми вивчали особливості спрямованості студентів. Аналіз проведеного опитування свідчить про те, що в 41,1% опитаних ЕГ та 38,9% КГ виявлено спрямованість на себе. У сучасних студентів спостерігається тенденція до зростання спрямованості на себе, тяжіння до егоцентризму, орієнтація на задоволення власних потреб, незважаючи на інших, ненадійність, непостійність в особистісних взаєминах заради досягнення поставленої мети (дружба заради особистої вигоди), але при цьому вони вирізняються інтровертованістю, тривожністю, роздратованістю (емоціям не вистачає тепла) (рис. 2.4).

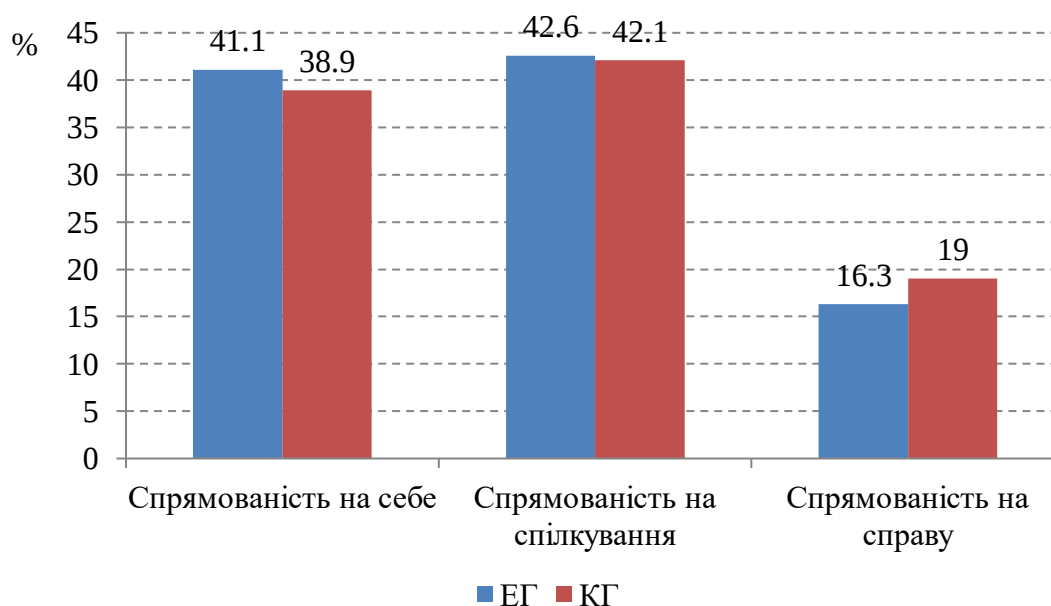

Рис. 2.4. Спрямованість особистості студентів (у %)

Для 42,6% студентів ЕГ та 42,1% КГ характерна спрямованість на спілкування, взаємодію, що виявляється в прагненні підтримувати позитивні взаємини з одногрупниками, однокурсниками, іншими людьми, виявляти вірність в особистісних взаєминах, товариськості, орієнтації на спільну діяльність. Їм також властива орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в емоційних контактах з людьми.

16,3% юнаків і дівчат ЕГ та 19,0% КГ виявляють спрямованість на справу. Їм властива орієнтація на співпрацю, зацікавленість у вирішенні ділових проблем, виконанні якнайкраще завдання, здатність в інтересах справи відстоювати власну думку, корисну для досягнення спільної мети. Цій категорії опитуваних властива вірність в особистісних взаєминах, вони надійні, постійні, незмінні, відповідальні, на них можна розраховувати в будь-яких обставинах.

З метою дослідження стану сформованості моральної відповідальності студентів використовувався опитувальник «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості» та методика «Багатомірно-функціональна діагностика відповідальності» [126]. Опитувальник «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості» ґрунтується на тому, що певна ознака моральної частини особистості стає помітною у процесі виникнення будь-якої події й зобов'язує її активувати і здійснити показ власних моральних якостей у поведінці, діяльності. Окрім цього необхідно мати на увазі, що прояв моральних якостей може набувати значного масштабу. Разом з тим, у процесі оцінки моральної коректності діянь особистості варто зважати на характеристики, які їх обумовлюють.).

Відповідно до опитувальника «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості», високий рівень сформованості морально-етичної відповідальності знаходиться у взаємодії із саморозуміння, соціальною відповідальністю, а також низьким ступенем соціальної бажаності.

Опитувальник «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості» включає шість рівнів:

«1. Рефлексія на морально-етичні події (моральна рефлексія або рефлексія, яка проявляється у процесі виникнення подій, що стосуються морально-етичних конфліктів).

2. Інтуїція в морально-етичній сфері.

3. Екзистенційний аспект відповідальності.

4. Альтруїстичні емоції.

5. Морально-етичні цінності.

6. Шкала неправди (соціальної бажаності)» [126].

Отримані у процесі опитування результати дали змогу встановити, що до низького рівня сформованості моральної відповідальності (бали від 0 до 5) належало 18,9 % студентів, до достатнього рівня (5 – 15 балів) – 44,2 % студентів, до середнього і високого рівня (15 – 25 балів) – 29,9 % та 7,1 % студентів відповідно.

Презентована методика базувалася на ідеї, що відповідальність визначається в контексті цілісності змістовної (набутої у процесі) та операційної характеристик, а також має складний інтегративний характер. Змістова складова містить такі складові, «як: мотиваційний (соціоцентричність – егоцентричність), когнітивний (осмисленість – поінформованість); результативний (предметність – суб'єктність)» [126]. Операційна складова містить наступні складові частини: «динамічний (базується на дихотомії параметрів: ергичність – аергичність), емоційний (стеничність – астеничність), регуляторний (інтернальність – екстернальність)» [126]. Варто також зазначити, що окреслені складові, а також їх характеристики базуються на моральності особистості, що надавало можливість впровадити запропоновану методику не тільки для аналізу відповідальності студента, а й аналізу гуманістичної культури.

Отже, узагальнення отриманих даних надало можливість з'ясувати, що високий рівень прояву ергичності, зокрема самотійність

найбільш помітна за відсутності контролю, у процесі видмінного здійснення громіздких та важких задач без стимулювання й мотивації) притаманний для 18,9 % респондентів ЕГ, 20,3 % КГ, ситуативний рівень – для 44,6 % респондентів ЕГ, 45,3 % КГ, її відсутність – для 36,5 % респондентів ЕГ, 34,4 % КГ; високі бали за параметром аергічності (нерішучість і необов'язковість, перенесення виконання відповідальних завдань на останній момент, вагомий вплив зовнішніх перешкод) набрало 41,1 % респондентів ЕГ, 41,4 % КГ, середні бали – 44,3 % студентів ЕГ, 42,9 % КГ, низькі бали – 14,6 % респондентів ЕГ, 15,7 % КГ.

Отримані результати засвідчили, що високий рівень стенічності, а саме прояв позитивних емоцій у процесі здійснення відповідальної діяльності, намагання отримати позитивний результатів характерний для 9,9 % респондентів ЕГ, 9,7 % КГ, середній рівень – у 27,2 % опитаних ЕГ, 29,1 % КГ, достатній (ситуативний) рівень – у 47,4 % респондентів ЕГ, 44,4 % КГ, низький (безвідповідальність) – у 15,5 % респондентів ЕГ, 16,8 % КГ. Високий рівень астенічності, зокрема, прояв негативних емоцій під час здійснення важливої діяльності чи прояву перешкод, які потрібно перебороти з метою ефективного виконання та отримання позитивного результату притаманний для 9,1 % респондентів ЕГ, 10,4 % КГ, середні бали для – 26,4 % ЕГ, 27,2 % КГ, достатні бали – для 44,7 % респондентів ЕГ, 42,2 % КГ, низькі бали – для 19,8 % респондентів ЕГ, 20,2 % КГ.

За параметром соціоцентричності, зокрема, прояв соціально вагомої мотивація, яка прослідковується під час здійснення важливої діяльності на основі прояву бажання знаходитися в середовищі колективу, суспільства, вона має взаємозв'язок з переважанням над особистими мотивами та інтересами суспільних, а також проявом почуття обов'язку високий рівень характерний для 19,2 % респондентів ЕГ, 21,2 % КГ, середнім рівнем – 43,2 % респондентів ЕГ, 44,2 % КГ,

низьким рівнем – 37,6 % респондентів ЕГ, 34,6 % КГ. Своєю чергою за параметром егоцентричності, а саме, переважанням особистісно вагомої мотивації, яка прослідковується у процесі виявлення бажання привласнити всю увагу собі під час виконання важливої й відповідальної діяльності або отримання винагороди чи, навпаки, відвернути від себе увагу при покаранні високий рівень прослідковується у 35,8 % респондентів ЕГ, 32,6 % КГ, середній рівень – у 45,1 % респондентів ЕГ, 44,2 % КГ, низький рівень – 19,1 % респондентів ЕГ, 23,2 % КГ.

Високий рівень за параметром інтернальності, а саме незалежність від ситуацій, які виникають, оточуючих у процесі здійснення діяльності, брак намагання знайти певні причини, які можуть вказати на неправильність у діях властиві 19,8 % респондентів ЕГ, 19,1 % КГ, середні бали – 44,7 % респондентів ЕГ, 42,4 % КГ, низькі бали – 35,5 % респондентів ЕГ, 38,5 % КГ. Своєю чергою високі бали за параметром екстернальності, зокрема, виконання важливої діяльності обумовлено дією зовнішніх чинників та оточуючих людей, негативним впливом несприятливих обставин та природних факторів проявляється у 36,1 % респондентів ЕГ, 36,9 % КГ, середній рівень – у 44,9 % респондентів ЕГ, 46,1 % КГ, низький рівень – у 19,0 % респондентів ЕГ, 17,0 % КГ.

Високий рівень за параметром предметність (результативність, старанність, самовідданість відповідальність у процесі здійснення колективної роботи, перевага соціального над особистісним) зафіксовано у 36,2 % респондентів ЕГ, 36,9 % КГ, середнього рівня – у 44,9 % респондентів ЕГ, 43,1 % КГ, достатнього рівня – низького рівня – у 18,9 % респондентів ЕГ, 20,0 % КГ; за параметром суб'єктність (здійснення відповідальних справ, що пов'язано з формуванням якостей особистості, її саморозвитком й благополуччям) високий рівень притаманний для 17,8 % респондентів ЕГ, 18,2 % КГ, середня – для 44,9 % респондентів ЕГ, 43,8 % КГ, низька – для 37,3 % респондентів ЕГ, 38,0 % КГ.

За параметром «усвідомлення» (осягнення змісту відповідальності, її характерних особливостей, осягнення відповідальності в аспекті свободи, сумління) найвищий рівень характерний для 18,7 % респондентів ЕГ, 19,3 % КГ, середні бали – 45,8 % респондентів ЕГ, 44,9 КГ, низькі бали – 35,5 % респондентів ЕГ, 35,8 % КГ; за параметром «поінформованість» (низький рівень осягнення сутності відповідальності, уміння замінити відповідальності управлінськими особливостями, акцент на відповідальності в аспекті здійснення покарання) високі бали отримало 34,9 % респондентів ЕГ, 36,1 % КГ, середні бали – 45,7 % респондентів ЕГ, 44,8 % КГ, низькі бали – 19,4 % респондентів ЕГ, 19,1 % КГ.

Визначення індивідуальної міри вияву рефлексивності (методики А. Карпова, В. Пономарьової) на нами було виявлено, що 37,7% ЕГ і 38,3% КГ студентів мають високий рівень рефлексивності, 41,2% ЕГ і 40,8% КГ студентів слід віднести до середнього рівня рефлексивності, інші 21,1% ЕГ і 20,9% КГ мають низький рівень рефлексивності (рис. 2.5).

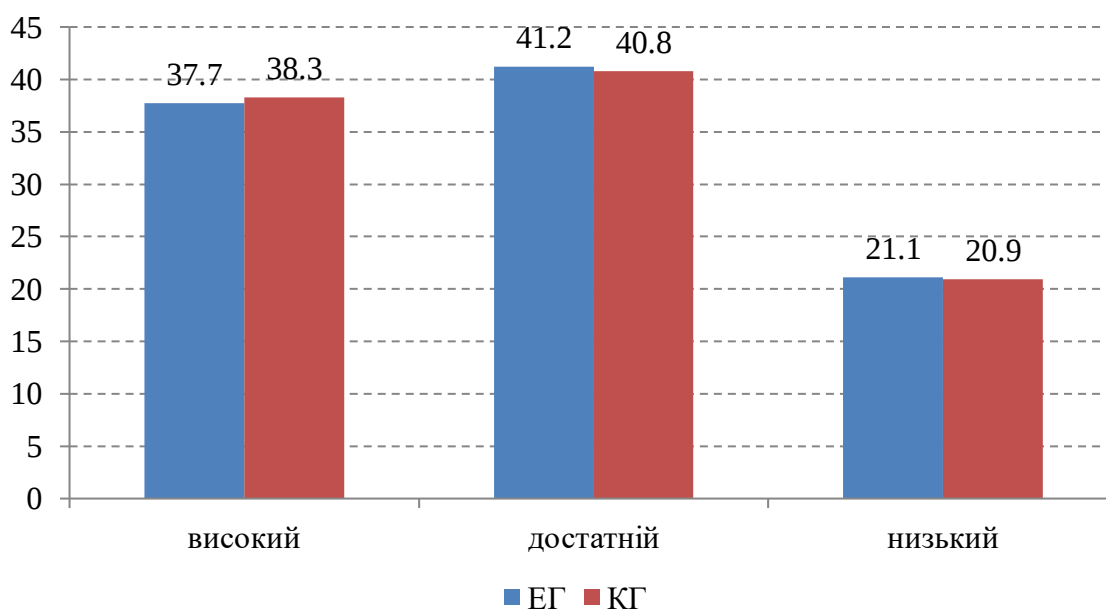

Рис. 2.5. Рівень рефлексивності студентів університету (у %)

Отримані результати [127] свідчать про схильність студентів до аналізу власної діяльності, а також вчинків інших людей, з'ясування причини і наслідків своїх дій як в минулому, так в сьогоденні й в майбутньому. Такі студенти можуть планувати свої дії й прогнозувати їх можливі наслідки, здатні приймати нестандартні рішення, що призводять до ефективного вирішення поставленого завдання.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що відповідає ступеню агресії та фактичним здатностям студентів, самооцінка позначається на прийомах налагодження соціальної комунікації, ставлення до оточуючої дійсності, природи, мистецтва та є умовою їх подальшого життєвого самовизначення, самореалізації [128]. Дослідження рівнів самооцінки студентів наведено на рис. 2.6.

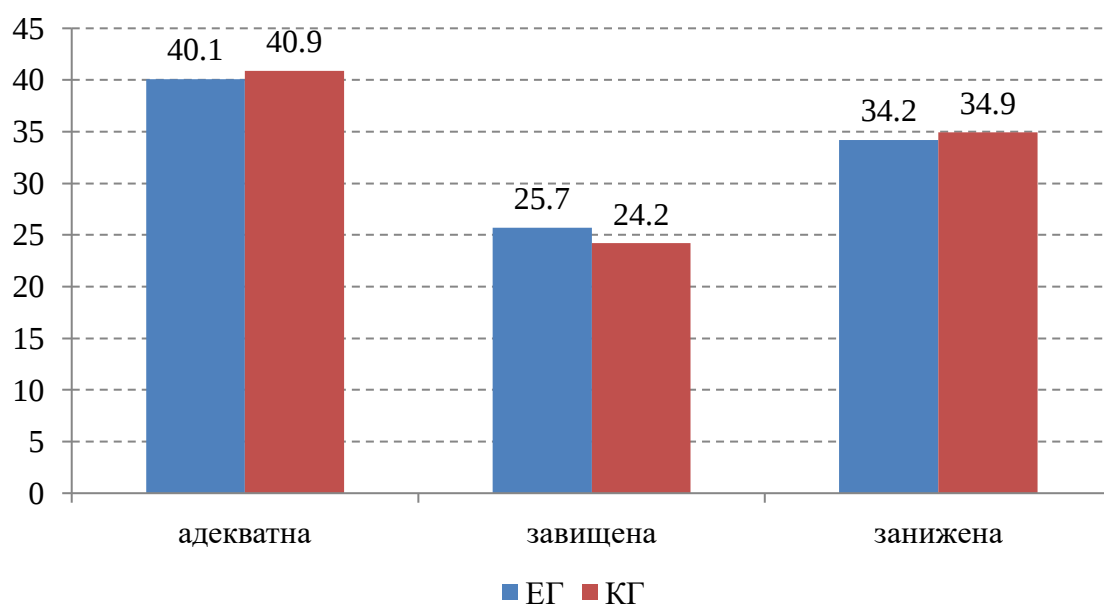

Рис. 2.6 Рівні самооцінки студентів, %

Як показав аналіз результатів (рис. 2.6) 40,1 % респондентів ЕГ, 40,9 % КГ мають адекватну самооцінку, що виявляється у володінні ними такими характеристиками, як: вимогливість до себе, товариськість, дружелюбність у взаєминах з оточуючими, повазі до інших людей,

емоційно-позитивне ставлення до мистецтва, природи. Вони ніколи не страждають від комплексу меншовартості.

Занижена самооцінка характерна для 34,2 % опитаних ЕГ і 34,9 % КГ. У цих студентів прослідковується занижений ступінь жорстких проявів поведінки, агресивності, потреба в усамітненні, вони проявляють невпевненість у власних можливостях, емоційна нестабільність, вразливість, що перешкоджає процесу формування гуманістичної культури. Натомість завищена самооцінка характерна для 25,7 % респондентів ЕГ, 24,2 % КГ. Дослідження мотивів поведінки особистості, які визначають їх діяльність, надають можливість здійснювати вплив на формування гуманістичної культури, відношення до оточуючих нами проведено на основі анкетування. Результати й узагальнення мотивації студентів представлені у табл. 2.2.

Як видно із табл. 2.2 виявлення студентами гуманістичної культури носить досить часто ситуативний характер 28,25 % ЕГ, 35,5 % КГ. Але серед мотивів гуманістичної культури студентами поруч із орієнтацією на спілкування і взаємодію із одногрупниками, викладачами, значимими людьми, дімнують, реально діють внутрішні, змістовно пов'язані з художньо-творчою діяльністю. Студенти зазначають, що розвинуті гуманістичні уміння допоможуть їм у майбутній професійній діяльності та сприятимуть успішній самореалізації. Такий вибір, на нашу думку, пов'язаний із характерною тенденцією студентського віку – орієнтацією на професійну й особистісну самореалізацію. Орієнтація на уникнення неприємних ситуацій, бажання завоювати позитивне ставлення, авторитет серед інших спостерігається у 48,1 % ЕГ та 46,1 % КГ. На орієнтації на вимоги з боку викладачів, значимих людей, залежності від ситуації у виявленні гуманістичної культури наголошують 23,4 % ЕГ та 18,4 % КГ.

Таблиця 2.2

**Відповідність мотивації студентів рівням сформованості
гуманістичної культури, %**

Групи мотивів	Групи			
	ЕГ		КГ	
	абс.	%	абс.	%
Високий				
1) орієнтація на гуманну взаємодію із одногрупниками, викладачами, значимими людьми; 2) ціннісне ставлення себе, інших людей; 3) домінують, реально діють внутрішні мотиви, змістовно пов'язані з художньо-творчою діяльністю.	45	28,5	44	35,5
Достатній				
1) уникнення неприємних ситуацій; 2) бажання завоювати позитивне ставлення, авторитет серед інших (ровесники, викладачі, значимі люди); 3) мотиви художньо-творчої діяльності представлені в загальній структурі мотивації, орієнтація на кінцевий результат художньо-творчої діяльності.	76	48,1	71	46,1
Низький				
1) орієнтація на вимоги викладачів, значимих людей, залежність від інших; 2) залежно від ситуації; 3) потреби та мотиви художньо-творчої діяльності мають зовнішню орієнтацію, чітко не усвідомлюються.	37	23,4	39	18,4

Одним із основних факторів формування гуманістичної культури, результативним способом досягнення й раціоналізації внутрішньої сутності взаємин, соціально-моральних норм виступає емпатія. Прояв емпатії у взаєминах, спілкуванні, свідчить про загальну установку не стільки на розуміння формального боку вияву гуманістичної культури, скільки входження в стан розуміння іншої людини. Рівень розвитку емпатії студентів університетів ми вивчали за допомогою опитувальника «Діагностика емпатії» (Додаток Д).

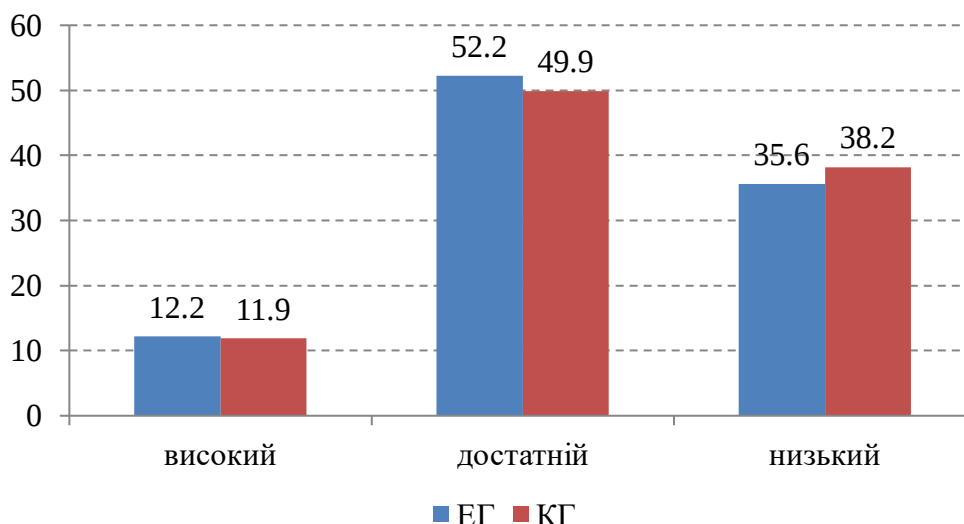

Рис. 2.7. Рівень розвитку емпатії студентів (у %)

За нашими даними (рис. 2.7), усього 12,2 % респондентів ЕГ та 11,9 % КГ володіють високим рівнем розвитку емпатії, що виражається в емоційній чутливості до оточення, доброзичливості, товариськості, умінні встановлювати контакти й знаходити спільну мову з іншими, умінні підбадьорити та заспокоїти тих, хто оточує, безкорисливості. Студенти намагаються не допускати конфліктів. Юнаки й дівчата в оцінці вчинків більше довіряють своїм почуттям, інтуїції, ніж аналітичним висновкам.

Середній рівень розвитку емпатії діагностується в 52,2 % опитаних ЕГ та 49,9 % КГ. Ці студенти завжди тримають свої емоції під контролем, у них немає розкнутості почуттів, що заважає повноцінному сприйняттю оточення і є перешкодою в установленні повноцінних гуманних взаємин. У взаєминах із друзями, одногрупниками судять про них насамперед за вчинками, менше цікавляться їхніми мотивами. У взаєминах студенти більш схильні судити про інших за їхніми вчинками, ніж довіряти своїм власним враженням. Цій категорії опитуваних важко прогнозувати розвиток взаємин між людьми, тому іноді вчинки інших людей для них виявляються неочікуваними. Ці юнаки й дівчата володіють важливою комунікативною якістю людини – проникаючою здібністю в емпатії, яка дає змогу створити атмосферу відвертості, щирості, довіри, задушевності у взаєминах і спілкуванні з іншими. У них виявляється

ідентифікація в емпатії. У процесі ідентифікації відбувається міжособистісна регуляція поведінки юнаків і дівчат, уподібнення, ототожнення партнерів зі спілкування і, як результат, – виникає взаєморозуміння, здатність до вияву гуманістичної культури. У процесі ідентифікації приймаються цінності іншої людини.

У 35,6% юнаків і дівчат ЕГ та 38,2% КГ виявлено низький рівень емпатії. Студенти цієї категорії мають труднощі щодо встановлення гуманних взаємин. Їхні взаємини з друзями, одногрупниками формалізовані, що не сприяє успішному прояву гуманістичної культури. Для них незрозумілі емоційні прояви у вчинках тих, хто їх оточує, у них мало друзів, а ті, хто є, цінують їх більше за ясний розум і ділові якості, ніж за чуйність. У цієї категорії простежується раціональний канал емпатії, що характеризується спрямованістю уваги, сприйняття та мислення того, хто виявляє емпатію на сутність іншої людини – на його стан, проблеми, поведінку. У раціональному компоненті емпатії не існує логіки чи мотивації інтересу до іншого.

Отже, у результаті діагностичного вивчення встановлено, що високий рівень сформованості емоційно-ціннісного критерію гуманістичної культури спостерігається в 25,2% студентів ЕГ та 25,9% студентів КГ, середній рівень – у 43,0% опитаних ЕГ та 42,5% КГ, низький – у 31,8% ЕГ та 31,6% КГ (рис. 2.8).

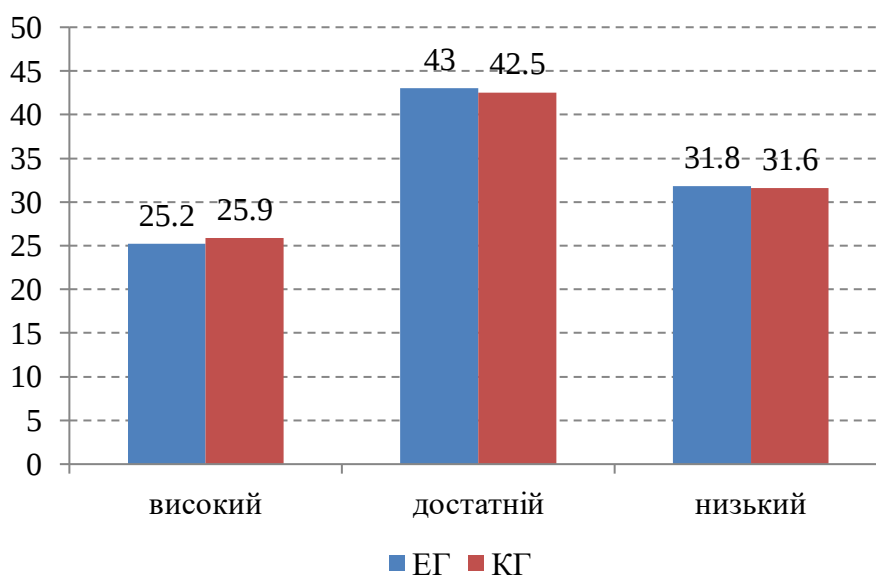

Рис. 2.8. Рівень сформованості емоційно-ціннісного критерію (у %)

Студентам пропонувалося визначити рівень сформованості у себе певних поведінкових умінь, навичок, що характеризують прояви гуманістичної культури. Паралельно з оцінкою студентами власних проявів гуманістичної культури у поведінці застосовувався метод узагальнення незалежних характеристик – викладачам, кураторам було запропоновано оцінити рівень сформованості гуманістичної культури студентів. Ми також з'ясовували за допомогою методу узагальнення незалежних характеристик, наскільки студенти виявляють гуманістичну культуру у взаєминах з іншими. З цією метою ми порівнювали оцінки студентів із оцінками їх одногрупників, викладачів, кураторів (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Показники сформованості гуманістичної культури студентів за діяльнісним критерієм, %

Поведінкові характеристики гуманістичної культури студентів	Результати оцінювання					
	проявляється завжди		у більшості випадків		залежно від ситуації	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Виявляють свідомо регульовану гуманну поведінку на основі морально-значущих норм, цінностей у спілкуванні, взаємодії з іншими людьми	25,4	28,2	35,4	33,7	39,2	38,1
Виявляють гуманні уміння й навички, здатність втілювати їх у практичну діяльність	28,8	29,1	34,1	31,2	37,1	39,7
Виявляють гуманні якості (доброзичливість, відповідальність, справедливість, емпатію) у взаєминах з іншими людьми	28,9	29,9	34,3	31,4	36,8	38,7
Самостійно планують та впевнено здійснюють художньо-творчу діяльність, виявляють творче ставлення до способів діяльності, прагнуть до їх вдосконалення	23,1	24,2	34,0	33,9	42,9	41,9
Середній показник (абс.)	26,6	27,8	34,4	32,6	39,0	39,6

Зміна показників даної методики в 2.3 відповідно до результату тесту-опитувача визначення рівня самооцінки, згідно з якою можна вважати, що процес розвитку художньо-творчої діяльності сприяє зняттю внутрішніх бар'єрів, що блокують творчу діяльність та дозволяє розвивати творчі здібності студентів у конкретних видах художньо-творчої діяльності.

При визначенні рівня розвитку виділених критеріїв ми використовували метод кількісної обробки результатів діагностики, що дозволяє щодо ступеня прояву кожного критерію вводити певний якісний показник. У нашому дослідженні ми запровадили такі кількісні показники:

- балом «0» ми позначали низький рівень;
- балом «1» ми позначали достатній рівень;
- балом «2» ми позначали високий рівень

Введення бальних оцінок дозволяє визначити як рівень розвитку кожного критерію, а також рівень розвитку художньо-творчої діяльності студентів. Ми спиралися на інформацію про те, що найчастіше досвід діяльності формується на низькому рівні та рідше на достатньому та високому, тому доцільно встановити нерівномірність інтервалів угруповання значень за методикою, запропонованої А. Ківерялгом [129]. Згідно з його методикою, низький рівень визначає 25% відхиленням значення від середнього по діапазону бальних оцінок. Таким чином, оцінка з інтервалу від $R(\min)$ до $0,25 R(\max)$ дозволяє констатувати низький рівень розвитку художньо-творчої діяльності студентів, а про високий рівень свідчать оцінки, що передбачають 75 % максимально можливих. Оскільки сумарний бал, що оцінює узагальнений результат, змінюється в межах від 0 до 24, то, відповідно до викладеної вище методики, рівні визначилися інтервалами, представленими у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Шкала рівня розвитку художньо-творчої діяльності студентів

Рівні розвитку художньо-творчої діяльності	Низький	Достатній	Високий
Оцінка в балах	0-5	6-18	19-24

Бали кожного студента ми заносили до зведеної таблиці (табл. 2.5), що дозволило відслідковувати виділені критерії, показники та рівні розвитку студента до досліджуваної діяльності загалом.

Таблиця 2.5

Зведена таблиця рівня розвитку художньо-творчої діяльності студентів

ПІБ студента	Мотивація	Цілепокладання	Практична діяльність	Дія контролю	Дія оцінки	Естетичне сприйняття дійсності	Творчі здібності	Сумарний бал	Рівні розвитку
									Інтерпретація

Вирішення питання про те, на якому рівні розвитку знаходиться студент, приймається з урахуванням порівняння отриманого ним сумарного бала (по табл. 2.5) зі шкалою виміру рівня розвитку художньо-творчої діяльності (табл. 2.4).

Узагальнений коефіцієнт розвитку художньо-творчої діяльності визначається за сумою вищенаведених показників (коефіцієнтів):

$$K_{\text{заг}} = k_{\text{м}} + k_{\text{ц}} + k_{\text{пр}} + k_{\text{к}} + k_{\text{о}} + k_{\text{с.д}} + k_{\text{т.з}} \quad (2.1.)$$

Крім визначення рівня розвитку художньо-творчої діяльності нам був важливим і показник ефективності організації процесу розвитку даної діяльності (В. Беліков [130] та ін.).

Коефіцієнт ефективності ми визначали за формулою (2.2):

$$K_{\text{еф}} = \frac{N_1}{N_2} \quad (2.2.)$$

де N_1 – фактична кількість балів груп (експериментальної та контрольної); N_2 – максимальна кількість балів.

Рівні ефективності організації процесу розвитку художньо-творчої діяльності ми визначали за методикою В.П. Беспалько [130]. Вони представлені у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Рівні ефективності організації процесу розвитку художньо-творчої діяльності

Значення коефіцієнта ефективності	Рівні ефективності
$0,9 < K < 1,0$	Оптимально ефективний
$0,8 < K < 0,9$	Ефективний
$0,7 < K < 0,8$	Мінімально ефективний
Менше 0,7	Неефективний

Окрім вищевикладеної діагностики рівня розвитку художньо-творчої діяльності студентів, ми як узагальнений показник використовували індекс задоволеності (незадоволеності).

Індекс задоволеності ми перевіряли за методикою В. Ядова [132]. Загальний індекс задоволеності було обчислено нами за схемою:

$$J = \frac{a(+1) + b(+0,5) + c(-0,5) + d(-1) + e(0)}{N} \quad (2.3.)$$

де $a(+1)$ – задоволені повністю;

$b(+0,5)$ - швидше задоволені, ніж незадоволені;

$c(-0,5)$ – не знаю;

$d(-1)$ – швидше незадоволені, ніж задоволені

$e(0)$ – незадоволені;

N – загальна кількість відповідей.

За такої техніки обчислення (+1) виражає максимум задоволеності, (-1) – максимум незадоволеності.

Для перевірки достовірності отриманого результату нами був використаний не тільки коефіцієнт задоволеності $K_{зд}$, а й коефіцієнт значущості $K_{зн}$, за методикою Н. Кузьміної [133]. Коефіцієнт задоволеності визначається як співвідношення числа позитивних відповідей до негативних:

$$K_{зд} = \frac{n_1}{n_2} \quad (2.4.)$$

де n_1 – кількість позитивних відповідей; n_2 – кількість негативних відповідей.

Коефіцієнт значущості визначається як окреме від поділу різниці позитивних та негативних відповідей на кількість опитаних:

$$K_{зн} = \frac{n_1 - n_2}{N} \quad (2.5.)$$

де n_1 – кількість позитивних відповідей; n_2 – кількість негативних; N – кількість опитаних.

Введення даних коефіцієнтів дозволяє визначити рівень задоволеності (незадоволеності) студентів організацією процесу художньо-творчої діяльності у ЗВО за описаною раніше методикою А. Ківерялга. Оскільки коефіцієнт значимості застосовується у межах (-1) до (+1), то відповідно до даної методики рівні задоволеності (незадоволення) визначаються наступними інтервалами (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Інтервали рівнів задоволеності (незадоволення) студентів
організацією процесу художньо-творчої діяльності**

Рівень задоволеності	низький	достатній	високий
Значення коефіцієнта значущості	[-1,00; -0,51]	[-0,50; +0,50]	[+0,51; +1,00]

Таким чином, рівень задоволеності студентів якістю організації процесу художньо-творчої діяльності у ЗВО представлено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

**Рівень задоволеності студентів якістю організації процесу
художньо-творчої діяльності у ЗВО**

Рівень задоволеності	Результати оцінювання	
	ЕГ	КГ
Задоволені повністю	17,8	18,2
Швидше задоволені, ніж незадоволені	23,6	22,1
Не знаю	9,0	9,7
Швидше задоволені, ніж задоволені	27,6	27,6
Не задоволені	22,0	22,4

Аналіз рівня задоволеності студентів якістю організації процесу художньо-творчої діяльності показує, що вони усвідомлюють свій недостатній рівень підготовленості до досліджуваної діяльності та одночасно відчують потребу в оволодінні досвідом цієї діяльності для особистісного та професійного вдосконалення. Аналіз опитування дозволив виявити суттєві протиріччя, що характеризують більшість студентів: 1) потребу у художньо-творчій діяльності та недостатню організацію даної діяльності в умовах університету; 2) потребу у соціальних контактах та відсутність різноманітності експресивних способів самовираження; 3) потребу у самореалізації та самоактуалізації творчого потенціалу, у тому числі й у процесі художньо-творчої діяльності, та неможливість в умовах освітнього процесу забезпечити досягнення бажаних цілей.

У ході нашого дослідження спочатку з'ясовувався рівень сформованості гуманістичної культури студентів педагогічного університету, потім знаходилося середнє арифметичне шляхом поділу суми всіх коефіцієнтів на їх кількість за кожним рівнем (рис. 2.9).

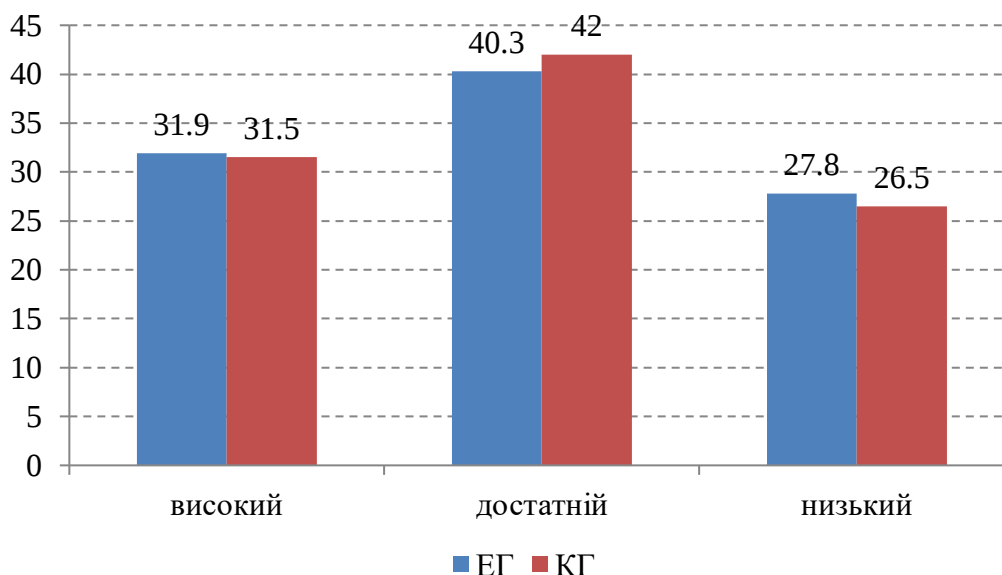

Рис. 2.9 Рівні сформованості гуманістичної культури студентів, %

Таким чином, проведене дослідження щодо виявлення студентами гуманістичної культури у повсякденній життєдіяльності дає змогу умовно виділити три групи респондентів. У ході констатувального етапу експерименту встановлено, що високий рівень сформованості гуманістичної культури спостерігається у 31,9 % опитаних ЕГ, 31,5 % КГ; достатній рівень – 40,3 % респондентів ЕГ, 42,0 % КГ; початковий рівень – 27,8 % студентів ЕГ, 26,5 % КГ.

Отже, узагальнення констатувального етапу експериментальної роботи надає підстави зробити висновок про можливість і доцільність розробки ефективних форм, методів, введення додаткових засобів, що здатні забезпечити перевагу достатнього й високого рівнів сформованості гуманістичної культури у студентів.

Отримані результати дозволили зробити висновок про високу значущість художньо-творчої діяльності закладу вищої освіти у формуванні гуманістичної культури студентів, виходячи із їх особистісних особливостей, потреб, здібностей. Дослідивши стан позааудиторної роботи, художньо-творчої діяльності в університетах у яких проходив експеримент, ми дійшли висновку, що в університетах

існують цінні традиції, пов'язані із збереженням і трансляванням гуманістичної культури. Однак існує низка недоліків, що протидіють розвитку гуманістичних умінь і навичок студентів: не в повній мірі актуалізується духовно-моральний потенціал художньо-творчої діяльності студентів; не співвіднесені між собою форми, методи і технології означеного процесу, а також внутрішні і зовнішні фактори, умови, що впливають на нього. Також зазначаємо на недостатньому рівні використання потенціалу позааудиторної роботи у формуванні гуманістичної культури студентів педагогічного університету. Як наслідок, спостерігаються досить низькі показники сформованості гуманістичної культури студентів.

Узагальнення даних констатувального етапу експерименту виявлення рівнів сформованості гуманістичної культури студентів допомагає визначити цілі, конкретизувати завдання, підібрати форми і методи роботи для оптимізації формування гуманістичної культури юнаків і дівчат.

2.3. Обґрунтування технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності

Визначення змістових характеристик гуманістичної культури студентів, вивчення особливостей художньо-творчої діяльності дозволили нам змодельовати технологію формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності.

Педагогічна технологія (від грец. τέχνη – мистецтво, майстерність, уміння; λόγος – слово, вчення) є «спеціальним набором форм, методів, способів, прийомів навчання та виховних засобів, системно

використовуваних в освітньому процесі на основі декларованих психолого-педагогічних установок, що приводить завжди до досягнення прогнозованого освітнього результату з допустимою нормою відхилення» [132].

Технологія передбачає послідовність чітко впорядкованих педагогічних процедур, операцій і прийомів як цілісної виховної системи, що складають сукупну цілісну виховну систему, реалізація якої в практичній діяльності виявляється у досягненні виховних цілей та сприяє формуванню гуманістичної культури студента.

В психолого-педагогічній літературі та наукових дослідженнях, поняття «педагогічна технологія» трактується по-різному, зокрема як:

- проєкт певної педагогічної системи, який реалізується на практиці (М. Носков, С. Гаркуша [134]);
- системна сукупність і порядок функціонування особистісних, інструментальних, методологічних засобів, які використовуються для досягнення педагогічної мети (А. Нісімчук, О. Падалка [135]);
- поєднання психолого-педагогічних механізмів, які окреслюють специфічний вибір та об'єднання відповідних способів, прийомів, методів, форм навчання, виховних прийомів (рисунків, діаграм); організаційно-методичних механізмів освітнього процесу (Г. Васянович [136], І. Зайченко [137]);
- систематизоване поєднання дій, які ефективно забезпечують здобуття прогнозованого й діагностовано продукту в аспекті безперервних змін в освітньому процесі (В. Лола [139]);
- системний, концептуальний, нормативний, об'єктивований, інваріантний опис діяльності вчителя і учня, спрямований на досягнення освітньої мети (О. Смолюк, О. Шпак [140]);
- обміркована в усіх дрібницях модель загальної освітньої діяльності з проєктування, організації та проведення освітнього процесу

з очевидним забезпеченням зручних обставин для педагогів та здобувачів освіти (І. Коновальчук [141], В. Яременко [142]);

- знання (організовані у формі приписів), смислова структура яких спрямована на продукт діяльності, а самі вони побудовані таким чином, щоб забезпечити організацію діяльності суб'єктів освітнього процесу (І. Бех [22]);

- сфера знання, яка включає методи, засоби навчання й теорію їх використання для досягнення цілей освіти (І. Зязюн [38]);

- процес розробки і реалізації в закладі освіти педагогічного проєкту спрямованого на досягнення конкретної поставленої мети, що має у своїй структурі концептуальну основу, змістову частину навчання та виховання (цілі, зміст), процесуальну, тобто безпосередньо технологічний процес (форми, методи, засоби) (С. Сисоєва [143]).

На думку вчених, технологія навчання – це «законовідповідна педагогічна діяльність, що реалізує науково обґрунтований проєкт дидактичного процесу і якій притаманний більш високий ступінь ефективності, надійності та гарантованості результату, ніж традиційним способам навчання» [144].

Науковці С. Мартиненко, Л. Хоружа окреслюють технологію виховання як «систему формування необхідних умов виховання, цілісного впровадження відповідних прийомів та методів, які здійснюють впливу на здобувача освіти зважаючи на його особистісні та психофізичні характеристики, ступеня вихованості, який передбачає отримання необхідного продукту. Дослідники стверджують, що виховна технологія являє собою найефективніший порядок підходів у процесі діяльності із здобувачами освіти» [145].

На думку С. Сисоєвої, основний задум технологізації освітнього процесу базується на трансформації педагогічного процесу у закладі освіти в планомірний процес діяльності усіх суб'єктів закладу. Основна роль освітньої технології передбачає те, що педагогічна технологія являє

собою системоутворювальний фактор педагогічної діяльності та процесу, який визначає їх єдність, індивідуальну й соціально-економічну цінність [143].

Узагальнення наведених підходів дозволило нам визначити, що характерними ознаками педагогічної технології є процеси програмування, проєктування, конструювання, прогнозування, моделювання, спрямованих на упорядкування педагогічного середовища. До особливостей освітніх технологій належать такі прояви: включення великої кількості індивідів, що наділені волею та свідомістю; суб'єктивність змісту освітніх технологій (тобто обумовленість їх успіху діями суб'єктів); комплексний характер освітніх технологій тощо.

При цьому структура педагогічної технології включає три основних аспекти [147]: 1) науковий (технологія є науково розробленим вирішенням визначеної проблеми (побудована на досягненнях педагогічної теорії та практики)); 2) формально-описовий (технологія презентується моделлю, описом цілей, змістом, методів і засобів, алгоритмом дій, що застосовують для досягнення запланованих результатів); 3) процесуально-діяльнісний (технологія є процесом здійснення діяльності об'єктів і суб'єктів, їх цілепокладання, планування, організації, реалізації цілей та аналіз результатів).

Своє чергою критеріями технологічності виступають: «системність (комплексність, цілісність); науковість (концептуальність, розвивальний характер); структурованість (ієрархічність, логічність, алгоритмічність, процесуальність, варіативність); керованість (діагностичність, прогнозованість, ефективність, оптимальність, відтворюваність)» [148].

В контексті нашого дослідження з метою теоретичного обґрунтування необхідних змін у навчанні та вихованні студентської молоді нами також застосовано метод моделювання. Завдяки чому

можна наочно уявити об'єкт дослідження, проникнути в його глибину, схарактеризувати механізми формування. Дослідники феномену зазначають, що моделювання виступає як метод опосередкованого пізнання за допомогою натуральних або штучних систем, які надають можливість у визначених відношеннях заміщувати об'єкт дослідження й надавати про нього нові відомості [148]. В даному випадку можна говорити про моделювання як науково обґрунтований метод наукових досліджень систем і процесів будь-якого явища або процесу в різних сферах людського життя. Важливим принципом моделювання є збереження структурно-функціональної відповідності між моделлю та об'єктом моделювання.

Вчені у своїх дослідженнях розглядають різні види моделей, які використовуються у професійній освіті. Найбільш значущими на її думку є: «прогностична модель для оптимального розподілу ресурсів і конкретизації цілей; концептуальна модель, заснована на інформаційній базі даних і програмі дій; інструментальна модель надає змогу підготувати засоби виконання; модель моніторингу забезпечує створення механізмів зворотного зв'язку та способів коригування можливих відхилень від очікуваного результату; рефлексивна модель слугує засобом вирішення неочікуваних ситуацій; структурна модель характеризує складну структуру складного об'єкта, що складається з окремих частин між якими існує зв'язок, що не піддається кількісній обробці; функціональна модель - у котрій величини, які характеризують досліджуване явище або об'єкт, виражаються у кількісному значенні та відображають послідовність дій, що відбувається в об'єкті» [133].

Отже, основним завданням розвитку педагогічних технологій сьогодення є розробка шляхів результативного та раціонального цілеспрямованого педагогічного впливу; застосування технологізації як способу оптимізації освітнього процесу. Будь-яка технологія являє собою алгоритм реалізації певних процесів. При такому підході

головними складовими змісту технологізації виступають: розмежування процесу на внутрішні етапи, фази; визначення поетапності дій; визначення алгоритму виконання всіх технологічних операцій; координація зусиль всіх підрозділів; корекція дій залежно від змін у цьому процесі.

Узагальнюючи вищезазначені наукові підходи з проблеми технологізації освіти, розроблено технологію формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності. Під технологію формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності будемо розуміти систему поетапного розгортання освітнього процесу в єдності змісту, принципів, форм, методів художньо-творчої діяльності, що забезпечує підвищення рівня їх гуманістичної культури.

Логіку моделювання авторської технології ми будуємо згідно з науковими підходами І. Дичківської щодо структури педагогічної технології, яка містить такі компоненти: концептуальну основу, змістову, процесуальну частини [144].

Отже, технологізацію формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності ми будемо розглядати як технологічне забезпечення даного процесу, а саме: розробку етапів, що містять мету, завдання, конкретизацію змісту етапів означеної технології: 1) цільовий – відтворює мету, принципи, підходи реалізації технології; 2) змістовно-процесуальний – охоплює зміст виховного процесу щодо формування гуманістичної культури студентів та сукупність форм, методів, способів та прийомів виховного процесу, що забезпечують успішне формування показників гуманістичної культури студентів університету; 3) результативно-оцінювальний – оцінювання рівня опанування студентами гуманістичними знаннями, уміннями й навичками та сукупність методів оцінювання (рис. 2. 10).

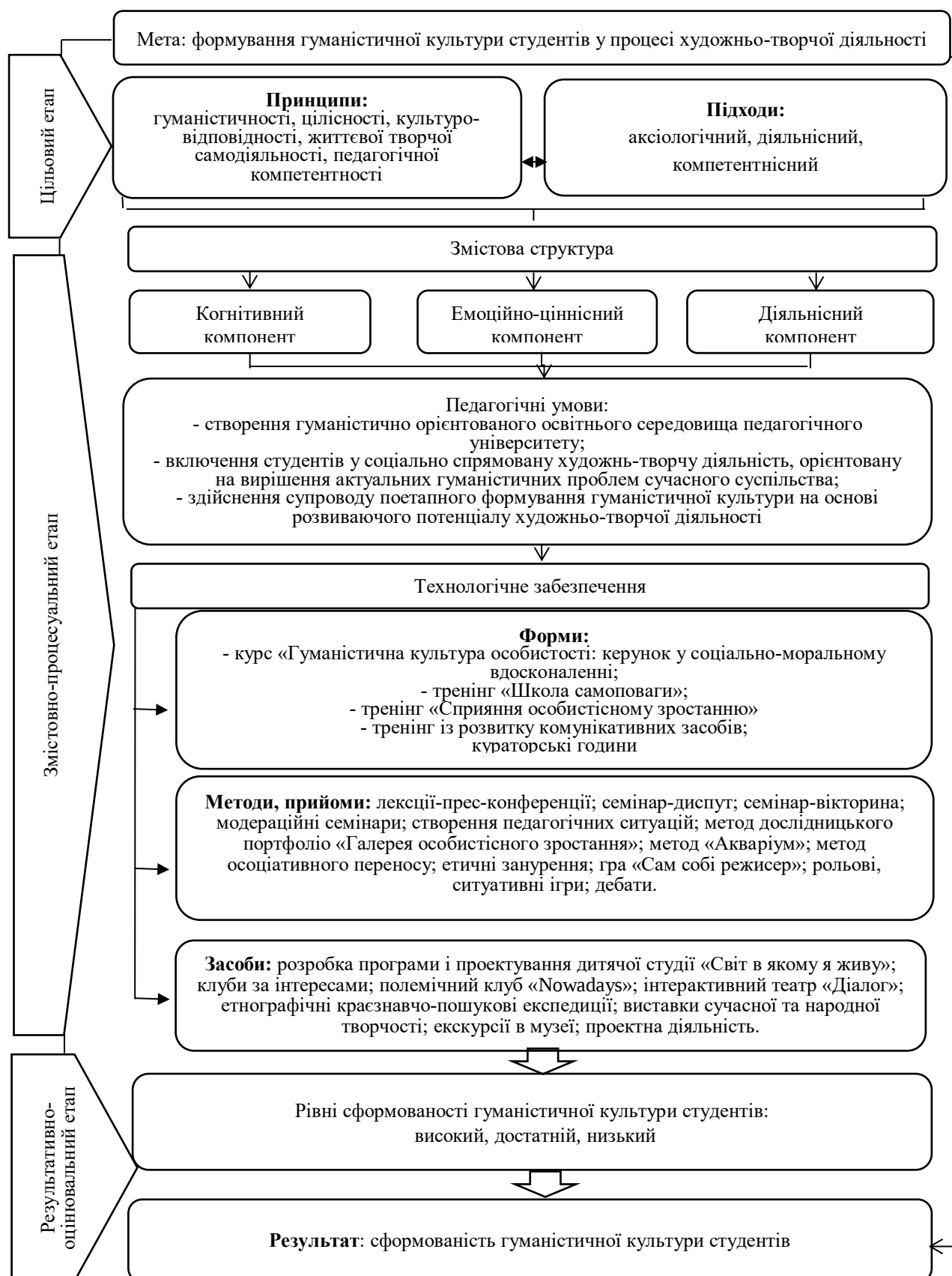

Рис. 2.10. Технологія формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності

Технологію формування можна окреслити як науково обґрунтовану організацію виховного процесу, що реалізується через систему форм, методів, засобів художньо-творчої діяльності та сприяє ефективності формування гуманістичної культури студентів. Технологія має передбачати дослідження усіх складових виховного процесу у закладі вищої освіти, починаючи з постановки цілей, проектування, організації виховного процесу до перевірки ефективності створеної технології. Головним критерієм оцінки технології є її ефективність і результативність.

Метою розробленої нами технології визначено формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності.

Технологія формування гуманістичної культури студентів ґрунтується на принципах гуманістичності, цілісності, культуровідповідності, життєвої творчої самодіяльності, педагогічної компетентності.

Принцип гуманістичності полягає у визнанні людини найвищою цінністю, розумінні студента, доброзичливому ставленні до нього на основі довіри, прийняття його таким, яким він є, зміні його поведінки через позитив.

Принцип цілісності, який консолідує зусилля всіх суб'єктів виховання в одну систему реалізується через взаємозумовлений і пропорційно взаємоузгоджений розвиток системи як єдиного цілого, яка забезпечує зв'язок усіх підсистем і елементів, передбачає єдиний комплекс педагогічних впливів. Художньо-творча позааудиторна діяльність університету планується таким чином, щоб забезпечити необхідну повноту і комплексність педагогічного впливу. Реалізація означеного процесу відбувається у створенні комплексу ефективних форм, методів і прийомів, які сприяють формуванню гуманістичної культури студентів.

Принцип культуровідповідності, за яким здійснюється формування гуманістичних цінностей відповідно до культурних умов суспільства.

Принцип життєвої творчої самодіяльності передбачає становлення особистості студента як творця свого життя, гуманістичної культури, який здатний приймати особистісні рішення, і нести за їх відповідальність, повноцінно жити й активно діяти, постійно самовдосконалюватись, адекватно й гнучко реагувати на соціальні зміни.

Принцип педагогічної компетентності полягає у доцільному використанні педагогічних форм, методів, доборі змісту, педагогічної тактовності.

Презентовані принципи є визначальними у процесі формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності.

Реалізація мети технології формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності здійснювалася поетапно. Зокрема, нами було виділено три основні етапи: цільовий, змістовно-процесуальний, результативно-оцінювальний.

З огляду на це, цільовий етап передбачає розвиток у студентів мотивації до формування гуманістичної культури. Він також включає вивчення індивідуального досвіду студентів, діагностику і структурування їх суб'єктивного досвіду, діагностику індивідуальних особливостей. На цільовому етапі здійснюється мотивування художньо-творчої діяльності, усвідомлення значення гуманістичної культури для майбутньої професійної діяльності.

Цільова складова гуманістичних умінь студентів передбачає здатність підтримувати й реалізувати у художньо-творчій діяльності позитивні особистісні потреби й мотиви, уміння будувати гуманістичні взаємини з оточуючими, виявляти гуманістичну культуру.

З метою розвитку позитивної мотивації студентів до формування гуманістичної культури та поглиблення їх знань у процесі художньо-творчої діяльності ми пропонували форми, методи, засоби роботи, що передбачають ознайомлення з реальними умовами їх майбутньої професії, особливостями художньо-творчої діяльності: лекції-екскурсії до закладів середньої освіти, художніх шкіл, майстер-класи із залученням вітчизняних і зарубіжних художників, творчі зустрічі з випускниками, диспути з усвідомлення власного морального вибору, відповідальної поведінки.

На думку студентів, участь у тренінгах, вирішення творчих завдань сприяє усвідомленню необхідності формування гуманістичної культури, бажання самовдосконалюватись, будувати взаємини з оточуючими на основі гуманістичних цінностей.

На цільовому етапі студентів формувалися уявлення про власний рівень розвитку гуманістичних умінь, художніх здібностей, потреба в художньо-творчій діяльності, інтерес до самостійного оволодіння гуманістичними, художньо-творчими знаннями, вміннями й навичками. Ефективними засобами формування гуманістичної культури можна визначити створення портфоліо; індивідуальних програм особистісного зростання, «Галереї особистісного розвитку». Означені методи сприяли розвитку позитивної мотивації щодо формування гуманістичної культури, виробленню умінь об'єктивно оцінювати рівень своїх досягнень та бажання їх підвищення.

Формування мотивації до художньо-творчої діяльності, самовдосконалення, самоосвіти, розвитку гуманістичної культури студентів відбувалось у процесі тренінгових занять «Сприяння особистісному зростанню», робота над проектами. Відтак, результатом роботи на означеному етапі є розвиток мотивації студентів до формування гуманістичної культури у процесі художньо-творчої діяльності.

Другий етап (змістовно-процесуальний) є логічним продовженням цільового етапу та включає реалізацію таких цілей: отримання знань про гуманістичну культуру особистості; розвиток у студентів гуманістичних умінь і навичок; здатності застосовувати результати художньо-творчої діяльності, гуманістичні уміння в конкретних ситуаціях професійного спрямування. Основним інструментарієм технології виступали розробка та апробація спецкурси «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні», проєктна діяльність, участь у клубах за інтересами, краєзнавчо-пошукових експедиціях, художньо-творчій діяльності.

При цьому розроблена нами технологія формування гуманістичної культури студентів вирізнялась від традиційного виховання, оскільки вона передбачала включення студентів в активну художньо-творчу, позааудиторну діяльність. Особливостями цієї технології можна визначити наступне: 1) художньо-творча діяльність здійснювалась на основі розробки й реалізації програм індивідуального розвитку студентів; 2) самоуправління студентами процесом формування гуманістичної культури; 3) студенту надавалось право вибору власного шляху у художньо-творчій діяльності, самовихованні; 4) суб'єкт-суб'єктних, гуманістичних взаєминах між викладачем і студентом.

Художньо-творчу проєктну діяльність можна віднести до тих небагатьох виховних засобів, що сприяють ефективному формуванню гуманістичної культури студентів. Зокрема, проєктна діяльність спрямована на розвиток гуманістичних, естетичних умінь, оволодівши якими юнаки і дівчата здатні вирішувати практичні завдання, порівнювати, узагальнювати, визначати цілі художньо-творчої діяльності для свого особистісного й професійного зростання, відкривати нові можливості й ресурси.

Формуванню гуманістичної культури студентів слугує розроблений нами курс «Гуманістична культура особистості: керунок у

соціально-моральному вдосконаленні». Факультативний курс включає наступні розділи й теми:

Розділ I. Основи гуманістичного виховання особистості.

1. Вступ. Актуальність курсу, його мета й завдання.
2. Гуманістична культура та її роль у розвитку особистості людини.
3. Гуманістичне виховання як процес гармонізації взаємин людини зі світом.
4. Сутність, структура, особливості формування гуманістичної культури особистості.

Розділ 2. Художньо-творча діяльність як засіб формування гуманістичної культури молоді.

1. Естетична діяльність як образна модель людської життєдіяльності, спосіб освоєння навколишнього світу.
2. Вплив художньо-творчої діяльності на внутрішній світ людини, формування гуманістичної культури.
3. Структура та види художньо-творчої діяльності.
4. Інструментарій художньо-творчої діяльності молоді.

Таким чином, програму курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні» варто розглядати як допомогу студентам у формуванні гуманістичної культури. Вивчення курсу проходить за такими етапами: 1) визначення цілей і завдань курсу, ознайомлення з відповідною термінологією; 2) вивчення і засвоєння основ та практичних прийомів застосування теоретичних знань; 3) ознайомлення з досвідом практичної діяльності молоді; 4) формування умінь і навичок гуманістичної культури.

Означений курс реалізувався через лекції-прес-конференції, семінари-диспути, семінари-вікторини, метод створення художньо-творчих ситуацій, метод асоціативного переносу, рефлексивно-

експліцитний метод, елементи тренінгу, імпровізаційні естафети, майстер-класи, творчі екскурсії, метод кейсів та ін.

Ефективними формами формування гуманістичної культури студентів нами визначено участь у конкурсах творчих проєктів, аукціонах творчих ідей, турніри хкдожників, участь в інтерактивному театрі «Діалог», клубах за інтересами. Зазначимо також на етнографічних та краєзнавчо-пошукових експедиціях, під час яких студенти знайомляться з техніками художньо-творчої діяльності, новими способами обробки матеріалів. Такі засоби сприяють розвитку у них гуманістичної культури, творчих здібностей.

Серед методів формування гуманістичної культури студентів слід виокремити: метод аналізу моральних ситуацій, кейс-стаді, створення ситуацій успіху, діалог, SWOT-аналіз, наративні методи (етичні бесіди, дискусії, диспути), кластерний метод (складання кросвордів, схем, діаграм), рефлексивні (рефлексивно-експліцитний метод), метод «Світове кафе», добродішні акції, раптівки (флешмоби), форуми, інтернет-конференції, перформанси тощо.

У такий спосіб використання у процесі художньо-творчої позааудиторної діяльності активних форм, методів та інноваційних засобів виховання сприяє формуванню гуманістичної культури студентів.

Ефективність формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету значною мірою залежить від створення та реалізації взаємопов'язаних педагогічних умов, які забезпечують цілеспрямований, системний і особистісно орієнтований характер освітнього процесу та реалізацію технології формування цього інтегрального утворення.

Створення гуманістично орієнтованого освітнього середовища університету, що ґрунтується на засадах поваги до особистості студента, визнання його суб'єктивності, свободи творчого самовираження та

діалогічної взаємодії. Гуманістично орієнтоване освітнє середовище сприяє формуванню позитивної мотивації до художньо-творчої діяльності, розвитку гуманістичних якостей, емпатії, толерантності та відповідального ставлення до міжособистісних взаємин.

Включення студентів у соціально спрямовану художньо-творчу діяльність, орієнтовану на вирішення актуальних гуманістичних проблем сучасного суспільства. Участь у мистецьких ініціативах, культурно-просвітницьких заходах, творчих акціях, волонтерських проєктах, сприяє формуванню гуманістичної культури, соціальної відповідальності, громадянської свідомості та готовності до гуманістичної взаємодії у соціумі. при цьому активне використання різноманітних форм і методів художньо-творчої діяльності спрямовані на розвиток ціннісно-сислової сфери студентської молоді, їх застосування забезпечує залучення студентів за осмислення гуманістичних ідей через власний творчий досвід та сприяє усвідомленню ними гуманістичних цінностей як професійно значущих та необхідних у майбутній педагогічній діяльності.

Здійснення супроводу поетапного формування гуманістичної культури студентів на основі розвиваючого потенціалу художньо-творчої діяльності полягає у забезпеченні варіативності художньо-творчої діяльності з урахуванням індивідуальних потреб, інтересів та рівня творчого розвитку студентів. Презентована педагогічна умова передбачає можливість вибору видів творчої діяльності, форм самовираження та способів реалізації творчих завдань студентами, сприяє підвищенню внутрішньої мотивації, розвитку почуття власної гідності, усвідомленню цінності індивідуальності кожної особистості. Педагогічний супровід поетапного формування гуманістичної культури студентів засобами художньо-творчої діяльності передбачає розвиток у них гуманістичного світогляду, готовності до творчої педагогічної

взаємодії, а також володіння методиками художньо-творчої діяльності, орієнтований на їх особистісний розвиток.

Урахування зазначених педагогічних умов у процесі формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету надає художньо-творчій діяльності особливої соціально-виховної значущості. Вона виступає не лише засбом культурного розвитку, а й механізмом психологічної підтримки, ціннісної стабілізації та підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах суспільних криз та повоєнного відновлення.

Результативно-оцінювальний етап є логічним продовженням попередніх етапів технології формування гуманістичної культури студентів. Метою етапу є вдосконалення та набуття студентами художньо-творчого досвіду гуманістичних, естетичних знань, умінь і навичок у повсякденній життєдіяльності, оцінка, самооцінка, корекція та самокоригування.

Завданнями етапу визначено: оцінювання рівня засвоєння студентами гуманістичними знаннями, уміннями і навичками, мотивація студентів до систематичної активної участі у художньо-творчій діяльності університету; аналіз впливу курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у морально-духовному зростанні» на ефективність оволодіння студентами знаннями, уміннями, навичками гуманістичної культури.

Так, гуманістично орієнтоване виховання, за І. Бехом [149], виходить з положення, згідно з яким сутність особистості пов'язується з духовно-моральною досконалістю, що втілюється у відповідних вчинках, поведінці. Набуваючи досконалості, вона водночас призводить у такий самий стан інших осіб. Також потрібна постійна підтримка особистості в стані гуманістичних устремлінь. Ставлячи за мету удосконалення освітнього процесу для духовно-морального розвитку

студента, науковці, перш за все, опікуються базовими гуманістичними цінностями, шукають ефективні способи їх формування.

Серед ефективних методів формування гуманістичної культури студента на увагу заслуговує рефлексивно-експліцитний метод, розроблений І. Бехом. Цей метод безпосередньо пов'язаний із реальним життям особистості та актуалізує необхідність врахування смисло-ціннісних аспектів життя студентської молоді, які об'єктивуються у потребах, прагненнях, мотивах, настановах та моральних властивостях [150]. За вченим, «метод базується на організації атмосфери довіри викладача й студента, самоповаги, прагненні поліпшити повсякденне життя й творенні краси з усвідомленням власного складного внутрішнього світу (емоцій, почуттів, мотивів, цінностей, потреб, інтересів, бажань, прагнень, ідеалів). Розуміння психічної сфери особистості уможливорює пізнання студентом себе як суб'єкта духовної діяльності, що є основою особистісного саморозвитку та подолання его-потягів» [150].

При цьому, слід акцент робити на комплексній рефлексивній роботі студента, оскільки вона розвиває внутрішню готовність до переборювання тривоги, відновлення душевного спокою та акумулюється у впевненій поведінці. І. Бех, характеризуючи багатогранність рефлексії щодо духовного саморозвитку особистості, розмежовує типи особистості в контексті рефлексивної досконалості на рефлексивно нерозвинену (відсутні внутрішні ресурси для боротьби, для самоствердження, для втілення мрії; властива недорозвинена самосвідомість; особистість не знає сама себе), рефлексивно напіврозчинену (здатна відстоювати своє «Я», частково усвідомлює власне «Я» та рефлексує саму себе) та рефлексивно розвинену (усвідомлює, цілеспрямовано примножує своє духовне «Я», переосмислює само значущість пройденого життєвого шляху) [149].

Зазначені види рефлексії є своєрідними механізмами формування гуманістичної культури студента.

Дієвість методів виховання, цілком залежить від «ціннісного клімату», який створює викладач, куратор у студентському колективі. Як стверджує І. Бех, «саме характер особистісного ставлення викладач до своїх вихованців визначає загальну смислово-ціннісну картину їхнього шкільного життя, у межах якого ... виявлятиметься перетворювальна сила цього методу» [149].

Тому викладач повинен реально утверджувати такі ключові ціннісні настанови: 1) орієнтація на благородні складові моральної структури особистості вихованця – викладач закладає підґрунтя на основі функціонування «Я-доброцентроване» і «Я-егоцентроване» для розгортання процесу самопізнання й самовдосконалення, при цьому в діяльності апелюючи до «Я-доброцентрованого»; 2) орієнтація на психологічну підтримувальну довіру вихованцеві; 3) орієнтація на пов'язування виховних дій із самоповагою вихованця (у випадку виконання суспільно вагомого вчинку і, як наслідок, перебування особистості у стані задоволення від нього, вихователь звертається до почуття самоповаги вихованця, що згодом стане мотивом для його подальшого самовдосконалення); 4) орієнтація на вдосконалення буденно-ділового ареалу студентського життя вихованця [149]. Використовуючи рефлексивно-експліцитний метод, педагоги мають керуватися такою послідовністю:

1) підкреслити конкретний зміст і значення гуманістичної культури як цінності особистості з опорою на знання, переконання та суб'єкт-суб'єктні дії (необхідно викликати у спогадах студентів відповідну сферу життєвих фактів, відносин, відчуттів та нагадати власні переживання);

2) установити за допомогою причинно-наслідкового ланцюжка механізми формування гуманістичної культури;

3) з'ясувати роль гуманістичної культури у формуванні «Я»-концепції особистості, самореалізації у суспільстві;

4) дослідити переживання гуманістичного ставлення особистості до оточуючої дійсності, самого себе, інших (Чому особистість із розвинутими гуманістичними вміннями і навичками поціновується у суспільстві?);

5) визначити основні ціннісні ознаки гуманістично досконалої особистості;

6) виявити, які життєві обставини, звички породжують негативні явища, що суперечать формуванню гуманістичної культури особистості.

Так, ефективними методами аналізу й оцінювання рівня сформованості в студентів гуманістичної культури є: опитування, експертне оцінювання, тестування, самооцінка, спостереження, самоспостереження, самоаналіз динаміки сформованості гуманістичної культури студентів.

Таким чином, запропонована технологія слугує організації процесу формування гуманістичної культури студентів, усвідомленню значущості цього інтегрального утворення для їх майбутньої професійної діяльності.

2.4. Впровадження технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності

Реалізація мети і завдань дослідження формування гуманістичної культури студентів здійснювалось через впровадження технології, яка включала три етапи: цільовий, змістовно-процесуальний, результативно-оцінювальний.

Розробка технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності, передбачала визначення сукупності наукових підходів, які обумовлюють вибір ефективних форм, методів і засобів виховання студентів: аксіологічний (який відіграє важливу роль у практичному і теоретичному засвоєнні студентом гуманістичних цінностей та визначенні цінності гуманістичної культури, художньо-творчої діяльності, окреслення напрямів гуманістичного розвитку); діяльнісний (для виявлення особливостей формування гуманістичної культури, принципів організації художньо-творчої діяльності позааудиторної діяльності студентів); компетентісний (забезпечує використання набутих студентом гуманістичних умінь і навичок у відповідній практико-орієнтованій поведінці, гуманістичній взаємодії).

Цільовий етап відображає мету і завдання технології, зміст художньо-творчої діяльності студентів. На цільовому етапі реалізації технології у студентів формувалися уявлення про рівень розвитку гуманістичної культури, потреба в художньо-творчій діяльності, бажання брати активну участь у позааудиторній роботі університету. Так студенти, які брали участь у педагогічному експерименті долучалися до роботи курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні». Крім того, програмою експериментального дослідження передбачалося створення кожним учасником педагогічного експерименту особистісного творчого портфоліо. Вважаємо, що складання «портфоліо» студентами має провідне значення у формуванні гуманістичної культури. Така форма самооцінки власної художньо-творчої, гуманістичної діяльності студента сприяє розвитку позитивної мотивації щодо формування гуманістичної культури, активної участі в позааудиторній діяльності. Складання портфоліо надає процесу формування гуманістичної культури студентів цілеспрямованості й системності.

Соціально-педагогічний аспект художньо-творчої діяльності передбачає «створення педагогічних ситуацій, спрямованих на звернення студента до соціальної інформації яку несе мистецтво, створення умов для усвідомленого ставлення до такої інформації, «проживання» її. Цей процес показує перехід художньо-творчої діяльності із стану потенційного у стан реального фактору розвитку особистості. При цьому необхідним є включення студентів в художньо-творчу діяльність, в якій забезпечується цілеспрямоване сприйняття художніх об'єктів. На цьому етапі виявляється актуальний рівень знань, умінь студентів, їх потреби, ставлення, емоційно-ціннісний досвід, а також досвід творчої діяльності. Метою художньо-творчої діяльності є розвиток ціннісного ставлення до себе, до обраної професійної діяльності, до оточуючих людей і світу» [193; 200].

Зокрема, мистецтво представляє таку систему ситуацій, вирішення яких уже є, але процес пошуку є очевидним, а технологія цього пошуку – художньо-творча діяльність в її структурних компонентах, які включають: пізнання складної ситуації, перетворення її з точки зору морально-етичного ідеалу; оцінку діяння з позиції сучасних ціннісних орієнтацій; міжсуб'єктні взаємини з героєм, персонажем, автором художнього твору. Систематичне освоєння художнього спадку допомагає усвідомити мистецтво як духовний літопис людства, як пізнання людиною, правди про природу, суспільство, як пошук істини, і тим самим є могутнім засобом формування у студентів гуманістичних цінностей, гуманістичної культури.

Важливою складовою формування гуманістичної культури студентів є актуалізація їх потреб в художньо-творчій діяльності. На основі теоретичного пошуку встановлено, щоб забезпечити актуалізацію потреб студентів, необхідно структурувати дії викладача в процесі розвитку художньо-творчої діяльності відповідно до структури мотиваційної основи діяльності студентів.

До прикладу, охарактеризуємо прийоми, які використовуються в процесі актуалізації потреб студентів в художньо-творчій діяльності. Так, «усвідомлення змісту вихідної потреби може здійснюватися за допомогою розвитку пізнавального інтересу, створення позитивної установки на художньо-творчу діяльність. Найбільшу ефективність в означеному напрямі демонструють дії викладача, спрямовані на підвищення рівня емоційності заняття: емоційна насиченість змісту, вербальні й невербальні засоби комунікації. Про ефективність використання прийомів свідчать такі показники: включеність студентів в активну художньо-творчу діяльність, позитивне емоційне ставлення до діяльності, усвідомленість змісту виконуваної художньо-творчої діяльності» [193; 200].

Художньо-творча діяльність характеризується такими ознаками: «1) вона є соціальним процесом, пов'язаним із духовно-практичною діяльністю юнаків і дівчат, спонукає їх до перетворення змісту діяльності, її гуманістичної спрямованості в емоційно-образних формах та забезпечує естетичне, етичне сприйняття дійсності; 2) забезпечує реалізацію культурологічної функції та виявляється у їх здатності творити культуру; 3) є соціально-психологічним явищем, що визначає емоційно-естетичну активність юнаків і дівчат; 4) розвиває комплексну здатність їх особистості до створення продуктів художньо-творчої діяльності (здатність до художньо-образного освоєння світу, в якому поєднуються об'єкти і суб'єкти, ставлення до них; здатність до створення художньої реальності: наочної, предметно-імітаційної, що викликають співпереживання й співчуття суб'єкта). Зазначимо, що художньо-творча діяльність є особливим видом діяльності студентської молоді в якій вона, самовиражаючись, саморозвиваючись, створює духовні цінності, які мають як об'єктивно-суспільну так і суб'єктивно-особистісну значущість» [193; 200].

Другий етап технології (змістовно-процесуальний) передбачав розвиток гуманістичних умінь студентів. Реалізація етапу передбачала використання таких форм, методів роботи, як-от: вивчення курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні», активну участь у тренінгу «Школа самоповаги», тренінг із розвитку комунікативних навичок, театрі «Діалог», клубах за інтересами, краєзнавчо-пошукових експедиціях, проєктній діяльності тощо. Окрім того, на цьому етапі, як і на цільовому, також відбувається цілеспрямований розвиток ціннісно-мотиваційної сфери студентів.

Основним завданням результативно-оцінювального етапу було формування здатності студентів до рефлексії, до постійного морально-духовного самовдосконалення. Зміст їх діяльності на цьому етапі полягав у закріпленні гуманістичних умінь і навичок, удосконаленні здатності студентів аналізувати, оцінювати, коригувати та прогнозувати результати морально-духовного саморозвитку. На цьому етапі застосовувалися прийоми самоконтролю (усвідомлена саморегуляція студентом власної поведінки та художньо-творчої діяльності з метою відповідності їх результатів поставленим цілям); самозвіту (звітування студента перед собою у різних формах – самоспостереження, «портфоліо», кейси, індивідуальна програма морального зростання); самооцінки (судження студента про міру сформованості в нього гуманістичної культури та зіставлення їх з певним еталоном, зразком).

У конструюванні технології формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності ми послуговувались методами, запропонованими Л. Масол у Концепції художньо-естетичного виховання [153]. Зокрема, «методами сприяння творчості в художньо-практичній діяльності, які здійснюються опосередковано за допомогою прийомів емоційного впливу. Запропоновані методи спрямовані на створення сприятливих, позитивних емоційно-психічних станів студентів у процесі художньо-творчої діяльності, створення

атмосфери творчого пошуку, емоційної активності й захопленості. До числа прийомів належать: обговорення у формі бесіди чи дискусії, критика і самокритика, переключення уваги студентів на інші види завдань тощо» [193; 200]. При цьому розвиток культури почуттів студентів, як одна із умов формування гуманістичної культури передбачає, на нашу думку, комплексну дію на світогляд, інтелект, волю, моральні й естетичні ідеали особистості, на їх ставлення до інших людей.

Для подальшого розширення знань студентів про гуманістичну культуру, розвитку у них гуманістичних почуттів, умінь, особливого значення ми надавали курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні». Структура занять передбачала викладення теоретичного матеріалу про гуманістичні цінності, гуманістичну культуру особистості, виконання студентами практичних вправ, участь у дискусіях, рольових, ситуативних іграх. При цьому особливого значення надавали методикам вивчення студентами власних особистісних якостей, індивідуальних особливостей та опануванню техніками самопізнання (аналіз, зворотній зв'язок, рефлексія).

Так, тема курсу «Сутність, структура, особливості формування гуманістичної культури особистості» розкривалась у «вигляді лекції – прес-конференції. На наш погляд, цю форму подачі матеріалу найбільш доцільно використовувати у двох основних методичних варіантах, оскільки на вивчення вищезначеної теми передбачається дві години лекційних занять. Зокрема, проведення першої лекції може відбуватися таким чином, щоб студенти мали можливість поставити запитання не один одному, а кільком викладачам, що зумовлюється специфікою заявленої теми» [193; 200]. До лекції залучалися фахівці дисциплін, філософії, психології, викладачі, які розкривали філософський, педагогічний та психологічний аспекти процесу формування

гуманістичної культури. Формування гуманістичної культури, «незважаючи на організаційну складність проведення лекції-прес-конференції (зібрання значної кількості викладачів одночасно), дає змогу суттєво розширити уявлення студентів про кожен з аспектів гуманістичної культури особистості (гуманізм, гуманістичні цінності, гуманні взаємини)» [193; 200]. При цьому, проведення заняття у зазначеному варіанті сприяє підвищенню уваги студентів та залученню їх до плідної дискусії із зазначеної проблематики, усвідомленню значущості гуманістичної культури для професійного розвитку.

Курс передбачав застосування таких методів навчання, які спонукали студентів до формування практичного, образного мислення, в тому числі й в контексті розуміння потреби у розвитку гуманістичної культури. У даному випадку достатньо виправданим є застосування при вивченні курсу методу «Акваріум». Так, розділивши студентів на мікрогрупи, їм пропонувалися творчі завдання морально-естетичного спрямування. Такі завдання спонукали їх до дискусії, обговорення, програмування реальних ситуацій гуманістичного спрямування, виявлення гуманістичної культури у взаєминах.

Формуванню гуманістичної культури студентів слугує метод «асоціативного переносу», який побудований на перенесенні специфічної мови одного виду мистецтва на інше за допомогою асоціацій суб'єкта. Таке перенесення відбувається із використанням різних видів асоціацій морально-духовного змісту на основі сприйняття змісту, форми, виразних засобів певного твору мистецтва. Означений метод ґрунтується на використанні таких прийомів, як: «створення ілюстрації до вірша; написання вірша до ілюстрації; асоціативно-поняттєвий переклад (розгляд поняття з погляду різних видів мистецтва)» [193; 200]. Зокрема, використання методу порівнянь й асоціацій може мати декілька варіантів реалізації. Студентам пропонувалося «домислити» «сюжет художнього твору, тобто,

використовуючи свій морально-етичний досвід, асоціативно добудувати його, збагативши своєю фантазією. У наступному варіанті студенти повинні були із запропонованих фрагментів (репродукцій картин, поетичних рядків) вибрати схожі за ідеєю, змістом, тобто порівняти їх і класифікувати. Далі завдання ускладнювалося, і студентам пропонувалося самотійно встановити асоціативний ряд. Наприклад, до запропонованих репродукцій картин підібрати такі надбання різних видів мистецтва, а також подій людського життя, явищ навколишнього світу, які перегукувалися б із ним за своєю ідеєю, моральним змістом. Метод порівнянь і асоціацій дозволяє розвинути у студентів інтерес до пошукової роботи, фантазію, глибше перейнятися ідеями автора за зовнішньою формою розкрити зміст, формувати етичне, естетичне ставлення до світу, гуманістичну культуру» [193; 200].

Ефективним прийомом у формуванні гуманістичної культури виступають етичні занурення. Проте основним вектором в етичних зануреннях виступає не знання, а емоційно-чуттєвий досвід, розвиток гуманістичних цінностей. Значна увага в організації етичних занурень надається психологічному настрою та емоційному стану студентів. Роль викладача, куратора надзвичайно важлива і важка: він повинен створювати доброзичливу, довірчу атмосферу, одночасно наповнену численними чуттєвими морально-духовними зразками. З цією метою активно використовується фото- та кіномистецтво тощо. Техніка даного методу полягає в наступному: 1) студент створює собі новий імідж – рід занять, професію, інтереси, біографію, обирає епоху свого проживання; 2) студент вигадує собі нове ім'я, яке буде відбивати його новий імідж; 3) студент готує матеріали зі свого життя в новому образі (особливості праці, побуту, цінності та захоплення), переосмислюючи їх через призму гуманізму. Метод занурення передбачає активну етичну діяльність, виявлення гуманістичної культури.

Формуванню у студентів гуманістичної культури підпорядковувалася й така форма роботи, як модераційні семінари, семінари-диспути, семінари-вікторини. В рамках курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні» важливим є проведення модераційного семінару. Досвід показує, що процес модерації є управління вихованням студентів, засноване на вивченні їх ціннісних орієнтацій, моніторингу їх потреб, мотивів поведінки, визначення змісту їх майбутньої професійної діяльності. При цьому в ході модерації [154] на початку роботи модератор повинен представити кожного експерта, назвати його професійні досягнення. Після представлення експертів модератор представляється сам. Потім модератор називає мету семінару, основну проблему, яка буде обговорюватись. Якщо обговорювана проблема вимагає, щоб експерти отримали загальну інформацію, то організатори семінару доводять її до аудиторії у вигляді міні-лекції. Лектор під час міні-лекції активно використовує наочні засоби, виписує на дошці ключові слова, робить схеми, які полегшують запам'ятовування, використовує метафори. Як метафори можна використовувати притчі, приказки, приклади з життя. Все, що зробить міні-лекцію емоційно насиченою. Під час міні-лекції модератор ще раз називає питання, на які належить відповідати експертам. Завдання модератора на цьому етапі домогтися, щоб експерти висловлювалися активно і якомога більше дали інформації з питань, що обговорюються.

Так, на семінарі-диспуті для обговорення пропонувалися одна-дві проблеми. Наприклад, «Позитивне ставлення до себе, як себе полюбити», «Чому я заслуговую на повагу»; «Чи є я капітаном власного життя?» та інші. Попередньо, студентам було запропоновано ознайомитись із філософською, психолого-педагогічною літературою, завдяки чому у кожного з них формувалась власна думка, визначена

позиція щодо певної проблеми, яку вони аргументовано захищали на занятті.

Методика «Створи собі ситуацію успіху» мотивує студентів до виявлення гуманістичної культури у взаєминах, дозволяє спланувати етапи, засоби досягнення мети. Методика передбачає підбір метафор, афоризмів чи цитат, що містять відображення основних гуманістичних цінностей. Такий підхід допомагає учасникам створювати собі ситуацію успіху.

Семінари-вікторини передбачали визначення рівня засвоєння студентами знань з певної теми, а також рівня їх загального кругозору й морально-духовного розвитку. Іншим різновидом позааудиторної роботи, яка здійснювалася в рамках спецкурсу, були рольові ігри, гра-драматизація. Зокрема, рольова гра, в якій учасники самі розподіляють і виконують різні соціальні ролі в спеціально створених ними сюжетних умовах. Досвід показує, що ігрова взаємодія, за якої студент виступає в різних ролях, стимулює активність як особистісного, так і професійного саморозвитку студентів через розуміння ігрового сюжету, мети й завдань гри. Необхідність зміни ролей, а також змін в процесі гри активізує рефлексивні процеси, дозволяє осмислити власні ставлення студентів через переживання взаємовідносин власного героя. Означений метод дозволяє інтенсифікувати процес формування гуманістичної культури студентів.

За результатами дослідження наголошуємо на неабиякому значенні для професійного розвитку студентів, формування у них гуманістичної культури, включення їх у розробку програми художньо-прикладного мистецтва. Зазначена діяльність здійснювалась на волонтерських засадах. На початковому етапі роботи студенти знайомились із поняттями «художньо-прикладне мистецтво», її цілями і завданнями у вихованні учнів та їх віковими особливостями. Студенти

також знайомились із формами, методами, прийомами виховання учнів, засобами художньо-творчої діяльності.

До прикладу, включення студентів у розробку та проєктування програми дитячої студії «Світ, в якому я живу» передбачало ознайомлення із методом проєктування. При розробці програми вони знайомилися із дидактичними принципами навчання: наочності, науковості, доступності знань, усвідомленості й активності учнів, систематичності й послідовності, зв'язку теорії з практикою та особливостями організації художньо-творчої діяльності учнів. Зокрема, програма майбутні педагоги засвоєння учнями: знань про художню творчість; напрями декоративного мистецтва, види декоративного-прикладної творчості; прийоми і технології роботи з різними матеріалами; створення предметів художньої творчості.

Структура програми «Світ в якому я живу» включала три основні тематики, що охоплюють різні аспекти життя людини і сприяють формуванню в учнів морально-духовних якостей, естетичного ставлення до світу: «світ людей», «світ природи», «наш рукотворний світ» (табл. 2.9).

Таблиця 2.9.

Проєктування моделі дитячої студії «Світ, в якому я живу»

Етапи	Діяльність викладача	Діяльність студента
1	2	3
Визначення мети	1. Інформування студентів про порядок роботи над моделлю студії. 2. Організація евристичного семінару – «Мета студійної роботи».	1. Робота у творчих групах з визначення мети студійної роботи. 2. Представлення конкретних матеріалів – «Мета студійної роботи».
Виділення принципів	1. Активізація інформаційно-пізнавальної діяльності студентів через стратегію проблематизації. 2. Організація відвідування студентами студій декоративно-прикладного мистецтва.	1. Участь в інтелектуальному квесті «Принципи діяльності студії». 2. Відвідування дитячої студії, аналіз естетично організованого середовища дитячої студії – «З досвіду роботи».

Продовження табл. 2.9

1	2	3
Конкретизація змісту і презентація моделі	1. Круглий стіл з презентацією ідей з проєктування змісту моделі дитячої студії. 2. Організація презентації (захисту) проєкта моделі дитячої студії. Підведення підсумків.	1. Робота в групах з обґрунтування компонентів середовища дитячої студії. 2. Представлення презентації з проєктування моделі дитячої студії (захист проєктів).

Тема «Світ людей» передбачала вивчення краси людини як прекрасного творення природи, гуманістичні, естетичні сторони її буття у світі, соціумі. В темі «Світ природи» розглядається світ природи, взаємовідносини людини і природи, важливість і цінність її не тільки для життя, але й для художньої творчості людини; для виховання гуманного ставлення до природи і людини, розуміння взаємозалежності й необхідності гармонійного існування людини й природи.

Тема «Наш рукотворний світ» присвячена сфері людської діяльності. Означена тема розглядає морально-духовну, естетичну сторону художньо-творчої діяльності людини.

Для організації і реалізації художньо-творчої діяльності необхідно підтримувати атмосферу творчості, гуманних взаємин студентів і учнів. Створення творчої атмосфери на основі гуманізму сприяє позитивній мотивації до художньо-творчої діяльності, розвиває ініціативність, самодіяльність, формує інтерес до творчості, гуманні якості суб'єктів освітнього процесу. Розглянемо, до прикладу, форму заняття: урок-гру «Подорож на підводному човні» (тема «Світ природи»). Студент (у ролі вчителя) виступає капітаном підводного човна, а човном є аудиторія, оформлена як «науково-дослідне підводне судно». Робочі столи (парти), це імпровізовані робочі місця з вивчення флори і фауни підводного царства. Заняття проводяться під звуки шуму моря, крики чайок.

Такий підхід створює необхідну творчу й емоційну атмосферу у колективі. Учні налаштовуються на тематику заняття, капітан включає відео про морських жителів. У такий спосіб відбувається відкриття

нових морських істот, їх фотографування, вивчення середовища їх проживання. Кожний член команди імпровізованого човна виконує індивідуальні обов'язки з вивчення підводного світу.

В процесі гри учні виконують завдання з виконання ескізів і виготовлення із глини героїв композиції «Жителі океана». Кожний виконує індивідуальну роботу: хтось намалював, а потім зліпив морську зірку; хтось намалював, а потім зліпив морського коника тощо. Результатом виконання завдання є колективна композиція, створена із робіт учасників. Всі елементи композиції розміщують на великому панно. Виконуючи завдання, учні отримують соціально-художній досвід, розвивають морально-духовні уміння й навички.

В процесі організації роботи у дитячій студії студенти засвоювали знання у сфері гуманістичного, естетичного виховання учнів, усвідомлювали професійно-естетичні, професійно-етичні норми, принципи, прийоми, засоби виховання, значущість виявлення гуманістичних, естетичних цінностей, гуманістичної культури у професійній діяльності.

У рамках дитячої студії студенти проводили екскурсії у ліс для збору флористичного матеріалу. Учні, під керівництвом студентів збирали гербарій та виконали флористичні колажі «Пейзаж», «Птахи нашого краю». Робота за темою «Світ природи» вирізнялася складністю композицій, вивченням особливостей створення флористичного пейзажу. Ці композиції були підготовлені для оформлення «Осіннього балу».

В розділі «Паперова пластика» до теми «Наш рукотворний світ», учні за допомогою студентів створювали книжки до теми «Моя улюблена казка», «Сімейне дерево», вивчали техніку пап'є-маше і створювали маски до новорічного свята. Студенти допомогли учням створити за змішаною технікою ляльку-рукавицю для театральної вистави.

В розділі «Кераміка» до теми «Наш рукотворний світ», студенти разом з учнями ліпили серії рельєфних портретів: «Портрет друга», «Автопортрет».

До прикладу, для проведення заняття у дитячій студії за темою «Ваза для квітів – подарунок для мами» студентами була організована виставка-вернісаж із фотографій квітів, а також репродукції художників, які зображували квіти в різних техніках. Дітям було доручено підготувати до дізнатися, які квіти люблять їх мами. Так, студенти в процесі роботи в дитячій студії «Світ, в якому я живу» оволодівали методами і засобами організації художньо-творчої діяльності. У них формувалось ціннісне ставлення до себе та інших, у них відбувалась актуалізація етичних знань про повагу до інших, осмислення моральних істин, закріплення набутих знань у практичній діяльності.

У зв'язку з цим, вчені [155] визначають процес орієнтації як сходження особистості до цінностей суспільства на основі діалектичного закону піднесення потреб і виділяє три фази даного процесу: 1 фаза – присвоєння цінностей особистістю забезпечує створення ціннісного «образу світу», формування ціннісного ставлення до явищ оточуючої дійсності, становлення і розвиток ціннісних орієнтацій особистості у всіх сферах життєдіяльності; 2 фаза – перетворення особистості на основі присвоєння цінностей – це такий період в розвитку процесу орієнтації, коли особистість концентрує увагу на собі, відбувається самопізнання і самооцінка, формується образ «Я»; 3 фаза – прогноз, цілепокладання, проєктування, що забезпечує формування «образу майбутнього». На всіх рівнях розвитку процесу орієнтації функціонують одні й ті ж ціннісні механізми: пошук – оцінка – вибір – проєкція.

Для нас стратегічною метою є орієнтація студента на соціально-етичні практики, коли в умовах професійної підготовки відбувається актуалізація знань етичного характеру, розвиток рефлексії й самооцінки,

готовність до художньо-творчої, соціально-значущої діяльності на основі дотримання гуманістичних цінностей.

Гуманістичні уміння студентів розвиваються у процесі гри «Сам собі режисер». Студенти об'єднуються у підгрупи, кожна підгрупа грає роль кінорежисерів певної студії. Її завдання – знайти акторів для зйомки нового кінофільму (викладача, куратора, психолога тощо). Кінорежисери визначають моральні якості, які їм потрібні для створення даних образів, і якості, для них неприйнятні. При обговоренні аналізується, чому студенти обрали конкретно їх, чим відрізняються один від одного образи головних героїв. Які якості притаманні студентам? Зазначимо, що гра «Сам собі режисер» допомагає поглянути на власні особистісні якості та майбутню професію з боку, а також оцінити значущість морально-духовних якостей, гуманних взаємин.

Розкриваючи роль художньо-творчої діяльності у формуванні гуманістичної культури слід наголосити на відвідуванні студентами виставок сучасної й народної творчості, екскурсій в музеї. Ці заходи планувались із метою ознайомлення студентів із засобами професійного і народного мистецтва, різних видів мистецтва. Після кожного відвідування передбачалось обговорення й аналіз предметів художньої творчості. Відвідуючи музеї, виставки, студенти отримують знання, наповнюються позитивними враженнями, долучаються до художніх традицій. До прикладу, музеї – це середовище, де кожна деталь інтер'єру і предмети експозиції представляють єдиний організм, художню, естетичну, етичну цінність. Колекції музеїв мають у своєму арсеналі предмети мистецтва різних видів художньої творчості та є постійним джерелом вражень, переживань. Особливо цікавими є експозиції Краєзнавчого музею, оскільки студенти мають можливість ознайомитись з культурними особливостями народів їхнього регіону, умовами їх життя, побуту, предметами, які їх оточували й прикрашали їх середовище. Це допомагає їм наблизитись до розуміння основ життя

народу в минулому, що не тільки розширює кругозір, але й формує основи їх гуманістичної свідомості.

До прикладу, студентам було запропоновано провести віртуальну екскурсію до «Національної картинної галереї» та ознайомитися з особливостями художньо-образної мови картин відомого художника-мариніста та його послідовників. Кожен студент мав «відвідати» за власним вибором один з 12-ти виставкових залів, зокрема: «Головна виставкова зала», «Історико-меморіальна зала», «Парадна гостьова зала», тощо. Крім того, студенти ознайомились із біографією І. Айвазовського та історією Національної картинної галереї. Віртуальна екскурсія здійснювалась на основі мультимедійного флеш-середовища, що дає можливість створювати на екрані монітора інтерактивне, об'ємне (умовно-тривимірне) зображення із зручною панеллю для керування.

При цьому технічні можливості мультимедійних засобів дали змогу студентам безпосередньо «зануритися» у атмосферу подорожі, відчувати себе реальними відвідувачами музею. Але на відміну від звичайної екскурсії, віртуальна подорож з використанням мультимедійних засобів забезпечувала більш широкі можливості для знайомства з об'єктами культурної спадщини. Студенти мали змогу самостійно обирати об'єкт вивчення, вільно пересуватися віртуальними тематичними залами, розглядати шедеври колекції, інтер'єри музеїв, які їх зацікавили. Використовуючи мультимедійні засоби студенти отримували різноманітну і детальну інформацію про обрані твори мистецтва завдяки можливості використовувати інтерактивні гіперпосилання.

Ефективними формами позааудиторної роботи зі студентами є етнографічні та краєзнавчо-пошукові експедиції під час яких студенти можуть ознайомитись з етичними, естетичними основами життєдіяльності свого народу, невідомими їм техніками художньо-творчої діяльності, народними промислами, новими способами обробки

матеріалів тощо. Майбутні педагоги знайомились із різними школами народних промислів, що сприяло формуванню у них ціннісного ставлення до надбань свого народу.

Зазначимо також на неабиякому значенні для морально-естетичного розвитку студентів, формування у них гуманістичної культури має організація творчих поїздок на перегляд виставок провідних художників України та світу. Перегляд кращих зразків образотворчого мистецтва, знайомство із життям і професійною діяльністю художників, мотивує студентів до самовдосконалення, розвитку естетичних, гуманістичних умінь і навичок, збагачує їх творчий досвід, надихає на народження оригінальних ідей для створення художніх творів.

Безумовно розвитку гуманістичних взаємин, естетичних умінь і навичок слугує організація і проведення студентами виставок своїх робіт, оскільки надає можливість поглянути на результат власної творчості. У зв'язку з цим, важливо проводити виставки різного спрямування: презентації, підсумкові, тематичні, дидактичні. Студенти, при цьому, стають не тільки учасниками, але й організаторами, оформлювачами, членами журі, конструкторами експозицій. Для реалізації завдання передбачалось проведення таких виставок:

- 1) презентаційні (представляють творчість декількох студентів);
- 2) підсумкові (звітні виставки, що демонструють досягнення в роботі майбутніх учителів образотворчого мистецтва);
- 3) тематичні (присвячуються святам, конкурсам, фестивалям);
- 4) дидактичні (демонструють можливі засоби художньо-творчої діяльності, які оформляються у вигляді репродукцій, фотографій, предметів декоративно-прикладного мистецтва).

Особливого значення для засвоєння етичних, гуманістичних знань майбутніми педагогами надається виставкам-переглядам. Вони переводяться в кінці роботи над творчою темою. На цих переглядах

студенти самі оформляють експозицію із своїх творчих робіт, проводять обговорення досягнень, висловлюють своє враження викладачі. Виставки такого плану навчають об'єктивності в оцінці своїх можливостей і здібностей, розвивають бажання до саморозвитку, самовдосконалення.

Ефективними методами формування гуманістичної культури нами визначено складання студентами самохарактеристик, індивідуальних програм особистісного зростання, що допомагали їм в оволодінні навичками самоусвідомлення й самопізнання, здатності реально оцінювати свої здібності й індивідуальні особливості та визначати напрями морально-духовного саморозвитку й самовдосконалення.

Так, саморозвитку, самопізнанню, формуванню гуманістичної культури слугувало застосування методу дослідницького портфоліо, який формує у студентів уміння працювати з різними джерелами інформації з певної теми, відбираючи, аналізуючи і систематизуючи отримані факти. Вчені розглядають портфоліо як «спосіб фіксування, накопичення, аналізу та оцінки індивідуальних результатів» [156]. Метод портфоліо спрямований як на процес оцінювання, так і на самооцінювання, основною метою якого є розвиток гуманістичних умінь і навичок, оцінка, аналіз та самоаналіз особистісних якостей. Рефлексія є важливою складовою технології портфоліо. Основна мета портфоліо «зафіксувати, накопичити матеріали, які продемонструють рівень його професіоналізму та умінь розв'язувати професійні завдання набуті ними у процесі художньо-творчої діяльності. Джерелами інформації виступають: навчальна, наукова, довідкова і художня література; матеріали ЗМІ; статистичні матеріали; аудіо- та Internet-джерела; результати власних досліджень студентів. Портфоліо виконується у вигляді електронної презентації, що доповнюється друкованим варіантом розширеного змісту. При цьому висуваються наступні вимоги: а) обґрунтування актуальності теми; б) розподіл матеріалу за

темою дослідження в рубрики (наприклад «Словник основних понять», «Аргументи і факти», «Мої відкриття», «Статистика», «Роздуми на тему»); в) співвідношення теоретичного матеріалу із результатами досліджень; г) включення в презентацію ілюстративного матеріалу (анімацій, малюнків, фотографій) для оформлення текстового змісту слайдів (їх кількість не повинна бути менше 20 і більше 30). Крім фотовиробів, це можуть бути технологічні карти, методичні нотатки, добірка художніх творів (літературних, художніх, музичних) для створення художнього образу, атмосфери заняття. У портфоліо можуть міститися репортажі з практик, де майбутні педагоги практично застосовували набуті у процесі художньо-творчої діяльності знання, уміння й навички. Портфоліо дозволяє майбутньому педагогу проаналізувати, узагальнити та систематизувати результати власної праці, об'єктивно оцінити свої можливості та спланувати подальшу діяльність із самовдосконалення» [193; 200].

Гуманістична культура студентів формується у процесі їх участі в роботі інтерактивного театру «Діалог». Як засвідчує практичний досвід функціонування інтерактивних театрів є невід'ємною частиною соціально-виховної роботи ЗВО, нетрадиційною формою взаємодії із сучасною молоддю. Актуальність інтерактивного театру посилюється в сучасних умовах, коли вербальні методи виховання не можуть конкурувати із телебаченням та Інтернетом. На думку І. Сергієнко [161], сучасна молодь пересичена образною інформацією, яка надходить від телепередач, відеофільмів, комп'ютерних ігор, а тому «форми і методи, що привернули б увагу молодшої людини, мають бути незвичними, щоб викликати живий інтерес».

Слід відмітити, що участь студентів в інтерактивному театрі «Діалог», багатопланово формує їх соціальну поведінку, сприяє розвитку гуманістичних умінь і навичок. Зокрема, дає можливість змодельовати будь-яку ситуацію й розробити варіант поведінки в ній;

спонукає учасників до оцінки й самооцінки соціального середовища, вчинків героїв; побачити навколишнє життя та своє місце і роль в ньому. Театральна гра дозволяє проживати важливі життєві ситуації в безпечних умовах гри, спонукає до морально-духовного саморозвитку, самовиховання.

Серед основних функцій інтерактивного театру, вчені [164] виділяють: пізнавальну, комунікативну, профілактичну, корекційну, терапевтичну тощо. Реалізація цих функцій сприяє формуванню гуманних взаємин, гуманістичної культури молоді, кращому розумінню соціальних ролей, виробленню внутрішніх механізмів для запобігання негативним життєвим чинникам.

Інтерактивний театр є засобом, що може досить активно залучати молодь до обговорення проблем, до пошуку відповідей на хвилюючі питання, перетворенню їх із об'єктів виховного процесу в активних учасників формування власної особистості.

Своє чергою, ефективною формою, яка актуалізує в собі органічне поєднання моральних знань і діяльності щодо їх реалізації, знань їх емоційного переживання, виховання й самовиховання, на нашу думку, є клуб. Клубна робота є особливою сферою життя студентської молоді. Основними принципами її організації виступають: неформальність, орієнтація на індивідуальні інтереси і здібності, максимальну різноманітність. Саме клубна робота за правильної організації створює кожному студенту можливість реалізувати і ствердити себе, пережити почуття успіху, відчуття своєї належності й корисності, впевненості у власних силах, що підвищує моральну стійкість людини. На заняттях вирішувались завдання: розвитку у студентів навичок аналізу й оцінки вчинків, виходячи з позиції гуманістичного світосприйняття, навичок доброзичливого спілкування, умінь оцінювати наявність чи відсутність гуманних якостей у себе, розвиток оптимістичної «Я-концепції», яка створює умови для творчого самовираження як здатності студента до

створення свого образу світу, світобачення і самого себе у цьому світі, розширення досвіду гуманної поведінки юнаків і дівчат.

Значна робота з виховання у студентів гуманістичної культури проводилася на базі полемічного клубу «Nowadays», «у роботі якого брали участь студенти різних курсів, що визначало їх зацікавленість, добровільність та бажання долучитися до спільної роботи. Інтерес у студентів викликали такі форми роботи, як ток-шоу, брейн-ринги, «правові ринги», педагогічні турніри, етичні діалоги. Робота полемічного клубу будувалася на суб'єкт-суб'єктній взаємодії, де педагогу відводилася роль фасилітатора» [193; 200].

Специфікою роботи полемічного клубу було «широке застосування дискусійних методів, які є своєрідним критерієм гуманізації виховного середовища закладу вищої освіти. Учасники полемічного клубу самостійно розробили правила дискусії, яких мали дотримуватися. Такими правилами були:

- відверто висловлювати свою точку зору, а не чужу;
- поважати думку кожного члена полемічного клубу;
- уміти слухати, не перебиваючи інших;
- висловлюватися лаконічно і стисло;
- бути позитивним і конструктивним;
- стежити за логікою думки, викладу;
- володіти собою і не переходити на персоналії;
- говорити по одному» [193; 200].

Варто зазначити, що метод дискусії застосовувався нами у тих випадках, якщо необхідно було колективно вирішити проблему за допомогою активного мислення, обговорення, зіставлення різних поглядів, ідей, підходів. В дискусіях «Чи суперечать наші бажання обов'язкам?», «Гуманістична культура – шлях соціалізації чи самоствердження особистості?» «Чи потрібний сучасній школі гуманний педагог?» виявлялися такі якості студентів, як самостійність, здатність

оперувати аргументами, ставлення до однодумців і до опонентів, самоствердження. Організація дискусії потребувала певної підготовки і проходила у декілька етапів. На підготовчому етапі формулювалася тема дискусії, питання до розгляду, джерельна база, визначалися дата та місце проведення, запрошені гості, експерти. На активному етапі здійснювалося обговорення питань, уточнення ключових понять, наводилися аргументи, які приймалися або спростовувалися, захищаються певні ідеї. Також може використовуватися оцінка аудиторії. На заключному етапі підводилися підсумки та здійснювався аналіз дискусії» [193; 200].

Також у роботі полемічного клубу використовувалися дебати, як можливість переконати інших у власній правоті. У формі дебатів проводилися брейн-ринги «Свобода і відповідальність», «Кому потрібна совість?» «Відповідальність і безвідповідальність»; правові ринги «Ми знаємо свої права», «За що відповідає вчитель?»; педагогічні турніри «Вчитель майбутнього», «Битва методів».

Серед активних форм позааудиторної роботи, що позитивно сприймається майбутніми педагогами, сприяють самовдосконаленню юнаків і дівчат, формуванню у них гуманістичної культури, можна виокремити тренінгові заняття «Сприяння особистісному зростанню». Кожне з цих занять – це насамперед запланований виховний процес, призначений удосконалити знання студентів про себе, дізнатися як сприймається їх поведінка та окремі риси характеру одногрупниками, гармонізувати власний емоційний стан [165].

Основними функціями тренінгу визначено: навчальну – передбачає оволодіння учасниками певним комплексом знань; діагностичну – полягає в об'єктивному та самостійному діагностуванні рівнів сформованості умінь, що забезпечує подальше складання особистісного проекту; мотиваційну – визначає мотиви поведінки та діяльності особистості в певній життєвій ситуації; превентивну –

виявляє хибні судження, переконання, дії, пов'язані з різними видами діяльності; адаптивну – сприяє адаптації особистості до певних умов, колективу, середовища тощо; перетворювальну – передбачає перетворення знань та набутого досвіду на компетентності; коригувальну – зорієнтована на внесення змін, корекцію стилів поведінки.

Тренінгове заняття реалізувалися за такими етапами:

1. Знайомство учасників групи між собою – обговорення позитивного настрою в групі розпочиналося з розігрування ігор за темою тренінга, виконання вправ та їх обговорення, що наближало до усвідомлення існуючих суперечностей, бажання їх вирішення тощо.

2. З'ясування існуючих потреб, бажань і мотивів особистості в певній діяльності – виконання вправ та специфічних технік, що сприяло виявленню реального стану (відсутність чи поліаспектність бажань, мотивів тощо), обговорення та наліз.

3. Актуалізація діяльності за стандартами на виявлення переконань чи упередженості особистості – розігрування рольових та ситуаційних ігор, демонстрація техніки роботи з ірраціональними установками.

4. Мобілізація внутрішніх потенційних можливостей особистості у вирішенні завдань, тобто особистісний допінг-потенціал – актуалізація та пошук ресурсів задля узгодження бажань та їх відповідність до можливостей реалізації. Копінг-потенціал («coping» з англ. «долання») визначається як упевненість, позитивна самооцінка особистості. По завершенню виконується моделювання алгоритму розв'язання певної існуючої проблеми.

Тренінгові заняття були «моделями різноманітних життєвих ситуацій в яких студенти закріплювали навички позитивної вербальної й невербальної комунікації на основі емпатійного спілкування, розвивали уміння щиро ділитися своїми почуттями і розуміти почуття інших» [165].

В процесі художньо-творчої діяльності студентами використовувався метод кейсів (конкретних ситуацій), що передбачав подання інформації у вигляді фактів, що ґрунтувалися на реальних подіях та проведенні аналізу проблеми зі складанням відповідних рекомендацій щодо її вирішення.

Формування гуманістичної культури відбувалося у «процесі колективної творчої діяльності, зокрема, участі студентів у конкурсах творчих проєктів, творчих зустрічах, аукціонах творчих ідей тощо. Творчі зустрічі виступають джерелом творчого натхнення студентів, яке мотивує та живить його у процесі художньо-творчої діяльності, пробуджує потребу в естетичному, моральному розвитку та самовдосконаленні. Такі зустрічі організовуються із залученням провідних діячів у сфері образотворчого мистецтва відомих педагогів, які виступають ідеальним зразком, взірцем особистості педагога-професіонала» [166].

Бачиться особливо суттєвою активна участь студентів у Галереї особистісного зростання. Студенти виконують завдання із самоспостереження, самоаналізу, планують самовиховання гуманних якостей, особистих властивостей, які відіграватимуть визначальну роль у майбутній професійній діяльності. Форма ведення «Галереї» довільна. Вона може містити текстові матеріали, картинки, вироби, фотографії тощо. Наведемо декілька завдань, які пропонувались студентам під час укомплектування «Галереї особистісного зростання».

1. Поміркуйте про напрями власного морально-духовного, творчого розвитку. Які види художньо-творчої діяльності бажаєте опанувати? Поділіться своїми думками у групі. Під час оволодіння цими видами діяльності, розміщуйте в «Галереї» власні вироби-звіти про досягнення мети.

2. Представте у «Галереї» 2-3 власних вироби, які Ви могли б винести на обговорення та аналіз в групі, думку про які б Вам хотілося почути від інших.

3. Презентуйте у «Галереї особистісного зростання» свій твір, який Вам здається найменш вдалим, недосконалим. Презентуйте твір, за який ви відчуваєте внутрішню гордість, яким пишаєтесь.

4. Розмістіть у «Галереї» свої «Я-образи»: в минулому (2-3 роки тому), в реальному і майбутньому (2-3 роки вперед). Виконуючи роботу, продумуйте матеріал, техніку виконання твору, його найвиразніші ознаки, які відображають Вас.

5. Розробіть власну «Я-концепцію» з урахуванням особистих схильностей і можливостей. Представте її у творчому виконанні.

Окрім того, робота у «Галереї особистісного зростання» – не просто збирання окремих фактів, це дослідження студентом особливостей їх особистості і спланована на базі отриманих даних робота з їх вдосконалення. Головний засіб досягнення ефективності – осмислення результатів художньо-творчої діяльності через призму морально-духовних, особистісних цінностей.

Своєю чергою для формування гуманістичної культури студентів педагогічних університетів необхідно створити в студентській групі відповідне виховне середовище, яке стимулювало б осмислення гуманних вчинків та засвоєння моральних понять і цінностей. Особлива роль у створенні виховного середовища, орієнтованого на формування гуманістичної культури студентів, належить куратору академічної групи. Як організатор виховного процесу, він покликаний розв'язувати такі завдання: створення та згуртування студентського колективу; узгодження педагогічних зусиль щодо формування гуманістичної культури студентів.

Відповідно до окреслених завдань вибиралися форми й методи формування гуманістичної культури студентів педагогічних університетів. Як показав експеримент, ефективною формою формування гуманістичної

культури майбутніх педагогів є «година куратора академічної групи. Необхідно зазначити, що особистість наставника групи, стиль його спілкування зі студентами є одним із визначальних факторів створення сприятливого емоційного фону в студентському середовищі. Від здатності куратора налагоджувати у взаємодії зі студентами емоційно відверті, комфортні, емпатійні стосунки суттєвим чином залежить виховний потенціал педагогічної діяльності, ефективність її впливу на формування гуманістичної культури студентів» [193; 200].

На кураторських годинах студенти «публічно обговорювали різні актуальні проблеми за допомогою дискусії, яка ґрунтується на принципах доповнення й уточнення висвітлених питань. Використання у виховній роботі зі студентами дискусій сприяло набуттю ними вмінь логічно обґрунтувати погляди, ідеї, користуватися аргументами й контраргументами. Цьому відповідним чином сприяє характер поставлених питань та активність учасників дискусії. Так, відтворювальні, репродуктивні питання переважно вимагають роботи пам'яті та забезпечують низький рівень активності («Що означають для Вас гуманні взаємини?», «Які необхідні риси для встановлення позитивних особистісних взаємин?», «Що таке емпатія і толерантність?») [193; 200].

Безперечно, що описово-ілюстровані питання вимагають роботи творчої уяви й забезпечують середній рівень активності («Назвіть прочитані Вами твори української та зарубіжної літератури, у яких було описано моральні й аморальні вчинки у взаєминах», «Розкажіть, хто з Ваших улюблених літературних героїв виявляв гуманістичну культуру у взаєминах», «Проілюструйте прикладами з життя моральні й аморальні вчинки». Зауважимо, що розгортанню дискусії та високому рівню активності сприяють проблемно-пошукові питання, які формуються на основі протиріччя залишкових знань та тих, котрі потрібно набути для вирішення нових завдань. Студентам запропоновано для обговорення такі проблемно-пошукові питання: «Тема моральності й аморальності в православ'ї та католицизмі». Під час

проведення кураторських годин було запропоновано встановити правила, які доповнювали та коригували самі студенти: активна участь усіх учасників у роботі; не відхилятися від теми; говорити про конкретні проблеми; бути толерантним та прислухатися до думки опонента. Ми враховували також той факт, що юнакам і дівчатам потрібно давати можливість максимально розкритися та зробити правильні висновки самостійно щодо необхідності усвідомлення та виявлення гуманного вчинку у взаєминах. Знання, засвоєні таким чином (через дискусію), стають особистою позицією студентів.

Таким чином, сучасний рівень вимог до формування гуманістичної культури студентів зумовлює необхідність розглядати художньо-творчу діяльність як засіб, що сприяє розвитку гуманних, професійних умінь і навичок, стимулює до професійної самореалізації. Технологізація процесу формування гуманістичної культури студентів відображає технологічне забезпечення цього процесу і включає розробку етапів, що містять сукупність форм, методів, способів та прийомів художньо-творчої діяльності, які забезпечують успішне формування показників гуманістичної культури студентів.

2.5. Аналіз результатів педагогічного експерименту

Для здійснення порівняльного аналізу рівнів сформованості гуманістичної культури студентів у контрольних і експериментальних групах по завершенню формувального етапу експерименту було проведено контрольний зріз. Контрольний зріз проводився згідно визначених у § 2.1. дисертаційного дослідження критеріїв сформованості гуманістичної культури студентів на основі методик, які використовувалися нами на констатувальному етапі експерименту.

Констатуємо, що результати засвідчили позитивну динаміку у характерних ознаках гуманістичної культури студентів експериментальних груп, а саме: у когнітивній, емоційно-ціннісній, діяльнісній сферах та, відповідно, підтвердили ефективність запропонованої нами технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності. Зокрема, проведення із студентами експериментальних груп занять курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному удосконаленні», їх активна участь у художньо-творчій діяльності, інтерактивному театрі «Діалог», диспутах з усвідомлення власного морального вибору, відповідальної поведінки, тренінгу із розвитку комунікативних навичок, тренінгу «Школа самоповаги», участь у розробці та реалізації програми художньо-прикладного мистецтва «Світ в якому я живу» для дітей.

При цьому, контрольний етап експерименту передбачав виявлення динаміки рівнів сформованості знань студентів про гуманістичну культуру, характерних ознак її прояву. Своєю чергою експериментальна робота (вивчення курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному удосконаленні», участь у гостьових лекціях із запрошенням фахівців у режимі онлайн, майстер-класах, онлайн-вебінарах з актуальних проблем соціально-морального розвитку особистості, розробці програми для дітей «Світ в якому я живу») сприяли розумінню студентами поняття «гуманістична культура», її змістових складових. Так, зміст суджень студентів ЕГ щодо гуманістичної культури є більш змістовнішим і повним порівняно із судженнями студентів КГ.

Варто зазначити, що запровадження у позааудиторну роботу університету активних форм і методів формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності актуалізують

накопичення гуманістичних знань, про що свідчить динаміка рівня їх сформованості.

Таким чином, у результаті проведеної експериментальної роботи респонденти ЕГ набули знань про гуманістичну культуру, рівень їх зіставлено з рівнем знань респондентів КГ (рис. 2.11).

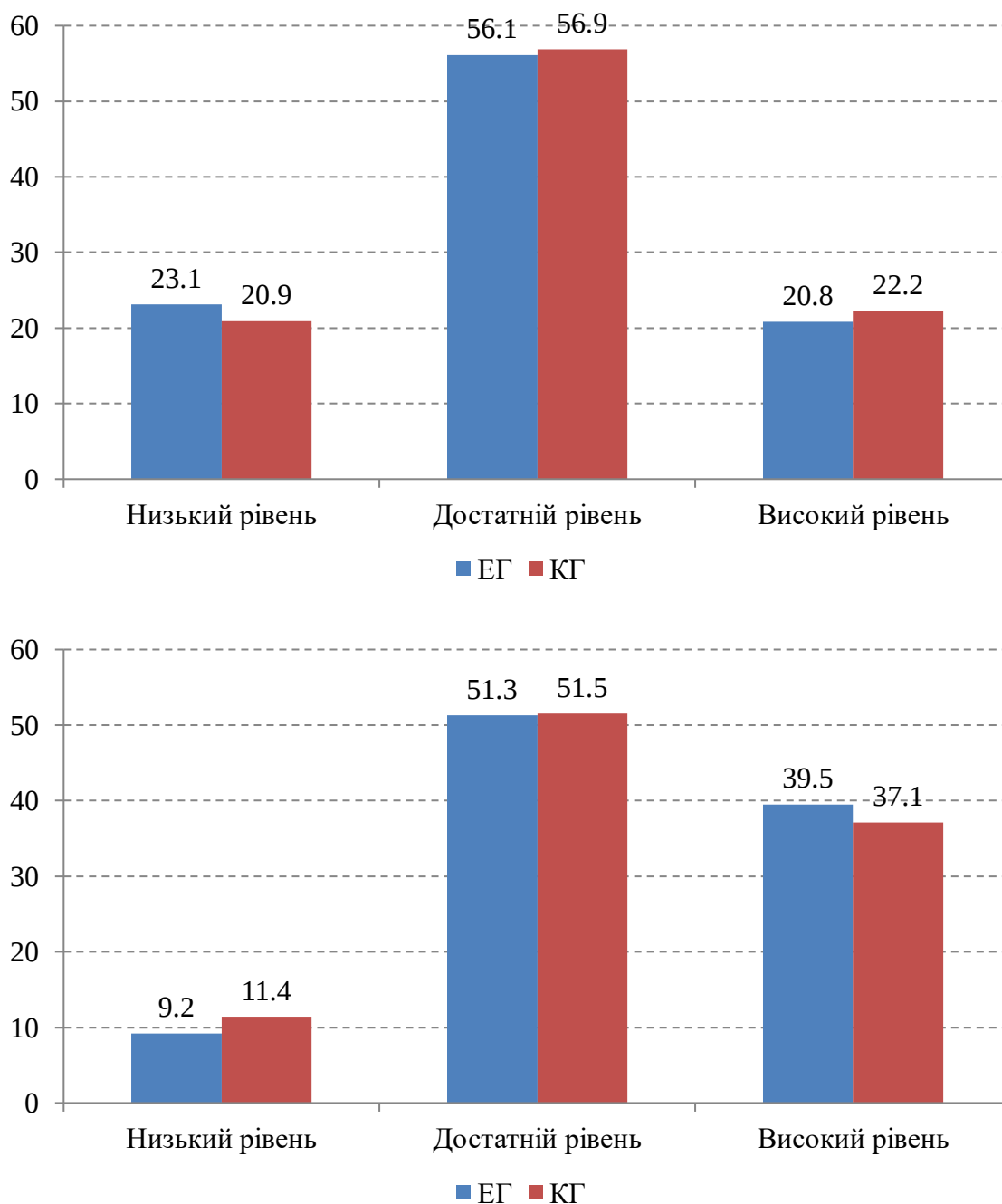

Рис. 2.11. Показники сформованості гуманістичної культури студентів за когнітивним критерієм, % (на початку та по завершенню експерименту)

Отже можемо спостерігати суттєве скорочення кількості студентів з низьким рівнем сформованості когнітивного критерію гуманістичної культури в експериментальних групах. Де на кінець експерименту їх залишилось всього 9,2 % від 23,1 % на його початку. Цей факт підтверджує педагогічну ефективність запроваджених у позааудиторну діяльність університету активних форм і методів формування гуманістичної культури студентів. Принагідно, що у КГ особливої динаміки не спостерігалось. Зокрема після завершення експерименту кількість студентів з низьким рівнем когнітивного критерію складає 11,4 % з 20,9 %. У 51,3 % студентів ЕГ і 51,5 % КГ констатуємо достатній рівень сформованості знань про гуманістичну культуру, механізми її вияву, проти 56,1 % респондентів ЕГ і 56,9 % КГ. Як бачимо в експериментальних групах спостерігається суттєва динаміка, а в контрольних групах змін не відбулося.

З метою перевірки достовірності даних по завершенню експерименту використаємо λ -критерій Колмогорова-Смирнова (для відшукування точки, в якій сума накопичених розбіжностей між розподілами у експериментальних та контрольних групах є найбільшою та оцінки достовірності цих розбіжностей) та ϕ^* -кутове перетворення Фішера (для оцінки достовірності розбіжностей між відсотковими долями вибірок у експериментальних та контрольних групах) (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Розрахунок λ -критерію для співставлення емпіричних розподілів
сформованості гуманістичної культури студентів за когнітивним
критерієм у експериментальних та контрольних групах**

Рівні сформованості	Емпіричні частоти		Емпіричні відносні частоти		Накопичені емпіричні відносні частоти		Різниця $d = \sum f^*e - \sum f^*k$
	f_e	f_k	f^*e	f^*k	$\sum f^*e$	$\sum f^*k$	
Високий	63	57	0,3987	0,3701	0,3987	0,3701	0,286
Достатній	81	79	0,5127	0,5129	0,9114	0,8830	0,284
Низький	14	18	0,0886	0,1169	1,000	1,000	0
Усього	158	154	1	1			

$$d_{\max} = 0,286.$$

Підрахуємо значення λ -критерію за формулою:

$$\lambda = d_{\max} \sqrt{\frac{n_e \times n_k}{n_e + n_k}} = 0,286 \sqrt{\frac{160 \times 152}{160 + 152}} = 2,05.$$

За таблицею визначаємо, що отримане значення $\lambda = 2,05$ відповідає рівню статистичної значимості $\rho = 0,00045$.

Критичні значення λ , які відповідають прийнятим рівням значимості:

$$\lambda_{0,05} = 1,36, \quad \lambda_{0,01} = 1,63.$$

$2,05 > 1,63$, отже розбіжності між розподілами достовірні.

Для оцінки достовірності розбіжностей між відсотковими долями виборок у експериментальних та контрольних групах застосуємо ϕ^* -кутове перетворення Фішера. Максимальна виявлена різниця між двома накопиченими емпіричними частотами становить 0,286. Вона накопичена на високому рівні сформованості когнітивного критерію гуманістичної культури.

Використаємо верхню межу даної категорії як критерій для розподілу обох виборок на підгрупи, де «є ефект» (високий та достатній рівні) та «ефекту немає» (низький рівні). Складемо чотириклітинну таблицю для розрахунку φ^* -кутового перетворення Фішера з метою виявлення відмінностей між ЕГ та КГ.

Таблиця 2.11

Група	Є ефект		Ефекту немає		Усього досліджуваних
	Кількість досліджуваних	%	Кількість досліджуваних	%	
ЕГ	144	91,1	14	8,9	158
КГ	136	88,3	18	11,7	154
Усього	280		32		

За результатами даних таблиці визначаємо величини φ_1 та φ_2 , які відповідають відсотковим долям кожної групи:

$$\varphi_1(91,9\%) = 2,518, \quad \varphi_2(88,3\%) = 1,227.$$

Визначаємо емпіричне значення критерію φ^* :

$$\varphi^*_{емп} = (\varphi_1 - \varphi_2) \times \sqrt{\frac{n_1 \times n_2}{n_1 + n_2}},$$

де φ_1 – кут, що відповідає більшій відсотковій долі;

φ_2 – кут, що відповідає меншій відсотковій долі;

n_1 – кількість досліджуваних у вибірці ЕГ;

n_2 – кількість досліджуваних у вибірці КГ.

$$\varphi^*_{емп} = (2,518 - 1,227) \times \sqrt{\frac{158 \times 154}{158 + 154}} = 2,01.$$

Критичні значення φ^* , які відповідають прийнятим у психолого-педагогічних дослідженнях рівням статистичної значимості:

$$\varphi^*_{кр} = \begin{cases} 1,64(p \leq 0,05) \\ 2,31(p \leq 0,01) \end{cases}.$$

Таким чином, $\varphi_{\text{емп}}^* > \varphi_{\text{кр}}^*$. Отже, розбіжності між відсотковими долями достовірні.

Своєю чергою у змістовій структурі гуманістичної культури, емоційно-ціннісний критерій займає домінуючу позицію, оскільки певним чином визначає розвиток усіх інших критеріїв. У розвитку емоційно-ціннісної сфери студентів після проведення формувального експерименту спостерігаємо позитивну динаміку.

Застосування методики «Ціннісні орієнтації» засвідчує збільшення кількості респондентів ЕГ із спрямованістю на гуманні взаємини, спілкування, гуманну поведінку (з 36,2 % до 57,9 %), у контрольних групах цей показник збільшився лише на 1,8 %. Також спостерігається тенденція до збільшення кількості студентів ЕГ із спрямованістю на активне діяльне життя (27,4 % – по завершенню експерименту, 3,3 % – на початку експерименту). Так, важливою передумовою формування гуманістичної культури є адекватна самооцінка, що виявляється у позитивному ставленні до себе, інших людей, оточуючої дійсності.

Проведення із студентами експериментальних груп курсу, організація художньо-творчої діяльності дозволяє констатувати збільшення кількості респондентів із адекватною самооцінкою, що суттєво впливає на спосіб встановлення ними гуманних взаємин (рис. 2.12).

За результатами дослідження спостерігаємо зменшення кількості студентів із заниженою самооцінкою – на 14,8 % та із завищеною самооцінкою на 11,4 %.

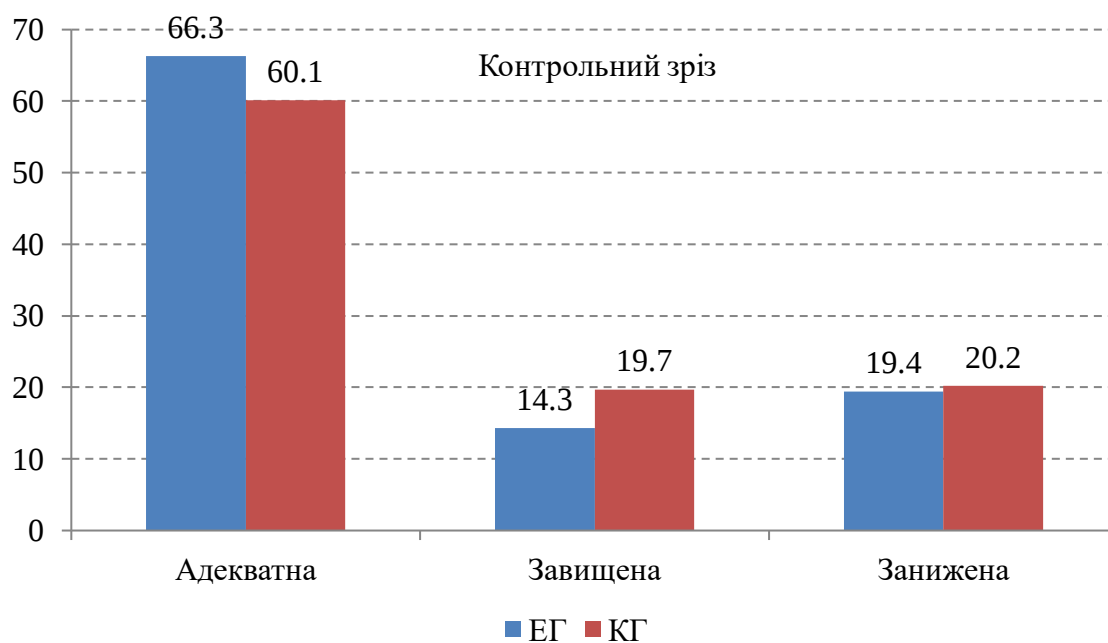
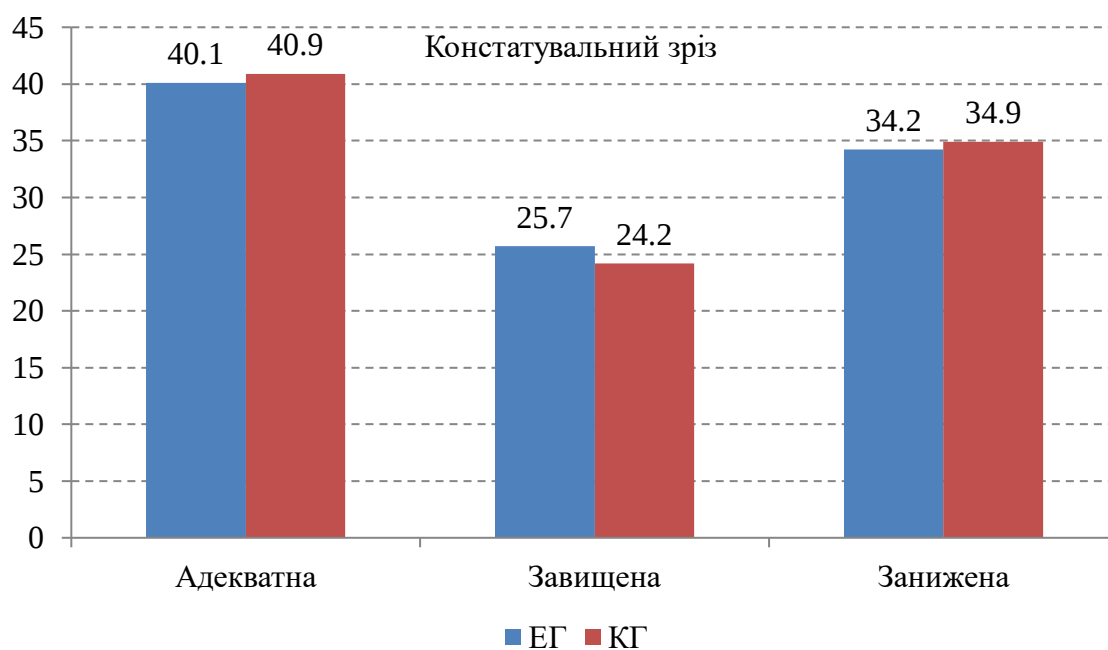
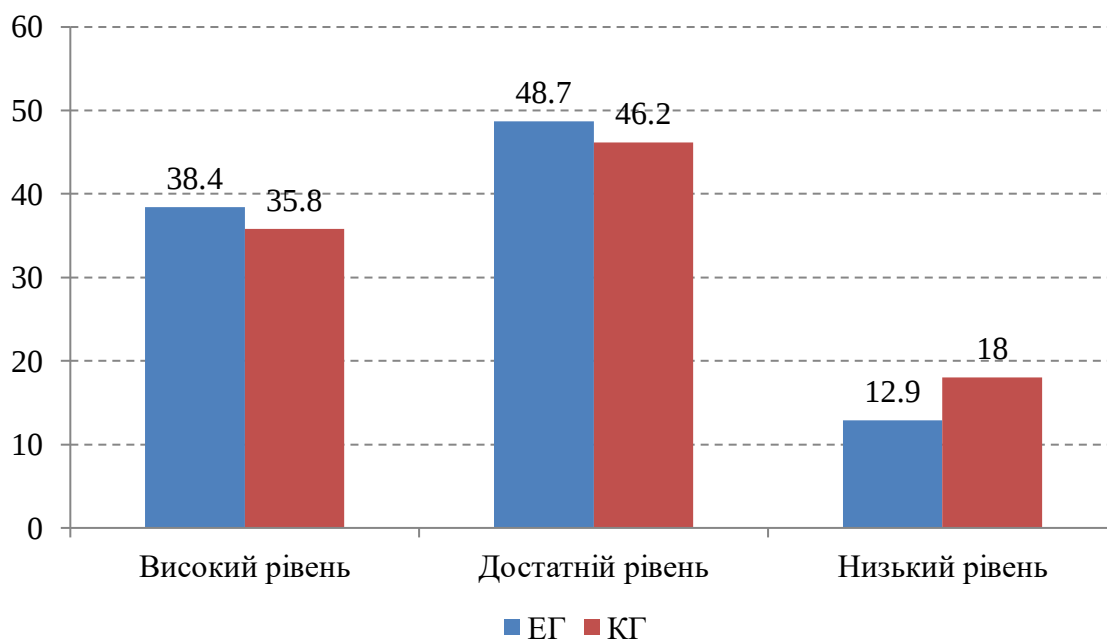
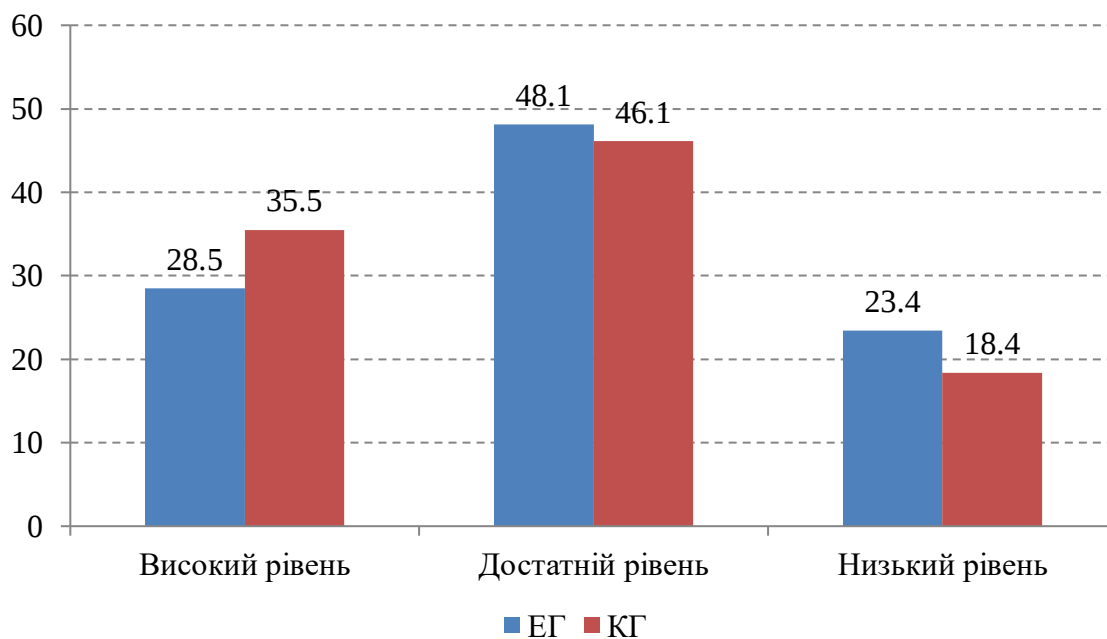

Рис. 2.12. Рівні самооцінки студентів, % (на початку та по завершенню експерименту)

Результати діагностичного вивчення мотивації студентів представлено нами на рис. 2.13.

**Рис. 2.13. Відповідність мотивації студентів рівням сформованості гуманістичної культури, %
(на початку та по завершенню експерименту)**

Відмічаємо тенденцію до збільшення кількості респондентів ЕГ які виявляють гуманістичну культуру, бажаючи уникнути неприємних ситуацій, завоювати позитивне ставлення, авторитет серед значимих людей, на 0,6 % (48,1 % – на початку експерименту і 48,7 % – по

завершенню експерименту). У контрольних групах спостерігаємо ситуативний характер мотивації щодо виявлення гуманістичної культури (46,1 % респондентів – на початку експерименту та 46,2 % – по завершенню експерименту). Гуманістичну культуру студенти виявляють на вимогу викладачів, значимих людей (12,9 % – по завершенню експерименту, 23,4 % – на початку експерименту).

Динаміку рівнів сформованості гуманістичної культури емоційно-ціннісного критерію представлено у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

**Показники сформованості гуманістичної культури студентів за
емоційно-ціннісним критерієм
(на початку та по завершенню експерименту)**

Рівні сформованості	Констатувальний зріз				Контрольний зріз			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	40	25,2	39	25,9	59	37,9	42	27,1
Достатній	68	43,0	66	42,5	77	48,5	67	43,5
Низький	50	31,8	49	31,6	22	13,6	45	29,4

Отже, завдяки участі студентів у художньо-творчій діяльності: роботі інтерактивного театру «Діалог», розробці та впровадженні програми «Світ в якому я живу» для дітей, складанні портфоліо в експериментальних групах більше стали проявлятися мотиви ціннісного ставлення до себе, інших, оточуючої дійсності, орієнтація на взаємодію, спілкування. Зокрема, 37,9 % студентів ЕГ (у КГ 27,1 %) орієнтовані на взаємодію із іншими людьми, професійний розвиток, успішну самореалізацію.

Отже, за результатами констатувального і контрольного зрізів, проведена експериментальна робота сприяла становленню внутрішньої

мотивації юнаків і дівчат, розвитку емоційно-ціннісного критерію, що забезпечує повноцінну інтеріоризацію гуманістичних цінностей.

Таблиця 2.13

**Розрахунок λ -критерію для співставлення емпіричних розподілів
формування емоційно-ціннісного критерію студентів
(на початку та по завершенню експерименту)**

Рівні сформованості	Емпіричні частоти		Емпіричні відносні частоти		Накопичені емпіричні відносні частоти		Різниця $d = \sum f^*e - \sum f^*k$
	f_e	f_k	f^*e	f^*k	$\sum f^*e$	$\sum f^*k$	
Високий	59	42	0,373	0,273	0,373	0,273	0,100
Достатній	77	67	0,487	0,235	0,860	0,724	0,152
Низький	22	45	0,139	0,292	1,000	1,000	0,000
Усього	158	154	1	1			

$$d_{\max} = 0,152.$$

Підрахуємо значення λ -критерію за формулою:

$$\lambda = d_{\max} \sqrt{\frac{n_e \times n_k}{n_e + n_k}} = 0,152 \sqrt{\frac{158 \times 154}{158 + 154}} = 1,85.$$

За таблицею визначаємо, що отримане значення $\lambda = 1,85$ відповідає рівню статистичної значимості $\rho = 0,00661$.

Критичні значення λ , які відповідають прийнятим рівням значимості:

$$\lambda_{0,05} = 1,36, \quad \lambda_{0,01} = 1,63.$$

$1,69 > 1,63$, отже розбіжності між розподілами достовірні.

Для оцінки достовірності розбіжностей між відсотковими долями вибірок у експериментальних та контрольних групах застосуємо ϕ^* -кутове перетворення Фішера. Максимальна виявлена різниця між двома накопиченими емпіричними частотами становить 0,152. Вона

накопичена на достатньому рівні сформованості емоційно-ціннісного критерію гуманістичної культури студентів.

Використаємо верхню межу даної категорії як критерій для розподілу обох виборок на підгрупи, де «є ефект» (високий, достатній) та «ефекту немає» (початковий) рівні. Складемо чотириклітинну таблицю для розрахунку φ^* -кутового перетворення Фішера з метою виявлення відмінностей між ЕГ та КГ.

Таблиця 2.14

Група	Є ефект		Ефекту немає		Усього досліджуваних
	Кількість досліджуваних	%	Кількість досліджуваних	%	
ЕГ	136	86,1	22	13,9	158
КГ	109	70,8	45	29,2	154
Усього	259		53		

За результатами даних таблиці визначаємо величини φ_1 та φ_2 , які відповідають відсотковим долям кожної групи:

$$\varphi_1(86,1\%) = 2,364, \quad \varphi_2(70,8\%) = 2,006.$$

Визначаємо емпіричне значення критерію φ^* :

$$\varphi^*_{\text{емп}} = (2,364 - 2,006187) \times \sqrt{\frac{158 \times 154}{158 + 154}} = 3,17.$$

Критичні значення φ^* , які відповідають прийнятим у психолого-педагогічних дослідженнях рівням статистичної значимості:

$$\varphi^*_{\text{кр}} = \begin{cases} 1,64(p \leq 0,05) \\ 2,31(p \leq 0,01) \end{cases}.$$

Таким чином, $\varphi^*_{\text{емп}} > \varphi^*_{\text{кр}}$, тобто $3,17 > 2,31$. Отже, розбіжності між відсотковими долями достовірні.

На наступному етапі контрольного зрізу ми аналізували рівень сформованості діяльнісного критерію гуманістичної культури. Результати вивчення засвідчують зростання показників сформованості даного компонента.

Зокрема, спостереження за поведінкою студентів у ситуаціях взаємодії із ровесниками, іншими людьми, застосування методів оцінки і самооцінки, узагальнення незалежних характеристик, засвідчують зростання показників сформованості діяльнісного критерію гуманістичної культури (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Показники сформованості діяльнісного критерію гуманістичної культури на початку та по завершенню експерименту

Рівні сформованості	Констатувальний зріз				Контрольний зріз			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	41	26,2	42	27,3	54	34,3	46	29,7
Достатній	55	34,7	52	34,1	75	47,5	53	34,2
Низький	62	39,1	60	38,6	29	18,2	55	36,1

Аналіз показує, що в експериментальних групах знизилася кількість респондентів, які виявляють гуманістичну культуру ситуативно (низький рівень сформованості) – 39,1 % – на початку експерименту і 18,2 % – по завершенню експерименту. У 47,5 % студентів ЕГ, 34,2 % КГ фіксується прояв гуманістичної культури у більшості випадків (достатній рівень сформованості), що на 12,8 % та 0,1 % більше чим на констатувальному етапі експерименту. В експериментальних групах фіксується у 34,3 % респондентів прояв гуманістичної культури завжди – проти 26,2 % (високий рівень сформованості).

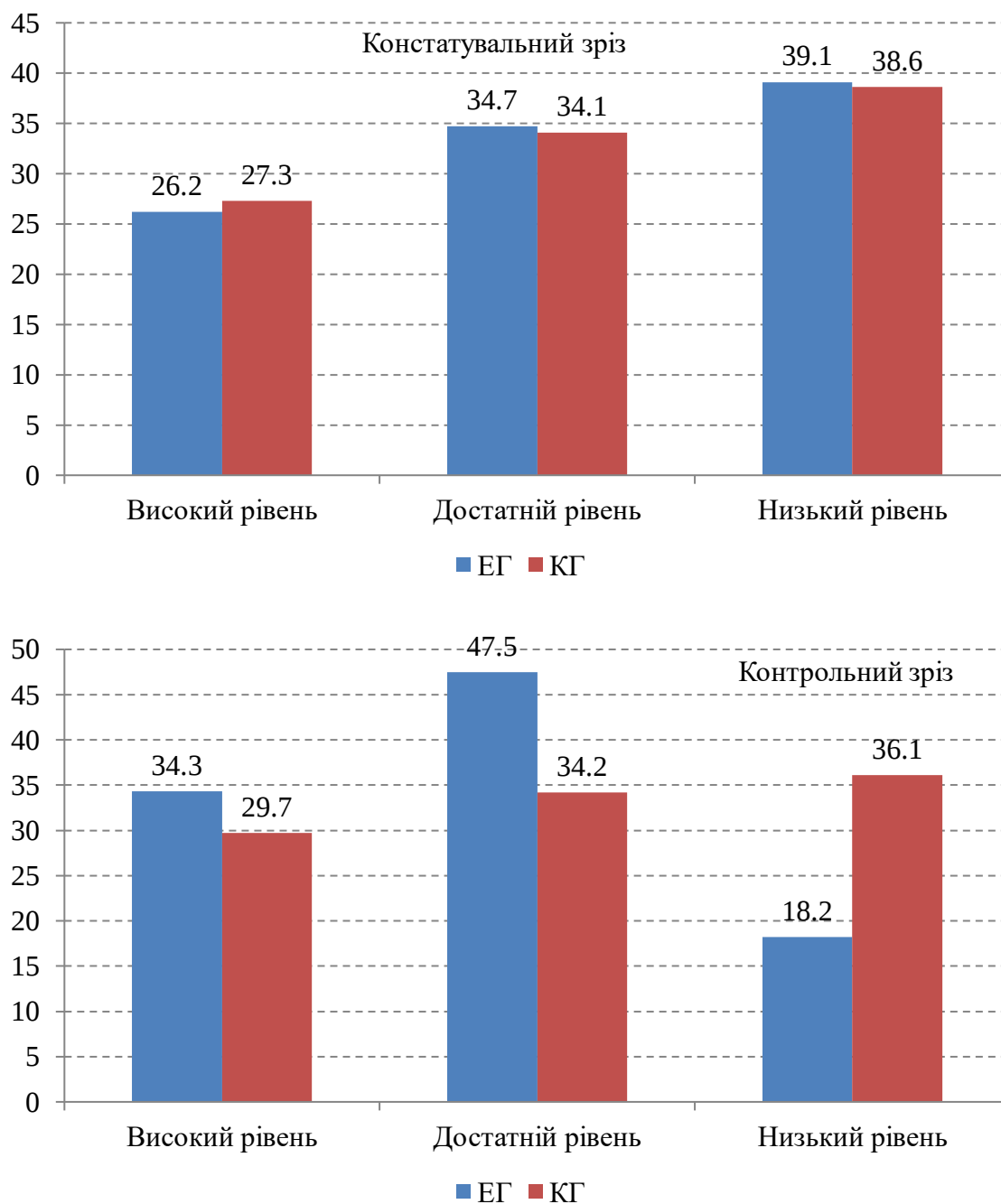

Рис. 2.14. Динаміка формування діяльнісного критерію гуманістичної культури студентів, % (на початку та по завершенню експерименту)

Отримані дані дозволяють стверджувати, що у результаті проведеної експериментальної роботи спостерігається збільшення кількості студентів ЕГ із високим і достатнім рівнем сформованості діяльнісного критерію гуманістичної культури (див. рис. 2.14), що дає

підстави зробити висновок про педагогічну доцільність та ефективність запропонованої технології формування гуманістичної культури студентів.

Таблиця 2.16

**Розрахунок λ -критерію для співставлення емпіричних розподілів
сформованості діяльнісного критерію гуманістичної культури
студентів в експериментальних та контрольних групах**

Рівні сформованості	Емпіричні частоти		Емпіричні відносні частоти		Накопичені емпіричні відносні частоти		Різниця $d = \sum f^*e - \sum f^*k$
	f_e	f_k	f^*e	f^*k	$\sum f^*e$	$\sum f^*k$	
Високий	54	46	0,342	0,299	0,342	0,299	0,043
Достатній	75	53	0,475	0,344	0,817	0,643	0,174
Низький	29	55	0,183	0,357	1,000	1,000	0,000
Усього	158	154	1	1			

$$d_{\max} = 0,174.$$

Підрахуємо значення λ -критерію за формулою:

$$\lambda = d \sqrt{\frac{n_e \times n_k}{n_e + n_k}} = 1,36 \sqrt{\frac{158 \times 154}{158 + 154}} = 0,154.$$

За таблицею визначаємо, що отримане значення $\lambda = 0,154$ відповідає рівню статистичної значимості $\rho = 0,06463$.

Критичні значення λ , які відповідають прийнятим рівням значимості:

$$\lambda_{0,05} = 1,36, \lambda_{0,01} = 1,63$$

$0,174 > 1,154$, отже розбіжності між розподілами достовірні.

Для оцінки достовірності розбіжностей між відсотковими долями вибірок у експериментальних та контрольних групах застосуємо ϕ^* -кутове перетворення Фішера. Максимальна виявлена різниця між двома накопиченими емпіричними частотами становить 0,14. Вона накопичена

на достатньому рівні сформованості діяльнісного критерію гуманістичної культури.

Використаємо верхню межу даної категорії як критерій для розподілу обох виборок на підгрупи, де «є ефект» (високий та достатній рівні) та «ефекту немає» (низький) рівні. Складемо чотириклітинну таблицю для розрахунку φ^* -кутового перетворення Фішера з метою виявлення відмінностей між ЕГ та КГ.

Таблиця 2.17

Група	Є ефект		Ефекту немає		Усього досліджуваних
	Кількість досліджуваних	%	Кількість досліджуваних	%	
ЕГ	129	81,6	29	18,4	158
КГ	99	64,3	55	35,7	154
Усього	228		84		

За результатами даних таблиці визначаємо величини φ_1 та φ_2 , які відповідають відсотковим долям кожної групи:

$$\varphi_1(81,6\%) = 2,224, \quad \varphi_2(64,3\%) = 1,866.$$

Визначаємо емпіричне значення критерію φ^* :

$$\varphi^*_{емп} = (2,224 - 1,866) \times \sqrt{\frac{158 \times 154}{158 + 154}} = 3,35.$$

Критичні значення φ^* , які відповідають прийнятим у психолого-педагогічних дослідженнях рівням статистичної значимості:

$$\varphi^*_{кр} = \begin{cases} 1,64(p \leq 0,05) \\ 2,31(p \leq 0,01) \end{cases}.$$

Таким чином, $\varphi^*_{емп} > \varphi^*_{кр}$. Отже, розбіжності між відсотковими долями достовірні.

Порівняння початкових і кінцевих результатів засвідчило ефективність обгрунтованої у дисертації технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі

художньо-творчої діяльності та необхідність її творчого використання у педагогічній практиці.

Висновки до другого розділу

Визначено критерії, показники гуманістичної культури студентів педагогічного університету для оцінювання кількісно-якісних характеристик її сформованості. Зокрема, опираючись на теоретичний аналіз, гуманістичну культуру розглядаємо як узагальнене поняття, що ґрунтується на системі критеріїв нижчого рівня узагальнення, в ролі яких виступають структурні компоненти цього поняття. Визначені компоненти, взаємодіючи, утворюють певну цілісність. Кожний з них представлений показниками, що у своїй сутності й відображають саме поняття «гуманістична культура». Оцінка рівнів сформованості гуманістичної культури студентів передбачає визначення компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного, діяльнісного. Вказані компоненти через показники-індикатори характеризують кількісний і якісний аспекти особистості студента та відображають наявність, широту, дієвість вияву ними гуманістичної культури.

Зокрема, когнітивний компонент гуманістичної культури ґрунтується на наявності в студентів знань про гуманістичні цінності, гуманістичну поведінку особистості, усвідомлення їх значущості для особистісного й професійного розвитку. Зокрема, гуманістична освіченість (знаннявий аспект) передбачає необхідність засвоєння студентами системи понять про гуманізм і гуманність, загальнолюдську й національну культуру свого народу, духовність і свободу, знання про сутність добра і зла, справедливості і мораль. Володіючи означеними знаннями студент може оцінювати власні вчинки та поведінку інших,

ситуації та позиції в них різних учасників. Гуманістична освіченість передбачає оволодіння особистістю елементами теорії гуманізму, гуманності, знання основних принципів і норм гуманістичної поведінки. Показниками сформованості гуманістичної культури за когнітивним критерієм нами визначається: 1) знання про гуманізм, гуманістичні цінності, гуманістичну культуру, механізми її прояву та усвідомлення їх значущості для особистісного й професійного розвитку; 2) знання про загальнолюдську й національну культуру, художньо-творчу діяльність; 3) володіння знаннями про моральні якості, гуманістичну поведінку особистості; 4) рефлексія.

Емоційно-ціннісний компонент гуманістичної культури студентів виявляється в мірі гуманістичного ставлення до себе, ровесників, оточуючої дійсності та є орієнтиром в їх особистісному і професійному зростанні. Він передбачає також гуманістичну установку на взаємодію, розвинуту емпатію, емоційну саморегуляцію. Гуманістичну культуру ми розглядаємо як особистісне утворення студента, що відбивається у його переконаннях, потребах, почуттях, мотивах, взаєминах. Важливим у розвитку емоційно-ціннісного компонента вважаємо усвідомлення студентами власних потреб, мотивів поведінки, ціннісних орієнтацій. Означений компонент є комплексом мотивів, що спонукають молодих людей до взаємодії, виявлення гуманістичної культури.

Критерієм визначення емоційно-ціннісного компонента гуманістичної структури є спрямованість, стійкість, дієвість мотивів. Він характеризує розвиток ціннісно-орієнтаційної свідомості й визначення на цій основі кола особистісно-значущих гуманістичних цінностей. Показниками визначаємо: 1) гуманістичне ставлення до себе, ровесників, оточуючої дійсності; 2) гуманістичну установку на взаємодію, спілкування; 3) розвинуті гуманістичні почуття; 4) розвинута емпатія.

Діяльнісний компонент гуманістичної культури студентів характеризує прояв двох (когнітивного та емоційно-ціннісного) компонентів в їх поведінці. Варто зазначити, що гуманна позиція формується поступово і реалізується в поведінці особистості. Можна сказати, що гуманна позиція є комплексним показником, який інтегрує в собі освіченість (знання про гуманність, гуманні вчинки) і є водночас своєрідним емоційно-вольовим сигналом до здійснення гуманістичної поведінки, яка своєю чергою є заключним акордом у сформованості гуманістичної культури студента.

Показниками сформованості гуманістичної культури студента за діяльнісним критерієм викоремлюємо такі: 1) свідомо регульована художньо-творча діяльність, гуманна поведінка на основі морально-значущих норм; 2) володіння гуманістичними вміннями й навичками, здатністю втілювати їх у практичну діяльність; 3) володіння гуманними якостями (доброзичливість, відповідальність, емпатія, справедливість).

Розроблено та обґрунтовано технологію формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності. Реалізація мети та завдань технології формування гуманістичної культури студентів здійснювалась поетапно. Зокрема, нами було виділено три основні етапи: цільовий, змістовно-процесуальний, результативно-оцінювальний. Відповідно до кожного етапу нами визначено цілі, зміст, форми, методи, засоби формування гуманістичної культури студентів.

Результати констатувального етапу експерименту дозволили отримати достатньо повну характеристику існуючого рівня знань, умінь і навичок студентів, їхньої мотивації у процесі художньо-творчої діяльності та підтвердили нагальну потребу в розробці й впровадженні технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності в освітній процес, яка дозволить підвищити якість підготовки фахівців.

У процесі формувального етапу експерименту запроваджено технологію формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності.

Цільовий етап передбачав розвиток у студентів мотивації до формування гуманістичної культури. Він також включав вивчення індивідуального етичного досвіду студентів, діагностику і структурування їх суб'єктивного досвіду, діагностику індивідуальних особливостей. На цільовому етапі здійснюється мотивування художньо-творчої діяльності студентів у процесі позааудиторної роботи, усвідомлення значення гуманістичної культури для майбутньої професійної діяльності. З метою розвитку позитивної мотивації студентів до формування гуманістичної культури та поглиблення їх знань у процесі художньо-творчої діяльності ми запропонували форми роботи, що передбачають ознайомлення із складовими гуманістичної культури особистості, механізмами її прояву, особливостями художньо-творчої діяльності: вивчення курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні», участь у гостьових лекціях із запрошеннями фахівців у режимі онлайн, онлайн-вебінарах з актуальних проблем соціально-морального розвитку особистості, розробці програми для дітей «Світ, в якому я живу», майстер-класи. Ефективними засобами формування гуманістичної культури визначено: створення портфоліо, індивідуальних програм особистісного зростання.

Другий етап (змістовно-процесуальний) є логічним продовженням цільового етапу та включає реалізацію таких цілей: підтримання позитивного ставлення до морально-духовного самовдосконалення; розвиток у студентів гуманістичних умінь і навичок; здатності застосовувати результати практичної діяльності в конкретних ситуаціях професійного спрямування. Основним інструментарієм технології виступали розробка та апробація курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні», проектна

діяльність, участь у роботі театру «Діалог», клубах за інтересами, краєзнавчо-пошукових експедиціях, реалізації програми для дітей «Світ, в якому я живу», майстер-класах, тренінгах, клубі.

Результативно-оцінювальний етап є логічним продовженням попередніх етапів технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності. Метою етапу є вдосконалення та набуття студентами досвіду творчого використання гуманістичних знань, умінь і навичок у повсякденній життєдіяльності, оцінка, самооцінка та корекція. Завданнями етапу визначено: оцінювання рівня опанування студентами гуманістичними знаннями, уміннями і навичками, мотивація студентів до систематичної активної участі у художньо-творчій діяльності університету; аналіз впливу курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні» на ефективність формування гуманістичної культури студентів.

Для ефективного впровадження експериментальної технології розроблено курс «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні». Означений спецкурс реалізувався через лекції-прес-конференції, семінари-диспути, семінари-вікторини, метод створення моральних ситуацій, рефлексивно-експліцитний метод, тренінгові методи, метод опитування, метод кейсів та ін. Результати підсумкового зрізу з використанням методів статистичної обробки та порівняльного аналізу підтвердили позитивну динаміку в рівнях сформованості гуманістичної культури студентів.

Порівняння показників експериментального дослідження свідчить про наявність вираженої зміни рівнів гуманістичної культури в експериментальних групах і підтверджує ефективність запропонованої нами експериментальної технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено нове розв'язання актуальної проблеми формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету, що полягає в теоретичному обґрунтуванні та практичній реалізації технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності.

Результати наукового пошуку підтвердили ефективність вирішення поставлених завдань, визначили перспективи подальшого дослідження проблеми і дали підстави для формулювання таких висновків:

1. Проблема формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності є актуальною і недостатньо вивченою. Проведене дослідження засвідчило наявність певних розходжень у підходах науковців до трактування поняття «гуманістична культура». Констатовано, що у працях вчених категорія «гуманістична культура» тлумачиться як певна міра гуманістичних знань, гуманістичної позиції та гуманістичної поведінки особистості. Встановлено, що формування гуманістичної культури студентів відбувається в результаті інтеріоризації набутого людством морально-духовного досвіду й вироблення ним у процесі цілеспрямованої діяльності гуманістичних умінь і навичок, які забезпечать їм у подальшому повноцінну саморепрезентацію та самореалізацію у суспільстві.

Гуманістичну культуру розглянуто як інтегроване особистісне утворення студента, що виявляється в його інтересах, потребах, ідеалах, почуттях, ціннісному ставленні до себе, інших, готовності здійснювати моральний вибір та керуватися ним у повсякденній життєдіяльності, умінні використовувати отриманий досвід у професійній діяльності. Гуманізація освітнього процесу передбачає адекватну стратегію

діяльності ЗВО щодо створення умов для формування гуманістичної культури студента, яку він зможе трансформувати у майбутню педагогічну діяльність.

2. Формування гуманістичної культури студентів у позааудиторній діяльності університету визначено як створення цілісної системи, що передбачає посилення уваги до особистості студента з урахуванням його можливостей і потреб; розвиток внутрішньої мотивації, системи знань про моральні якості особистості, формування гуманістичних умінь і навичок, здатність втілювати їх у практичну діяльність.

Зазначено, що художньо-творча діяльність студентів зумовлена специфічністю суб'єктів і умов, в яких вони відбуваються та здійснюються у рамках освітнього процесу ЗВО, коли провідною є навчально-професійна діяльність. Процес навчання і процес художньо-творчої діяльності взаємопов'язані (навчання є підґрунтям для художньо-творчої діяльності студентів, а художньо-творча діяльність є необхідною умовою ефективності процесу навчання та сприяє розвитку мотивації навчання, емоційно-образної сфери, творчого потенціалу, гуманістичної культури майбутнього фахівця).

Художньо-творча діяльність є особливим видом діяльності студентської молоді, в якій вона самовиражаючись, самостверджуючись, створює духовні цінності, які мають як об'єктивно-суспільну, так і суб'єктивно-особистісну значущість.

3. Обґрунтовано структуру гуманістичної культури студента. Для оцінювання кількісно-якісних характеристик її сформованості визначено такі критерії: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний. Показниками сформованості гуманістичної культури студентів за когнітивним критерієм є: повнота, глибина осмислення, міцність знань про гуманістичну культуру особистості, механізми її прояву та усвідомлення необхідності її виявлення у щоденній життєдіяльності; володіння системою знань про гуманістичні властивості особистості.

Сформованість гуманістичної культури за емоційно-ціннісним критерієм характеризується ціннісним ставленням до себе, інших, оточуючої дійсності, гуманістичною установкою на взаємодію, спілкування, розвинутими гуманістичними почуттями. До якісних показників діяльнісного критерію належать: свідомо регульована художньо-творча діяльність, гуманістична поведінка на основі морально-значущих норм, розвинуті моральні якості (доброзичливість, відповідальність, справедливість, емпатія), володіння гуманістичними вміннями і навичками, здатністю втілювати їх у практичну діяльність.

На основі окреслених критеріїв охарактеризовано рівні сформованості гуманістичної культури студентів: високий, достатній, низький.

У результаті проведення констатувального етапу експерименту з'ясовано, що для студентів був характерний такий розподіл за рівнями сформованості гуманістичної культури: високий рівень сформованості гуманістичної культури спостерігається у 31,9 % опитаних ЕГ, 31,5 % КГ; достатній рівень – 40,3 % респондентів ЕГ, 42,0 % КГ; початковий рівень – 27,8 % студентів ЕГ, 26,5 % КГ.

4. Теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено ефективність технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності, яка становила сукупність взаємопов'язаних елементів: соціального замовлення, мети, змісту, принципів, форм, методів, засобів, результату.

Складниками технології визначено: мету (формування гуманістичної культури студентів через організацію художньо-творчої діяльності в освітньому процесі університету); принципи (гуманістичності, цілісності, культуровідповідності, життєвої творчості, самодіяльності, педагогічної компетентності); етапи (цільовий, змістовно-процесуальний, результативно-оцінювальний), зміст

(реалізація програми курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні», розробка і упровадження програми для дітей «Світ, в якому я живу», участь у тренінгах тощо), форми та методи, а також критерії, рівні й очікуваний результат – сформованість гуманістичної культури.

Констатовано, що форми і методи формування гуманістичної культури студентів мають соціальну зумовленість і практичне спрямування, тому визначають способи взаємодії викладачів і студентів, ступінь активності юнаків і дівчат у художньо-творчій діяльності.

Результативність та педагогічну ефективність розробленого змісту, форм, методів, засобів як складових технології формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності доведено кількісно-якісними змінами у рівнях сформованості гуманістичної культури студентів. Показники сформованості досліджуваного феномену в експериментальних групах на контрольному етапі дослідження значно перевищують показники контрольних груп студентів і в декілька разів перевищують відповідні показники, здобуті на констатувальному етапі дослідження.

Проведене дослідження не вичерпує всієї проблеми формування гуманістичної культури студентів. Перспективи подальшого дослідження пов'язані з поглибленим концептуальним аналізом гуманістичної культури особистості, виявом статевих та індивідуальних відмінностей, особливостей її формування в учнів загальноосвітньої школи; пошуком нових методів для діагностики цього інтегрального утворення особистості в контексті цілісного особистісного розвитку студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тихонович В. М. Гуманістичне виховання школярів у навчально-пізнавальній діяльності: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 156 с.
2. Сіданіч І. Л. Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі (XX – початок XXI століття): монографія. К.: ТОВ «НВП» Інтерсервіс, 2013. 464 с.
3. Клименюк Н. В. Виховання гуманності у майбутніх соціальних працівників в умовах професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Херсонський державний університет. Херсон, 2007. 19 с.
4. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта. Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. Рівне: «Листа-М», 2003. 128 с.
5. Гуманізація процесу навчання в школі: навч. посіб. / С. П. Бондар та ін. 2-е вид. доповн. Київ: Стилос, 2001. 256 с.
6. Кудусова А. Ш. Формування гуманістичної спрямованості майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. / Київ, 2005. 31 с.
7. Бездверна-Хомерікі О. А. Педагогічні умови гуманістичного виховання підлітків у сфері культурно-дозвілєвої діяльності: Дис... канд. пед. наук 13.00.05. / К., 1997. 216 с.
8. Scott J. T., Zaretsky R. Rousseau ang the revival of humanism in French political thought. *History of Political Thought*. Vol. 24. №. 4. pp. 599-623.
9. Jedan D. Theory and Practice: Johann Heinrich Pestalozzi. *Vitae Scholasticae*. 1990. URL: <https://www.scribd.com/document/262867370/Johann-Heinrich-Pestalozzi>

10. Diesterweg A. Die Lebensfrage der Civilisation: dritter Beitrag zur Lösung der Aufgabe dieser Zeit. Essen: Bädeker, 1836.
11. Kant I. Critique of the Power of Judgment. Cambridge University Press. 1790. 477 p.
12. Herbart I. On the aesthetic concept of the world as the main task of education. Lonlron swan sonnenschein & Co., Lim paternoster square. 1897. 316 p.
13. Keatinge M. W. The great didactic of John Amos Comenius. LONDON: Paperback. 1923. 332 p.
14. Ратніков В. С. Основи філософії науки і філософії техніки: навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2012. 291 с.
15. Fedorenko S. Humanistic foundations of foreign language education: theory and practice. *Advanced Education*. 2018. №5(10). pp. 27–31.
16. Adams E. M. Metaphysics of Self and World: Toward a Humanistic Philosophy. Philadelphia: Temple University Press. 1991. 325 p.
17. Наточій А. Педагогічні ідеї А.С. Макаренка в організації виховного процесу у сучасних загальноосвітніх школах-інтернатах України. *Витоки педагогічної майстерності*. 2013. Ви. 11. С. 234-238.
18. Макаренко А.С. Проблеми шкільного радянського виховання. Твори. Кив: Радянська школа, 1954. Т.5. С.97-208.
19. Сухомлинський В.О. Виховання і самовиховання. Вибр. тв: В 5-ти т. К.: Рад. школа, 1977. Т.5. С.324-359.
20. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Твори: В 5-ти т. К.: Рад. шк., 1976. Т. 2. С.149-416.
21. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа. Вибрані твори: В 5-ти т. К.: Радянська школа, 1976. Т. 4. С. 31-390.
22. Бех І. Д. Особистісно-орієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. К.: ІЗМН, 1998. – 203 с.

23. Піхманець Р. В. Психологія художньої творчості (теоретичні та методологічні аспекти) / Ін-т літ ім. Т. Г. Шевченка; Відп. ред. І. О. Дзеверін. К.: Наук, думка, 1991. 164 с.
24. Лузан П.Г., Васюк О.В. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. К. :ДАКККиМ, 2010. 296 с.
25. Гончар Л. В. Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку: монографія. Київ : ТОВ «Задруга», 2017. 360 с.
26. Булатова Л. О. Формування гуманістичного світогляду особистості: гендерний підхід. *Світогляд – Філософія – Релігія*: збірник наукових праць. 2014. № 8. С. 237–247. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/83190/>
27. Гавриловец К.В. Гуманістичне виховання в школі. Мн.: Полум'я, 2000. 128 с.
28. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. К., 1997.
29. Гончаренко С. У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред. І. А. Зязюна. К.: Видавництво “Віпол”, 2000. С. 81-107.
30. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. К.: Наук. думка, 1983. 542 с.
31. Heckhausen J., Heckhausen H. Motivation and Action: Introduction and Overview. Cambridge University Press & Assessment. URL: https://assets.cambridge.org/97805218/52593/excerpt/9780521852593_excerpt.pdf
32. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія. Суми: «Еллада, 2012. 608.

33. Хамітов Н. Філософія цивілізаційного проекту України: людина та її гідна самореалізація як мета і умова поступу. *ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 4(90). С. 71-89.
34. Шевчук І. Проблеми гуманістичного виховання підлітків. *Шлях освіти*. 1998. № 7. С. 25–26.
35. Пащенко Д. І. Генезис гуманістичних ідей у педагогіці. К.: Наук. світ, 2001. 278 с.
36. Волкова Н.П. Педагогіка: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб., доп. Київ «Академвидав», 2007. 618 с.
37. Drain C. Cognition, activity, and content: A.N. Leontiev and the enactive origin of «ideal reflective content». *Epistemology & Philosophy of Science*. 2018. №55(3). pp.106-121.
38. Зязюн І. А. Гуманістична парадигма в освіті. Вища освіта в Україні: тенденції, перспективи розвитку. Нова парадигма вищої освіти: В 4 ч. Одеса: 1996. Ч.1. С.8-12.
39. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
40. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній психологічній сферах). К. Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. 172 с.
41. Гуманізм: Етимологічний словник української мови в 7-х т. / Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко та ін.; Редкол.: О. С. Мельник (гол. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1983. Т. 1. С. 618-619.
42. Історія педагогіки / За ред. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 1999. 336 с.
43. Jůvová A., Bakke F. Didactic Principles by Comenius and 21 stCentury Skills. *e-Pedagogium*. 2015. № 11. pp. 7-20.

44. Зязюн І. А. Людина в контексті гуманітарної філософії. Професійна освіта: педагогіка і психологія / За ред. І. Вільш, І. Зязюна, Т. Левицького, Н. Ничкало. К.: 1999. № 1. С. 323-334.
45. Шевченко Л.В. Гуманізм М.І. Пирогова в національному питанні. *Краєзнавство*. 2001. № 1-4. С. 143-144.
46. Combs A. W. Humanistic Education: Too Tender For a Tough world? *Phi Delta Kappa*. 1981. №62(6). pp. 446-449.
47. Шамрай І.В. Формування гуманістичних цінностей у фаховій підготовці курсантів та слухачів вищих навчальних закладів МВС України. *Наука і правоохорона*. 2013. №1(19). С. 301-307.
48. Маніфест гуманної педагогіки / Ш. О. Амонашвілі, Д. М. Маллаєв та ін.; за ред. Ш. О. Амонашвілі. Хмельницький, 2011. 63 с.
49. Білодід І.К., Бурячок А.А. та ін. Словник української мови. В 11 томах. Т. 2. Київ, Наукова думка, 1971. 550 с.
50. Герасимова І. Г. Гуманізація професійної підготовки майбутніх менеджерів виробничої сфери: дис...канд. пед. наук: 13.00.04. / К., 2002. 189 с.
51. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
52. Басюк Н.А., Тарнавська Н.П. Формування готовності майбутніх педагогів до встановлення гуманних стосунків з учнями. *Гуманізація педагогічної взаємодії у творчості Василя Сухомлинського: зб. наук. праць / за заг. Ред. М.В. Левківського*. Житомир, Вид-во ЖДУ ім. І Франка. № 2-13. С. 50-53.
53. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навчальний посібник. К.: 2001. 608 с.
54. Білоусова В.О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи: Монографія. К.: ІЗМН, 1977. 192 с.

55. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навчальний посібник. К.: Знання, 2008. С. 298.
56. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення: навч. посібник. К.: «Екс об», 1999. 304 с.
57. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч.-метод. посіб. для самот. вивч. дисципліни / В. А. Козаков, М. В. Артюшина, О.М. Котикова та ін.; за заг. ред. В. А. Козакова. К.: КНЕУ, 2003. 829 с.
58. Стельмах Н. В. Формування гуманних потреб школярів. *Наука і освіта*. 2013. № 3. С. 172-175.
59. Приходченко К.І. Розвиток особистості - стратегічний напрям гуманістичного виховання. *Шлях освіти*. 2012. № 1. С.6-11
60. Кравчук О.В. Гуманізація освіти та навчання як провідний напрям новаторських пошуків в Україні (остання четверть XX – початок XXI століття). *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 6. С. 23-27.
61. Тематичний словник-довідник з соціології. / за ред. В.В. Кохана; уклад. А. Александровська, Є. Буга, Ю. Ткачук та ін. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2009. 116 с.
62. Бобко Л. Ціннісні орієнтації у взаємодії «викладач – студент» (гуманістичний аспект виховання). *Вісник Львівського університету. Серія: Педагогіка*. 2005. Вип. 19. Ч. 2. С. 43–49.
63. Блашкова О.М. Формування гуманістичних орієнтирів студентської молоді природничих спеціальностей. в умовах сьогодення: пріоритети і перспективи. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2018. Вип. 25 (2-2018). Ч. 1. С. 223–228.
64. Ternopil'ska V.I., Lappo V. Psychological mechanisms and pedagogical factors for the development of empathy in the college students. *International Journal of Pedagogy Innovation and New Technologies*. 2018. Vol. 5. № 2. pp. 102-111.

65. Ternopilska V., Hlushko L. Self-confidence: theoretical analysis. *Problems of the development of modern science: theory and practice: Collection of scientific articles*. EDEX, Madrid, España, 2018. p. 189-193.
66. Філософія культури: основні поняття, напрями, персоналії: колективна монографія / Андрущенко Т. І., Антонюк О. В., Беспалий В. А., Бровко М. М., Федоренко М. О. та ін.; за заг. ред. проф. М. О. Тимошенка. К.: Видавництво: Букрек, 2020. 601 с.
67. Філософський енциклопедичний словник / гол. редкол. В.І. Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
68. Кардашов В. М. Теоретичні та методичні засади художньо-творчого розвитку школярів: монографія / під ред. Н. А. Кушаєва. Бердянськ: ТОВ «Будинок техніки плюс», 2000. 160 с.
69. Велика українська енциклопедія. Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво». URL: <https://vue.gov.ua/>
70. Freud S. The Unconscious. London: Hogarth, 1915. vol. 14. pp. 159-190.
71. Liebscher M. Analytical Psychology in Exile: The Correspondence of C.G. Jung and Erich Neumann. Published: Princeton University Press, 2015. 496 p.
72. Maslow A. H. A theory of metamotivation: the biological rooting of the value-life. *Journal of Humanistic Psychology*. 1967. №7. pp. 93 – 127.
73. Rogers C. R. Empatic: An Unappreciated Way of Being. *The Counseling Psychologist*. 1975. Vol. 5. № 2. pp. 2–10.
74. Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness. 1973. URL: https://lust-for-life.org/Lust-For-Life/Textual/ErichFromm_TheAnatomyOfHumanDestructiveness_1973_534pp/ErichFromm_TheAnatomyOfHumanDestructiveness_1973_534pp.pdf
75. Guilford J.P. Creativity: a quarter century of progress. *Perspectives in Creativity* (Eds. L.A. Taylor, J.W. Getzels). Chicago : Aldme, 1975. P. 37–59.

76. Guilford J. P. Three faces of intellect. *American Psychologist*. 1959. №14(8). pp. 469–479.
77. Галів М.Д. Проблема формування характеру особистості в історії розвитку української педагогічної думки (60-ті роки XIX – 60-ті роки XX століття): монографія. Дрогобич: Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2007. 251 с.
78. Дроздова М.А. Психологія мистецтва: навчальний посібник для студентів. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. 104 с.
79. Цокур О. С. Категорія педагогічної свідомості в теорії та практиці професійної підготовки вчителя: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01; 13.00.04. / Южно-Українська держ. ун-т ім. К.Д. Ушинського. 1998. 269 с.
80. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. К.: Каравела, 2009. 464 с.
81. Туриніна О.Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.-метод. посіб. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 206 с.
82. Кацавець Р. С. Психологія розвитку особистості: навчальний посібник. Вид-во «Алерта», 2024. 152 с.
83. Ziegler D. J., Hjelle L. Personality theories: Basic assumptions, research, and applications (3rd ed.). New York (McGraw-Hill Book Company), 1992. 603 p.
84. Основи психології / За заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 4-те вид., стереотип. К. : Либідь, 1999. 632 с.
85. Карпенко Н. А. Психологія творчості: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
86. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості. Київ: ІЗМН, 1996. 235 с.

87. Творчий розвиток особистості засобами мистецтва: навчально-методичний посібник / за ред., передмова Н.Г. Ничкало. Чернівці: Зелена Буковина, 2011. 255 с.

88. Лихвар В.Д., Лихвар І. І. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності. *Вісник ХДАДМ*. 2010. №1. С. 131-134.

89. Костюшко Г. О. Розвиток творчої активності молодших школярів засобами театрального самодіяльності: авт. дис. канд. пед. наук.: 13.00.01. / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 1999. 22 с.

90. Демченко І. І., Пічкур М. О. Близнюк Т. О. Творчий розвиток учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва: монографія. К.: Оміда, 2009. 218 с.

91. Матвеева О. О. Розвиток творчої активності молодших школярів. *Мистецтво в школі*. 2014. № 3. С. 5-7.

92. Suleymanova S. The role and importance of didactic games in the formation and development of students' artistic creative abilities. *Bulletin of Postgraduate education*. 2023. Issue 24(53). pp. 153-165.

93. Тернопільська В.І. Зміст та особливості формування національної ідентифікації особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. 2020. № 72. т. 1. URL: <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/index.php/archiv?id=129>

94. Динаміка розвитку інтелектуальних здібностей обдарованої особистості у підлітковому віці: монографія / О. Ю. Буров, В. В. Рибалка, Н.Д. Вінник та ін.; За ред. О. Ю. Бузова. К. : ТОВ «Інфосистем», 2012. 258 с.

95. Моляко В. А. Здібності, творчість, обдарованність: теорія, методика, результати досліджень / ред. В. О. Моляко, О. Л. Музика. Житомир: Видавництво ПП Рута, 2006. 320 с.

96. Брик О. М. Психологія творчості. Психолого-педагогічний практикум: методичний посібник / Андрейчева А. О., Голубєва М. О., Жарук І. В. та ін.; рец.: А. М. Гірник, Л. В. Копець; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». Київ: Дірект Лайн, 2017. Ч. 3. С. 15-20.

97. Богуш А. М., Гавриш Н. В., Котик Т. М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах: підр. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видав. Дім «Слово», 2006. 304 с.

98. Коновальчук М.В. Розвиток творчості молодших школярів: Система літературних завдань. К.: Шкільний світ, 2010. 120 с.

99. Тернопільська В. І. Моніторинг проблеми формування впевненості в собі студентської молоді. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2019. № 31. С. 20-25.

100. Лаппо В.В. Формування духовних цінностей студентської молоді в умовах закладу вищої освіти: монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2019. 440 с.

101. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид. допов і виправ. Вид-во «Волинські береги», 2011. 552 с.

102. Смалько О. Позааудиторна виховна робота як чинник професійно-особистісного становлення майбутніх фахівців. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2014. № 8. С. 77–81.

103. Медведєва О. Р. Формування творчих умінь студентів у позааудиторній виховній роботі: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Х., 2008. 272 с.

104. Абдулов Р. М. Організація позааудиторної виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів недержавної форми власності: дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Криворізький держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2004. 261 с.

105. Гуменникова Т. Р. Потенційні можливості позааудиторної роботи щодо підготовки студентів до особистісно орієнтованого виховання. *Науковий вісник Південноукраїнського держ. пед. ун-ту*. 2004. Вип. 12. С. 58–61.

106. Донченко М.В. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх вчителів у позааудиторній роботі у вищих навчальних педагогічних закладах України (друга половина ХХ ст.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. Х., 2004. 22 с.

107. Язвінська О. М. Вища освіта і Болонський процес: опорний конспект лекцій для студентів, магістрів і аспірантів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання. К.: НТУ, 2007. 96 с.

108. Притуляк Л. М. Особистісно-професійний розвиток студентів педагогічного закладу вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 68. Т. 2. С. 126-130.

109. Онучак Л. В. Педагогічні умови організації самостійної позааудиторної роботи студентів економічних спеціальностей: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Київ, 2002. 200 с.

110. Тернопільська В. І. Соціально-комунікативні уміння як провідний механізм формування партнерських взаємин студентської молоді. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціальна робота*. 2018. Вип.1(3). С. 42–45.

111. Кондрашова Л. В. Позааудиторна робота з педагогіки у педагогічному інституті. Київ; Одеса: Вища школа, 1988. 160 с.

112. Лаппо В.В. Психолого-педагогические основы развития эмпатии в контексте духовно-ценностного самоопределения студентов вуза. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21. С. 22–29.

113. Задворняк Л. С. Організація позааудиторної роботи зі студентською молоддю як умова підвищення ефективності освітнього процесу. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2020. Вип. 58. С. 91-98.

114. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: підруч. за модул. рейтинг. системою навчання. К.: Центр навч. літ., 2011. 384 с.

115. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник. К.: Либідь, 1998. 560 с.

116. Соловей М., Демчук В. Система виховної роботи у вищому навчальному закладі як фактор цілісного виховання особистості. *Рідна школа*. 2004. № 8. С. 33-37.

117. Сірик С. Ф. Позанавчальна діяльність студентів як чинник успішної соціалізації особистості. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2019. № 2. С. 124–129.

118. Овчаренко Г. Е. Позанавчальна діяльність студентів у вищих навчальних закладах: сутнісні характеристики, структура та особливості. *Освіта Донбасу*. 2008. № 5-6 (130–131). С. 35–38.

119. Зверєва І. Д., Коваль Л. Г., Фролов П. Д. Діагностика моральної вихованості школярів. Київ: ІСДО, 1995. 156 с.

120. Товканець Г.В. Теорія і методика виховання: навчальний посібник. для здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 013 «Початкова освіта». Ужгород: РІК-У, 2023. 145 с.

121. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.

122. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін. НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

123. Блашкова О.М. Формування гуманістичних орієнтирів студентської молоді природничих спеціальностей. в умовах сьогодення: пріоритети і перспективи. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2018. Вип. 25 (2-2018). Ч. 1. С. 223–228.

124. Кулачківська С., Подоляк Л. Гуманістичний підхід: теорія і практика. *Педагогіка*. 2000. № 10. С. 3–7.

125. Чхайдзе А. Духовний світ особистості та духовні цінності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. №1. С.83-86.

126. Діагностика особистості: путівник практичного психолога: довідник / укладач В.В. Войтко. Кіровоград: КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського», 2015. 76 с.

127. Бровко Е. А. Сформированность рефлексивного компонента корпоративной культуры студентов университета: эмпирический аспект исследования. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. No. 40. С. 38–42.

128. Лаппо В.В. Теорія і методика виховання: навчальний посібник. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 384 с.

129. Лузан П.Г., Сопівник І.В., Виговська С.В. Методологія та організація науково-педагогічних досліджень: підручник. К.: Міленіум, 2016. 491 с.

130. Яценко С.Л. Особистісно орієнтоване навчання: теоретичний та прикладний аспекти. *Проблеми освіти*. 2015. Вип. 85. С. 231-237.

131. Педагогічні технології в підготовці вчителів: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. І. Ф. Прокопенка. 3-є вид., допов. і переробл. Харків: ХНПУ, 2018. 457 с.

132. Антонова О. Є. Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема. *Сучасні технології в освіті*. 2015. Вип. 2. Ч. 1. С. 8–15.

133. Тернопільська В. І. Сучасні тенденції мотивації навчально-професійної діяльності студентів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. 5(30). С. 141–144.

134. Носко М. О., Гаркуша С. В., Цигура Г. О. Педагогічні технології: поняття, структура та зміст. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2020. Вип. 8 (164). С. 3-11.

135. Нісімчук А. С., Падалка О. С., Смолюк І. О. Педагогічна технологія: підручник для підготовки бакалаврів. К.: Четверта хвиля, 2003. 164 с.

136. Васянович Г. П. Педагогічна етика: навч.-метод. посібник для викладачів і студ. вищих навч. закл. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Львівський науково-практичний центр; Львівська держ. фінансова академія. Львів: Норма, 2005. 343 с.

137. Зайченко І.В. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, 2-е вид. К., «Освіта України», «КНТ», 2008. 528 с.

138. Зайченко І.В. Теорія і методика професійного навчання: навч. посібник. 2-е вид., доповн. і переробл. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 580 с.

139. Лола В.Г. Формування технологічної культури майбутніх учителів трудового навчання: автореф. дис. на здоб. канд. пед. наук : 13.00.04 / Тернопільський державний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2003. 19 с.

140. Педагогічні технології / О.С. Падалка, А.М. Нісімчук, І.О. Смолюк, О.Т. Шпак та ін. К., 1995. 253 с.

141. Коновальчук І. І. Проектні технології здійснення інноваційної освітньої діяльності. *Проблеми освіти*. 2017. Вип. 87. С. 133–139.

142. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах) / укладачі: В. В. Яременко, О.М. Сліпущко. Київ, Вид-во «АКОНІТ», 2006. Том 1. А-К. 926 с.
143. Сисоєва С. О. Педагогічні технології: коротка характеристика сутнісних ознак. Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. пр. 2006. Вип. 2. С. 127–131.
144. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2004. 351 с.
145. Мартиненко С. М., Хоружа Л. Л. Загальна педагогіка: навч. посіб. Міжрегіон. акад. упр. персоналом. Київ, 2002. 175 с.
146. Brovko K. A., Ternopilska V. I. Corporate culture of personality: psychological aspects. Topical issues of contemporary science: Collection of scientific articles. C.E.I.M., Valencia, Venezuela. 2017. P. 176–178.
147. Селевко Г. Сучасні освітні технології. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2005. № 19/20. С. 23–26.
148. Чубрей О., Мудренко А., Шепель О. Формування професійної компетентності студентів в умовах адаптивно-цифрового середовища закладу вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 46. том 2. С. 186-193.
149. Бех І. Особистість у психовиховному дискурсі. *Методист*. 2020. №11-12. С. 4-7.
150. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ: Академвидав, 2012. 256 с.
151. Brovko, K. A., Ternopilska, V. I., Voznyk M. V., Zagorodnya, A.A., Bakhov, I. S. Research of motives for formation of corporate culture of students in the context of the paradigm of cognitive psychology. *Advanced Pharmacy Education and Research*. 2020. Vol 5. P. 241-245.
152. Brovko K. A., Zagorodnya A. A., Shaheid Anad Ali, Ternopilska V. I., Chernukha N. M. Diagnostics and features of forming corporate culture

of students in university educational environment. *Utopia y Praxis Latinoamericana*. Vol. 25 (5). P. 95–105.

153. Масол Л. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України. *Шкільний світ*. 2002. № 9. С. 1–16.

154. Лю Сінь. Соціальне виховання студентів університету засобами дизайнерської діяльності: методичний посібник / за заг. ред. проф. А.Й Капської. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2018. 96 с.

155. Андрущенко В. П. Ціннісний дискурс в освіті в епоху глобалізації та інформаційної революції: вибр. публікації представників наук. шк. академіка АПН України, д-ра філ. наук, проф. В. П. Андрущенка. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 550 с.

156. Ярошинська О.О. Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. / Житомир, 2015. 42 с.

157. Тернопільська В. І., Коломієць Т.В., Піонтківська І. О. Довідник з виховної роботи зі студентами. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2014. 264 с.

158. Bakulina O., Legan I., Bakhov I. Cluster Associations as a Factor of Innovative and Integrative Development of the Economy. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*. 2019. № 8(10). pp. 2249-2255.

159. Соціальна робота: реалії та виклики часу: навч.-метод. посіб. / Тернопільська В. І., Омельченко С.О., Чернуха Н.М., Співак Я.О., Бакуліна О.С. та ін.. Слов'янськ: Вид-во «В.І. Маторіна», 2021. 229 с.

160. Бакуліна О.С., Тернопільська В.І. Особливості застосування освітніх технологій у формуванні мобільності студентів. *Pedagogical and psychological sciences: regularities and development trends: Collective monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2020. p. 370-385.

161. Савінов В. В. Інтерактивний психологічний театр як засіб профілактики та подолання стресових ситуацій. Профілактика порушень адаптації молоді до повсякденних стресів і кризових життєвих ситуацій: навч. посіб. / за наук. ред. Т. М. Титаренко. К.: Міленіум, 2011. 272 с.

162. Тернопільська В.І., Бакуліна О.С. Управління соціальними проектами: формування цілей та доцільність їх реалізації. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 39. С. 309-312.

163. Тернопільська В. І. Підготовка куратора академічної групи до організаційно-виховної роботи зі студентами ВНЗ. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2012. Вип. 17. С. 140–143.

164. Шахрай В.М. Формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва: монографія. Біла Церква: Видавець Піонтківська О.В., 2016. 404 с.

165. Тернопільська В.І. Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності: дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.07 / Київ. 2009. 573 с.

166. Сухомлинський В. О. Праця і моральне виховання. Київ: Рад. шк., 1962. 152 с.

167. Радкевич В. О. Сучасні проблеми підготовки педагога професійно- художньої школи. Науковий часопис НПУ імені Михайла Петровича Драгоманова. *Проблеми трудової та професійної підготовки*. 2010. С. 110–121.

168. Whitmore J. Coaching for Performance: The Principles and Practice of Coaching and Leadership. Performance Consultants International. 2017. 240 p.

169. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2005. 360 с.

170. Силко Р.М. Методика викладання художньої культури: Методичні рекомендації до практичних занять для студентів

спеціальності 014 Середня освіта (музичне мистецтво). Чернігів: НУЧК, 2018. 45 с.

171. Ternopilska V.I. Theoretical aspects of the phenomenon «aesthetic sense». *Perspective directions of scientific of researches*. 2016. С. 339-344.

172. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид. К.: Каравела, 2008. 576 с.

173. Тернопольская В.И., Бакулина О.С. Особенности формирования профессиональной компетентности будущих специалистов по налогообложению и таможенному делу. *International scientific journal "Progress"*. 2018. № 1-2. pp. 94-97.

174. Максименко С.Д., Зайчук В. О., Клименко В. В., Соловієнко В. О. Загальна психологія: підруч. для студентів вищ. навч. закладів. / За заг. ред. С. Д. Максименка. К.: Форум, 2000. 533 с.

175. Giddens A. *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*, New. York: Routledge, 2000. pp. 24-37.

176. Кремень В. Г. Модернізація освіти – важливий чинник соціального, економічного і політичного розвитку України. *Вісник Національної академії наук України: загальнонаук. журн.* 2001. № 3. С. 22–25.

177. Шевнюк О. Л. Формування художньо-естетичного досвіду майбутнього вчителя: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. / Київ, 1995. 149 с.

178. Norton B. M. Shaftesbury and the Stoic Roots of Modern Aesthetics. *Aesthetic Investigations*. 2021. Vol 4. № 2. pp. 163-181.

179. Поліщук Н.В. Особистісно орієнтований підхід у процесі підготовки майбутніх вчителів технологій: сучасний стан й особливості впровадження. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 47. С. 205-209.

180. Орлов В. Ф. Теоретичні та методичні засади професійного становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін: дис. ... док. пед. наук: 13.00.04. / Київ, 2004. 542 с.

181. Коваль В. Ю. Система позааудиторної діяльності студентів вищих навчальних закладів. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Педагогіка, психологія, соціологія.* 2009. №6. С. 19–23.

182. Бартків О.С., Дурманенко О. Л. Система виховної роботи в педагогічному інституті. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* 2011. № 17. С.36–40.

183. Ковальчук О. А. Позааудиторна діяльність студентів як засіб підвищення якості освіти у період інтеграційних процесів. *Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій* : матеріали II міжнар. наук. конф. (27–30 квітня 2009 р.). Суми, 2009. Т. 3. Ч. 1. С. 98–102.

184. Коваленко В. О. Комплексний підхід до організації позааудиторної діяльності. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки.* 2012. Вип. 66. С. 169-172.

185. Житнік Т. Художньо-творча активність як особистісний феномен. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія.* 2013. Вип. 30. С. 129-133.

186. Сотська Г. І. Естетично-професійна компетентність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва. URL: <http://lib.iitta.gov.ua>. (дата звернення 12.08.2020).

187. Осьмак Т. Формування поліхудожньої компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва. *Молодь і ринок.* 2015. № 7. С. 88-91.

188. Сотська Г., Шмельова Т. Словник мистецьких термінів. Херсон: Видавництво «Стар», 2016. 52 с.

189. Цянь Кай. Характеристика змістових компонентів гуманістичної культури студентів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. Вип. 72. т.2. С. 147-150.

190. Цянь Кай, Капська А.Й. Гуманістична культура як інтегрована якість особистості студента. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія ІІ. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2019. Вип. 26. С. 22-29.

191. Цянь Кай. Художньо-творча діяльність особистості: теоретичний аспект. *Імідж педагога*. 2020. №1(190). С. 108-110.

192. Цянь Кай. Формування гуманістичної культури студентів засобами художньо-творчої діяльності. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 42. С. 156-160.

193. Цянь Кай, Тернопільська В.І. Шляхи оптимізації формування гуманістичної культури студентської молоді. *Інноваційна педагогіка*. 2025. Вип. 90.

194. Qian Kai Research of Artistic and Creative Activity as a Means of Forming the Humanistic Culture of Students. *IntellectualArchive*. Toronto, Canada. 2021. Vol. 10, No. 2. Pp. 146-152.

195. Цянь Кай. Потенціал художньо-творчої діяльності у формуванні гуманістичної культури особистості. *Педагогічні науки: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень*: матер. II наук.-практ. конф. (27-28 березня 2020 р.). м. Полтава, 2020. С. 99-102.

196. Цянь Кай. Актуалізація проблеми гуманістичного виховання студентів вищої школи. *Психолого-педагогічні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (1 березня 2019 р.). м. Київ, 2019. С. 99-102.

197. Цянь Кай. До питання художньо-творчої діяльності студентів університету. *Організація освітнього простору у закладі*

дошкільної освіти і школі: проблеми і перспективи: зб.наук. пр.: в 2-х ч. / за заг.ред. О.О. Максимової, М.А. Федорової. Житомир: ФОП Левковець Н.М., 2020. ч.2.С. 28-32.

198. Цянь Кай. Гуманістична культура як особистісний чинник професійного становленн майбутнього фахівці. *Спеціальна освіта та соціальна інклюзія: виклики XXI століття*: матер. всеукр. науково-практич. конф. (м. Запоріжжя, 25 листопада 2021 р.), 2021.

199. Цянь Кай. Теоретичні аспекти формування гуманістичної культури особистості в педагогічній теорії і практиці. *Формування професійної компетентності сучасного фахівця в умовах євроінтеграції*: зб.наук. пр. / за заг.ред. С.П. Архипової. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2019. С. 184-193.

200. Цянь Кай. Стратегії формування гуманістичної культури студентів університету. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету*: звітно-наукова конференція викладачів, аспірантів і докторантів університету за підсумками наукових досліджень 2020 року. (м. Київ, 17-21 травня 2021 р.), 2021.

201. Цянь Кай, Тернопільська В.І. Технологія формування гуманістичної культури студентів у процесі художньо-творчої діяльності. *Science and Information Technologies in The Modern World: 4th International Scientific and Practical Conference*. (December 24-26, 2025. Athens, Greece). Athens, Greece, 2025. pp. 377-380.

Додаток А

**Критерії, показники та діагностичні методики оцінки рівнів
сформованості гуманістичної культури студентів**

Критерій	Показники	Діагностичні методики
Когнітивний	1) знання про гуманізм, гуманістичні цінності, гуманістичну культуру, механізми її прояву та усвідомлення їх значущості для особистісного й професійного розвитку; 2) знання про загальнолюдську й національну культуру, художньо-творчу діяльність; 3) володіння знаннями про моральні якості, гуманістичну поведінку особистості; 4) рефлексія.	Авторське анкетування Методика рефлексивності (А. Карпова, В. Пономарьова)
Емоційно-ціннісний	1) гуманістичне ставлення до себе, ровесників, оточуючої дійсності; 2) гуманістичну установку на взаємодію, спілкування; 3) розвинуті гуманістичні почуття; 4) розвинута емпатія.	Авторське анкетування Тест М. Рокича «Ціннісні орієнтації» «Орієнтаційна анкета» Б. Басса Тест на визначення рівня самооцінки Опитувальник «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості»
Діяльнісний	1) свідомо регульована художньо-творча діяльність, гуманна поведінка на основі морально-значущих норм; 2) володіння гуманістичними вміннями й навичками, здатністю втілювати їх у практичну діяльність; 3) володіння гуманними якостями (доброзичливість, відповідальність, емпатія, справедливість).	Авторське анкетування Метод узагальнення незалежних характеристик Методика виявлення рівня розвитку творчих здібностей (Х. Зіверт) Методика «Рівень ефективності організації процесу художньо-творчої діяльності» (В. Безпалько)

**ОПИТУВАЛЬНИК ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ,
СУТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК І СКЛАДОВИХ
ГУМАНІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ, ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СТУДЕНТАМИ**

Шановний студенте!

Це опитування проводиться з метою оптимізації освітнього процесу. Дайте розгорнуту відповідь на запитання. Ваші правдиві відповіді матимуть важливе значення для удосконалення Вашої професійної підготовки.

1. Дайте визначення поняттю «гуманістична культура», «художньо-творча діяльність»?

2. З яких компонентів, на Вашу думку, складається гуманістична культура?

3. Як Ви вважаєте, чи необхідна майбутнім педагогам гуманістична культура?

4. Як Ви вважаєте, чи необхідні майбутнім педагогам художньо-творчі уміння для професійної діяльності, чому?

5. На вашу думку, художньо-творча діяльність є важливим засобом розвитку гуманістичної культури студентів, чому?

6. Назвіть шляхи розвитку гуманістичної культури студентів?

7. Які навчальні дисципліни безпосередньо впливають на розвиток гуманістичної культури студентів?

8. Ч потребує вдосконалення процес формування гуманістичної культури студентів засобами художньо-творчої діяльності в університеті?

9. Вкажіть, які освітні чинники заважають або не сприяють розвитку гуманістичної культури студентів?

Щиро вдячна за участь в анкетуванні та правдиві й щирі відповіді.

Методика “Ціннісні орієнтації” (автор - М.Рокич)

Адаптований варіант методики використовують для дослідження системи цінностей особистості, які класифіковано на термінальні (цінності – цілі) та інструментальні (цінності – засоби).

Інструкція

Проставте ранг цінностей за ступенем їх значущості (від 1 до 18).

Термінальні цінності:

1. Активне, діяльне життя.
2. Здоров'я.
3. Краса природи та мистецтва.
4. Матеріально забезпечене життя.
5. Спокій у країні, мир.
6. Пізнання, інтелектуальний розвиток.
7. Незалежність суджень, оцінок.
8. Щасливе сімейне життя.
9. Впевненість у собі.
10. Життєва мудрість.
11. Цікава робота.
12. Любов.
13. Наявність хороших та добрих друзів.
14. Суспільне визнання.
15. Рівність (у можливостях).
16. Свобода вчинків та дій.
17. Творча діяльність.
18. Отримання задоволень.

Інструментальні цінності:

1. Акуратність.
2. Життєрадісність.
3. Непримиренність до своїх та чужих недоліків.
4. Відповідальність.
5. Самоконтроль.
6. Сміливість, у відстоюванні своєї думки.
7. Терпимість до думок інших.
8. Чесність.
9. Вихованість.
10. Виконавська дисципліна.
11. Раціоналізм (уміння приймати обдумані рішення).
12. Працелюбність.
13. Високі запити.
14. Незалежність.
15. Освіченість.
16. Тверда воля.
17. Широта поглядів.
18. Чуйність.

Методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса

(орієнтаційна анкета)

Анкета складається з 27 пунктів-суджень, у кожному з яких можливі три варіанти відповідей, що відображають три типи спрямованості особистості. Респондент повинен вибрати одну відповідь, яка найбільшою мірою виражає його думку або співвідноситься з реальністю, а також ще одну, яка, навпаки, є протилежною. Відповідь «найбільш» отримує 2 бали, «найменш» – 0, невибраний варіант – 1 бал. Бали, що набрані за 27 пунктами, сумують для кожного типу спрямованості окремо.

За допомогою запропонованої методики виявляють такі типи спрямованості:

1. Спрямованість на себе (Я) – орієнтація на пряму винагороду й задоволення без урахування інтересів оточуючих, на агресивність у досягненні статусу, егоцентричність, схильність до суперництва, роздратованість, тривожність, інтегрованість.

2. Спрямованість на спілкування (С) – прагнення за будь-яких обставин підтримувати взаємини з людьми, орієнтація на спільну діяльність, але досить часто на шкоду виконанню конкретних завдань або відмову в щирій допомозі людям, орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в прив'язаності та емоційних взаєминах з людьми.

3. Спрямованість на справу (С) – зацікавленість у вирішенні ділових питань, виконання роботи якнайкраще, орієнтація на ділове співробітництво, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, яка корисна для досягнення спільної мети. Перевірити (С) чи не інші літери – О, Д?

Тестовий матеріал

1. Найбільше задоволення я отримую від:
 - А. Схвалення моєї роботи;
 - Б. Усвідомлення того, що робота виконана добре;
 - В. Усвідомлення того, що мене оточують друзі.
2. Якщо б я грав у футбол (волейбол, баскетбол), то бажав би бути:
 - А. Тренером, який розробляє тактику гри;
 - Б. Відомим гравцем;
 - В. Вибраним капітаном команди.
3. На мою думку, кращим педагогом є той, хто:
 - А. Виявляє інтерес до студентів і до кожного з них знаходить індивідуальний підхід;
 - Б. Викликає інтерес до предмета так, що студенти з задоволенням поглиблюють свої знання з цього предмета;
 - В. Створює в колективі таку атмосферу, у якій ніхто не боїться висловити свою думку.
4. Мені подобається, коли люди:
 - А. Радіють роботі, яку виконали;
 - Б. Із задоволенням працюють у колективі;
 - В. Прагнуть виконати свою роботу якнайкраще.
5. Я бажаю, щоб мої друзі:
 - А. Були чуйними й допомагали людям, якщо для цього є можливість;
 - Б. Були вірні й віддані мені;
 - В. Були розумні та цікаві.
6. Найкращими друзями я вважаю тих:
 - А. З ким складаються добрі взаємини;
 - Б. На кого завжди можна покластися;

- В. Хто може багато чого досягти в житті.
7. Більше за все я не люблю:
- А. Коли в мене що-небудь не виходить;
 - Б. Коли псуються взаємини з друзями;
 - В. Коли мене критикують.
8. По-моєму, гірше за все, коли педагог:
- А. Не приховує, що деякі студенти йому несимпатичні, насміхається з них;
 - Б. Викликає дух суперництва в колективі;
 - В. Недостатньо добре знає предмет, який викладає.
9. У дитинстві мені більше за все подобалось:
- А. Проводити час із друзями;
 - Б. Відчуття виконаних справ;
 - В. Коли мене за що-небудь хвалили.
10. Я бажав би бути схожим на тих, хто:
- А. Добився успіху в житті;
 - Б. По-справжньому захоплений своєю справою;
 - В. Вирізняється дружелюбністю й доброзичливістю.
11. Передусім вища школа повинна:
- А. Навчити вирішувати завдання, які ставить життя;
 - Б. Розвивати індивідуальні здібності студента;
 - В. Виховувати якості, що допомагають взаємодіяти з людьми.
12. Якщо б у мене було більше вільного часу, я використав би його:
- А. Для спілкування з друзями;
 - Б. Для відпочинку та розваг;
 - В. Для своїх улюблених справ і самоосвіти.
13. Найбільших успіхів я досягаю, тоді коли:
- А. Працюю з людьми, які мені симпатичні;
 - Б. У мене цікава робота;
 - В. Мої зусилля добре винагороджуються.
14. Я люблю, коли:
- А. Інші люди мене цінують;
 - Б. Відчуваю задоволення від добре виконаної роботи.
 - В. Приємно проводжу час із друзями.
15. Якщо про мене вирішили б написати в газеті, я бажав би, щоб:
- А. Розповіли про яку-небудь цікаву справу, пов'язану з навчанням, спортом тощо, у якій мені довелося брати участь;
 - Б. Написали про мою діяльність;
 - В. Обов'язково розповіли про колектив, у якому я навчаюсь.
16. Найкраще я навчаюсь, тоді, коли викладач:
- А. Має до мене індивідуальний підхід;
 - Б. Уміє викликати в мене інтерес до навчальних дисциплін;
 - В. Влаштовує колективне обговорення проблем, що вивчаються.
17. Для мене немає нічого гіршого, ніж:
- А. Зневага власної гідності;
 - Б. Невдача при виконанні важливої справи;
 - В. Втрата друзів.
18. Найбільше я ціную:
- А. Успіх;
 - Б. Можливість успішної спільної роботи;
 - В. Здоровий практичний розум.
19. Я не люблю людей, які:
- А. Вважають себе гіршими за інших;

- Б. Часто сваряться й конфліктують;
 В. Заперечують усе нове.
20. Приємно, коли:
 А. Працюєш над важливою для всіх справою;
 Б. Маєш багато друзів;
 В. Викликаєш захоплення та всім подобаєшся.
21. По-моєму, у першу чергу, керівник має бути:
 А. Доступним;
 Б. Авторитетним;
 В. Вимогливим.
22. У вільний час я охоче прочитав би книги:
 А. Про те, як знаходити друзів і підтримувати з ними добрі взаємини;
 Б. Про відомих і цікавих людей;
 В. Про останні досягнення науки і техніки.
23. Якщо б у мене були здібності до музики, я став би:
 А. Диригентом;
 Б. Композитором;
 В. Солістом.
24. Я бажав би:
 А. Придумати цікавий конкурс;
 Б. Перемогти в конкурсі;
 В. Організувати конкурс і керувати ним.
25. Для мене найважливіше знати:
 А. Що я хочу зробити;
 Б. Як досягнути мети;
 В. Як організувати людей для досягнення мети.
26. Людина повинна прагнути до того, щоб:
 А. Інші були нею задоволені;
 Б. Перш за все, виконати своє завдання;
 В. Їй не дорікали за виконану роботу.
27. У вільний час я:
 А. Спілкуюся з друзями;
 Б. Переглядаю фільми;
 В. Займаюся улюбленою справою.

Ключ

№	Я	О	Д	№	Я	О	Д
1.	А	В	Б	15.	Б	В	А
2.	Б	В	А	16.	А	В	Б
3.	А	В	Б	17.	А	В	Б
4.	В	Б	А	18.	А	Б	В
5.	Б	А	В	19.	А	Б	В
6.	В	А	Б	20.	В	Б	А
7.	В	Б	А	21.	Б	А	В
8.	А	Б	В	22.	Б	А	В
9.	В	А	Б	23.	В	А	Б
10.	А	В	Б	24.	Б	В	А
11.	Б	В	А	25.	А	В	Б
12.	Б	А	В	26.	В	А	Б
13.	В	А	Б	27.	В	А	В
14.	А	В	Б				

Додаток Д

Діагностика емпатії (А. Меграбян, М. Епштейн)

Інструкція. Прочитайте наведені нижче твердження, та орієнтуючись на те, як ви поводитися в подібних ситуаціях, виразіть ступінь своєї згоди або незгоди з кожним із них. Для цього у відповідній графі бланка для відповідей поставте відмітку.

Текст опитувальника

1. Мене засмучений, коли бачу, що незнайома людина почуває себе самотньо серед інших людей.

2. Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито проявляють свої почуття.

3. Коли хтось поруч зі мною нерву, я теж починаю нервувати.

4. Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно.

5. Я приймаю близько до серця проблеми своїх друзів.

6. Іноді пісні про кохання викликають у мене багато почуттів.

7. Я б сильно хвилювався(лася), якби мав(ла) повідомити людині неприємну для неї звістку

8. На мій настрій сильно впливають оточуючі люди.

9. Мені хотілося б отримати професію, пов'язану зі спілкуванням із людьми.

10. Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки.

11. Коли я бачу людину, яка плаче, то і сам(а) засмучуюсь.

12. Слухаючи деякі пісні, я часом почуваюся щасливим(ою).

13. Коли я читаю книжку (роман, повість і т.п.), то так хвилююся, ніби все, про що читаю, відбувається насправді.

14. Коли я бачу, що з ким-небудь погано поводяться, то завжди серджусь.

15. Я можу залишатися спокійним(ою), навіть якщо всі навколо хвилюються.

16. Мені неприємно, коли люди, дивлячись фільм, плачуть.

17. Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, ролі не відіграє.

18. Я втрачаю душевний спокій, якщо оточуючі чимось пригнічені.

19. Я хвилююся, якщо бачу людей, які легко засмучуються через дрібниці.

20. Я дуже переживаю, коли бачу страждання тварин.

21. Безглуздо переживати з приводу того, що відбувається у фільмах або про що читаєш у книжці.

22. Мені боляче бачити немічних літніх людей.

23. Я дуже переживаю, коли дивлюся кінофільм.

24. Я можу залишатися байдужим(ою) до будь-яких хвилювань навколо.

25. Маленькі діти плачуть без причини.

Бланк відповідей

ПІБ _____

Стать _____

Вік _____

Дата _____

Номер твердження	Так (завжди)	Скоріше так, ніж ні (часто)	Скоріше ні, ніж так(рідко)	Ні (ніколи)
1				
2				
....				
25				

Ключ до опитувальника:

Номер твердження	Завжди	Часто	Рідко	Ніколи
---------------------	--------	-------	-------	--------

1	4	3	2	1
2	1	2	3	4
3	4	3	2	1
4	1	2	3	4
5	4	3	2	1
6	4	3	2	1
7	4	3	2	1
8	4	3	2	1
9	4	3	2	1
10	4	3	2	1
11	4	3	2	1
12	4	3	2	1
13	4	3	2	1
14	4	3	2	1
15	1	2	3	4
16	1	2	3	4
17	1	2	3	4
18	1	2	3	4
19	4	3	2	1
20	4	3	2	1
21	1	2	3	4
22	4	3	2	1
23	4	3	2	1
24	1	2	3	4
25	1	2	3	4

Обробка результатів:

Обробка проводиться відповідно до ключа. За кожну відповідь нараховується 1, 2, 3 або 4 бали, потім шляхом сумування підраховується загальний бал щодо властивості емпатії. Відсутність відповіді вважається за негативний показник. Ступінь вираженості емпатії визначається за таблицею перерахунку «сирих» балів у стандартні оцінки шкали стенив.

Таблиця перерахунку «сирих» балів у стени

Стени	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Станд. процес	2,2 8	4,4 0	9,1 9	14,9 8	19,1 5	19,1 5	4,9 8	9,1 9	4,4 0	2,2 8
Чол.	84 -	46- 51	52- 56	57- 60	61- 65	66- 69	70- 74	75- 77	79- 83	>84 -
Жін.	-	58- 63	64- 67	68- 71	72- 75	76- 79	80- 83	84- 86	87- 90	>91 -

Аналіз результатів:

Кількісний аналіз результатів тестування проводиться на основі порівняння відповідей учасників дослідження та ключа, який додається до тесту. Чим більша кількість відповідей у бланку збігається з шифром відповідей у ключі, тим вищий отримує учасник дослідження (кожна відповідь, що збігається з ключем, оцінюється в один бал).

Крім кількісної оцінки, проводиться якісний аналіз (визначення глибини) емоційної емпатії досліджуваних:

84-99 балів – яскраво виражена глибина сформованості емоційної емпатії;

42-66 балів – виражена глибина;

0-33 балів – невиражена глибина сформованості емоційної емпатії.

Тематичний план програми дитячої студії

«Світ в якому я живу»

№ п/п	Розділ програми	Тема, завдання	Форми заняття	Вид діяльності, матеріали, інструмент
1.	Робота з природними матеріалами «Флористика»	Тема 1: Світ природи. «Пори року» ✓ Бесіда про рослини, їх красу і користь. Спостереження за природою 1. Читання віршів про природу. 2. Заготівля флористичного матеріалу. ✓ Бесіда про пори року. Барви осені, якого кольору літо, зимовий пейзаж, весна-красуня. Колорит. ✓ Вивчення художніх властивостей паперу. ✓ Знайомство з основами колориту. ✓ Створення аплікації на тему осені: - виконання вправи на наклеювання засушеного листя на паперову поверхню; - створення гербарію; - виконання композиції «Осінній букет».	Бесіда, екскурсія, спостереження, творчість	Екскурсія на природу. Збір флористичного матеріалу. Створення гербарію. Кольоровий папір, клей, пензлик, альбом для малювання.
2.	Робота з папером і картоном «Паперова пластика»	Тема 2: Наш рукотворний світ «Плоди осені» - натюрморт із овочів і фруктів. ✓ Аплікація із кольорового паперу з використанням ножиць ✓ Бесіда про овочі та фрукти. 1. Продовження вивчення властивостей паперу з використанням ножиць. 2. Виконання вправи на вивчення прийомів	Бесіда, обговорення, експеримент, творчість	Виконання композиції в техніці аплікації. Папір кольоровий, ножиці, клей.

		симетричного згинання і вирізання із паперу. Правила використання ножиць. 3. Овочі, фрукти: вивчення форми, пропорцій, фактури, кольору, смакових особливостей. 4. Створення композицій із фруктів в техніці палікації із кольорового паперу. 5. Виставка із обговоренням. 6. «Корзина для фруктового натюрморту» - подарунку бабусі. Вивчення способів художньої обробки паперу. Плетіння із полосок паперу. Плетіння кольорових полосок і закріплення. 7. Плетіння корзини із паперу і виконання рельєфної композиції.		Виконання рельєфної аплікації на площині картону. Папір кольоровий, клей, ножиці, картон.
3.	Робота з глиною «Кераміка»	Тема 3: Світ природи. «Живе дерево» ✓ Творча колективна робота із глиною. Якості, властивості, походження глини. Інструменти й обладнання. 1. Знайомство з основами ліплення із глини. 2. Способи створення фактури, декорування і прикраси із глини. 3. Виконання вправи на ліплення із глини листків, квітів, комах. Створення рельєфної композиції «Живе дерево».	Бесіда, аналіз, експеримент, творчість	Виконання рельєфної композиції із глини з використанням фактурної обробки. Глина, стеки, клей.
4.	Робота з папером і картоном «Паперова пластика»	Тема 4: Наш рукотворний світ. Книга. ✓ Створення книжки в картинках на тему: «Моя улюблена казка» з використанням технік аплікацій, мозаїки, колажа. 1. Бесіда про мистецтво	Бесіда, аналіз, експеримент, творчість.	Колективна робота. Виготовлення книги із кольорового паперу і картону з використанням

		книги, історію її виникнення, значення книги в історії розвитку людини. 2. Придумування форми книжки та її змісту. 3. Малювання ілюстрації. 4. Виготовлення книги в картинках з мінімальною кількістю тексту. 5. Виконання ілюстрацій в техніці колажа, аплікації, мозаїки. 6. Повторення з дітьми цих технік та розробка докладного сюжету та послідовності викладення змісту. 7. Повторення основних прийомів і засобів композиції.		додаткових матеріалів. Бісер, нитки, фольга, папір різної фактури, текстиль, клей, пензлики, ножиці та ін.
5.	Робота з глиною «Кераміка»	Тема 5: Світ людей. Колективна робота «Я і мої друзі». ✓ Ліпка з глини серії рельєфних портретів – «Портрет друга», «Автопортрет», портрети близьких людей. Проведення бесіди про дружбу, і про те, кого дитина бажала б мати своїм другом і чому; що таке «дружба» та ін. 1. Розповідь про мистецтво портрета. 2. Організація перегляду наочного матеріалу, портретного мистецтва в живописі, скульптурі, кераміці. 3. Проведення аналізу людського обличчя, його основних рис, індивідуальних особливостей характеру людини, як вони відображаються у зовнішності. 4. Навчання дітей прийомам ліплення обличчя, зачіски та ін.	Бесіда, аналіз, експеримент, творчість, виставка	Колективна робота. Виконання із глини рельєфних портретів – об'єднання їх у велику композицію, komponування на планшеті. Глина, стеки, фарби, пензлики, клей.

		5. Ліплення рельєфу із глини, обробка, просушка, обпалення. 6. Збір композиції, закомпонування у форматі планшету. 7. Проведення виставки – обговорення.		
6.	Робота з текстильними матеріалами «Художній текстиль»	Тема 6: Світ людей. «Будинок, у якому я живу». ✓ Створення творчої композиції в техніці текстильної аплікації. ✓ Бесіда про наш будинок, яким ми бажаємо його бачити, про оточуючий світ, близьких людей, сім'ю, де і як мрієте жити. 1. Виконання вправи на правила користування ножицями і способів вирізання деталей з текстилю. 2. Виконання ескізу майбутньої композиції. 3. Створення творчої композиції «Мій будинок». 4. Організація виставки-показу	Бесіда, аналіз, експеримент, творчість, виставка	Бесіда. Вправа. Створення аплікації із різнокольорових клаптиків тканини. Кольорові клаптики тканини, клей, пензлики, ножиці, картон

Програма курсу «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні»

Тема 1. Теоретичні засади формування гуманістичної культури особистості.

1. Сутність, структура, особливості формування гуманістичної культури особистості (лекція-прес-конференція).

2. Вітчизняний і зарубіжний досвід формування гуманістичної культури підростаючої особистості (лекція).

Практичне заняття:

1. Розв'язання завдань морально-естетичного спрямування (метод «Акваріум»).

2. Диспути: Чому я заслуговую на увагу? Чи я є капітаном власного життя?

Тема 2. Науково-методологічні підходи до формування гуманістичної культури особистості.

1. Науково-методологічні підходи (аксіологічний, діяльнісний, середовищний, компетентнісний) (лекція).

Практичне заняття. Огляд дисертаційних досліджень, підручників, посібників з формування гуманістичної культури, гуманних якостей зростаючої особистості.

1. Концепції та програми із формування гуманістичної культури, морально-духовного зростання особистості.

2. Педагогічні дослідження, присвячені проблемі морально-духовного вдосконалення підростаючої особистості.

3. Морально-духовне вдосконалення у професійній етиці педагога.

4. Причини аморальних вчинків, антигуманної поведінки особистості.

Тема 3. Чинники формування гуманістичної культури зростаючої особистості

1. Психолого-педагогічні механізми та структура формування гуманістичної культури особистості.

2. Базові моральні цінності, гуманістичні якості формування гуманістичної культури особистості.

Практичне заняття. Діагностика рівнів сформованості гуманістичної культури особистості.

1. Критерії та показники сформованості гуманістичної культури особистості.

2. Діагностичні методи, специфіка використання та опрацювання результатів.

3. Виявлення рівнів сформованості гуманістичної культури особистості.

Проектна робота.

1. Тенденції та труднощі у формуванні гуманістичної культури підростаючої особистості.

2. Розробка анкет та опитувальників з метою діагностики гуманістичної культури підростаючої особистості.

3. Аналіз причин низького рівня сформованості гуманістичної культури особистості.

4. Методика «Створи собі ситуацію успіху».

Тема 4. Художньо-творча діяльність як засіб формування гуманістичної культури особистості.

1. Естетична діяльність як образна модель людської життєдіяльності, спосіб освоєння навколишнього світу.

2. Вплив художньо-творчої діяльності на внутрішній світ людини, формування гуманістичної культури.

3. Структура та види художньо-творчої діяльності.

4. Інструментарій художньо-творчої діяльності підростаючої особистості.

Практичне заняття. Педагогічні технології у формуванні гуманістичної культури (методи асоціативного переносу, порівнянь, етичного занурення, гра-драматизація та ін.).

Тема 5. Сучасні технології, форми, методи, засоби формування гуманістичної культури особистості.

1. Моделювання процесу формування гуманістичної культури особистості.

2. Приклад педагога у формуванні гуманістичної культури особистості.

3. Самовиховання і самоосвіта майбутніх учителів у формуванні гуманістичної культури особистості.

Практичне заняття. Організація позакласної виховної роботи, спрямованої на формування гуманістичної культури підростаючої особистості.

1. Методики проведення виховних годин, бесід та диспутів з проблеми формування гуманістичної культури підростаючої особистості.

2. Тренінгова та проектна діяльність у формуванні гуманістичної культури підростаючої особистості.

Проектна діяльність.

1. Традиційні та інноваційні форми, методи, засоби формування гуманістичної культури особистості.

Довідки про впровадження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА
01601, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9
Телефон 234-11-08
E-mail: rector@npu.edu.ua; код ЄДРПОУ 02125295

10.12.21р. № 01-47

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Цянь Кай на тему: «Формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності»

Видана аспіранту кафедри соціальної освіти та соціальної роботи соціально-правового факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, **Цянь Кай** з підтвердженням того, що він протягом 2019 – 2021 рр. на базі Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова проводив дослідження з проблеми «Формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності».

Цянь Кай було розроблено та впроваджено комплексну методику оцінювання рівнів сформованості гуманістичної культури студентів з метою визначення стану досліджуваної проблеми. В освітній процес університету впроваджено: технологію формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності; факультативний курс «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні».

Проректор з наукової роботи

Торбін Г.М.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул.Ст.Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел. (0362) 63-42-24, факс (0362) 62-03-56
E-mail: rectorat@rshu.edu.ua, код ЄДРПОУ 25736989

12.09.2022 № 01-12/13

На № _____ від _____

**Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Цянь Кай
на тему «Формування гуманістичної культури студентів педагогічного
університету у процесі художньо-творчої діяльності»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 – освітні, педагогічні науки
(теорії і методики виховання)**

Упродовж 2019-2021 рр. результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри соціальної освіти та соціальної роботи соціально-правового факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Цянь Кай пройшли апробацію та були впроваджені в освітній процес Рівненського державного гуманітарного університету.

Для реалізації мети та завдань наукового пошуку дисертантом було розроблено та впроваджено комплексну методику оцінювання рівнів сформованості гуманістичної культури студентів з метою визначення стану досліджуваної проблеми. В освітній процес університету впроваджено: технологію формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності; факультативний курс «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні».

Запропоновані матеріали стали суттєвим доповненням до реалізації компетентнісного та діяльнісного підходів до підготовки студентів спеціальності 013 Початкова освіта до професійної діяльності й отримали схвалення викладачів кафедри педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти.

Вважаємо, що результати дослідження можуть бути рекомендовані для впровадження в освітній процес вищих педагогічних закладів освіти.

Довідку видано для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Т. в. о. ректора

проф. Р. В. Павелків

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДДПУ)

вул. Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна, 84116

Тел./факс: (062) 666-54-54

E-mail: sgpi@slav.dn.ua, www.ddpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 38177113

11.11.24 р. № 68-24-755 на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Цянь Кай
на тему: «Формування гуманістичної культури студентів
педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності»

Аспірант кафедри соціальної освіти та соціальної роботи соціально-правового факультету Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова **Цянь Кай** упродовж 2019-2021 рр. виконував дослідно-експериментальну роботу в межах дисертації на тему «Формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету у процесі художньо-творчої діяльності» на базі ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

У процесі дослідно-експериментальної роботи **Цянь Кай** було розроблено та впроваджено комплексну методику оцінювання рівнів сформованості гуманістичної культури студентів для визначення стану досліджуваної проблеми. В освітній процес університету впроваджено: технологію формування гуманістичної культури студентів педагогічного університету в процесі художньо-творчої діяльності; факультативний курс «Гуманістична культура особистості: керунок у соціально-моральному вдосконаленні».

Ректор ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
доктор педагогічних наук, професор

[Handwritten signature]

Світлана ОМЕЛЬЧЕНКО